

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

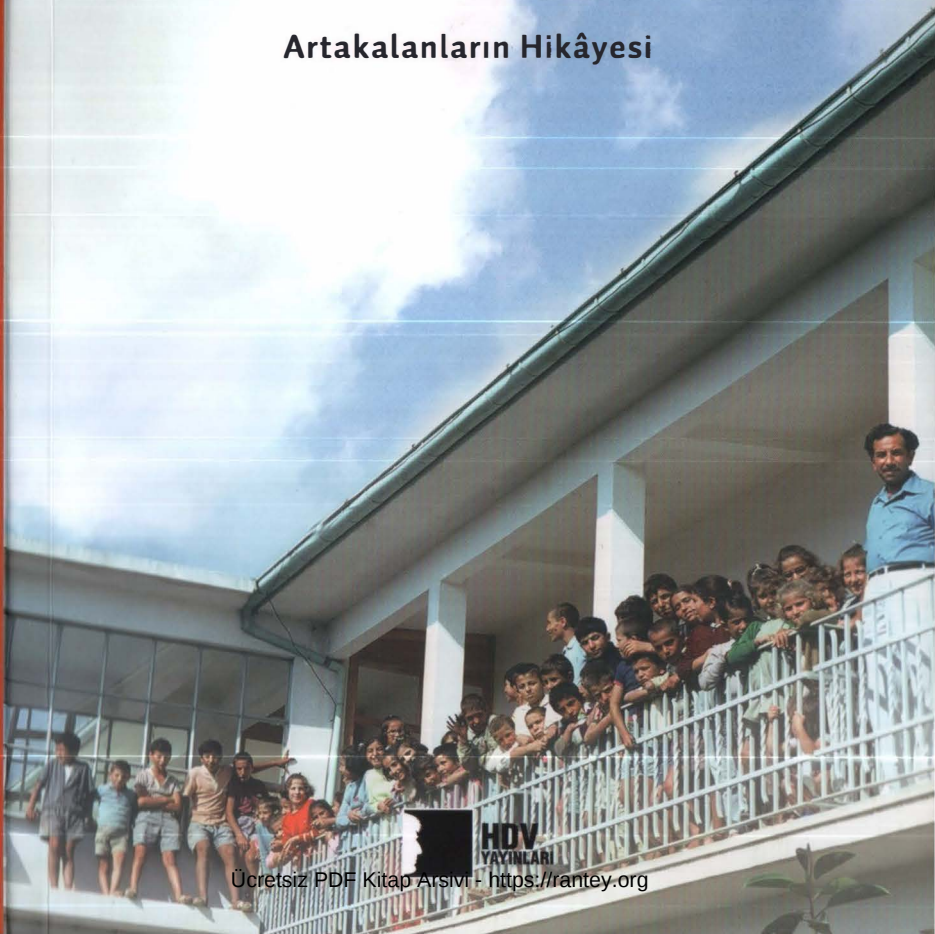
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HRANT GÜZELYAN

Kamp Armen'e Giden Yol

Artakalanların Hikâyesi

HDV
YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://hrantey.org>

HRANT DİNK VAKFI

Hrant Dink'in, 19 Ocak 2007'de, gazetesi Agos'un önünde öldürülmesinden sonra, benzer acıların yeniden yaşanmaması için; onun daha adil ve özgür bir dünyaya yönelik hayallerini, dilini ve yüreğini yaşatmak amacıyla kuruldu. Etnik, dinî, kültürel ve cinsel tüm farklılıklarıyla herkes için demokrasi ve insan hakları talebi, vakfın temel ilkesidir.

Vakıf, ifade özgürlüğünün alabildiğine kullanıldığı, tüm farklılıkların teşvik edilip yaşandığı, yaşatıldığı ve çoğaltıldığı, geçmişe ve günümüze bakışımızda vicdanın ağır bastığı bir Türkiye ve dünya için çalışır. Hrant Dink Vakfı olarak 'uğruna yaşanması davamız', diyalog, barış, empati kültürünün hâkim olduğu bir gelecektir.

KAMP ARMEN'E GİDEN YOL

ARTAKALANLARIN HİKÂYESİ

Bu kitabı Türkçeye çevirip yayımlamamıza izin veren Sayın Yervant Kasuni ve Yakındoğu Ermeni Protestan Kiliseleri Birliği ile İngilizce basımda yer alan fotoğrafları bizimle paylaşan Amerika Ermeni Misyonerler Birliği'ne teşekkür ederiz.

AÇIK
TOPLUM
VAKFI

Açık Toplum Vakfı'nın katkılarıyla...

ISBN: 978-605-66011-3-2

özgün adı

Bolso Badenagan Dunı: Minatsortatsi Duntartsı Badmutyün Mı

çeviri

Sevan Değirmenciyan

yayıma hazırlayan

Dença Kartun

kapak tasarımı

Sera Dink

sayfa düzeni

Erge Yeksan

dizin

Murat Gözoğlu

baskı

Mas Matbaacılık San. ve Tic. A. Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3
34408 Kâğıthane/İstanbul
T: (212) 294 10 00
Sertifika No: 12055

HDV
YAYINLARI

İstanbul, Mart 2016

© Hrant Dink Vakfı Yayınları

Bu kitabın Türkçe yayın ve telif hakları Hrant Dink Vakfı Yayınları'na aittir.

Anarad Hıgutyun Binası

Papa Roncalli Sokak, No: 128

Harbiye, Şişli, 34373 İstanbul

T. 0212 240 33 61

F. 0212 240 33 94

info@hrantdink.org

www.hrantdink.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

**KAMP ARMEN'E GİDEN YOL
ARTAKALANLARIN HİKÂYESİ**

HRANT GÜZELYAN

**ERMENİCEDEN ÇEVİREN
SEVAN DEĞİRMENCİYAN**

**KAMP ARMEN'E GİDEN YOL
ARTAKALANLARIN HİKÂYESİ**

İÇİNDEKİLER

Sunuş, 9

Davacıyım ey insanlık!.., Hrant Dink, 11

Ermenice orijinal basıma önsöz, Yervant H. Kasuni, 13

Hrant Güzelyan'a dair, Yervant H. Kasuni, 17

Arkaplan, 23

Askerlik yılları, 27

İlk adımlar, 41

Çocukeyi'nin kuruluşu, 49

Kamp Armen, 53

Artakalanlar: Varto Ermeni Aşireti'ne bir ziyaret, 73

Neden bu kitap?, 87

Çocukeyi'nden ve Kamp Armen'den kesitler, 89

Fotoğraflar, 97

Çocukeyi'nin kapanma sebepleri, 113

Dizin, 117

SUNUŞ

1962 yılında, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi adına satın alınıp tescil ettirilen Tuzla Kampı, bu tarihten itibaren, yıllar boyu, yüzlerce çocuk için yalnızca bir yuva değil, aynı zamanda kimliklerine sarılma imkânı sunan bir mekân oldu. Anadolu'nun farklı köşelerinde, okulsuz, kilisesiz, anadillerinden ve inançlarından mahrum edilerek yaşayan bu çocuklar, Tuzla'daki o kurak arazide yeni bir dünya var ederek, geleceğe yürüdü. Kamp Armen, 1962 yılıyla başlayıp 12 Eylül darbesine uzanan bir süreçte, yaklaşık 1500 çocuğa ev sahipliği yaptı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 23 Şubat 1979'da Kartal 3. Asliye Hukuk Hâkimliği'ne başvurarak, vakfın elindeki tapunun iptal edilmesini ve arazinin eski sahibine geri verilmesini istedi. Dört yıl süren davanın sonucu olarak, Ermeni Protestan Kilisesi Vakfı, yıllar önce her türlü yasal işlemi yerine getirerek satın aldığı malı, sanki çalmış gibi, eski sahibine iade etmek zorunda bırakıldı.

Kampa el konması, Yargıtay'ın 1987'de yerel mahkeme kararını onaylamasıyla tamamlanmış oldu. Eski sahibine dönen arazi, çok geçmeden başkalarına satıldı. Vakfın 2000'li yıllarda ve 27 Ağustos 2011 tarihli kararname kapsamında yaptığı iade başvurularının tümü reddedildi. Bu süreçte, Kamp arazisine ait alanın 3800 metrekaresi, 1982'de yapılan bir imar planı çerçevesinde kamulaştırıldı.

6 Mayıs 2015'te, arazinin 'son' sahibinin kamp tesislerini yıkmaya yönelik girişimi, büyük bir tepkiyle karşılandı. Ermeni aktivistlerin yıkımı durdurmak için kampa gitmeleriyle başlayan boykot, Nor Zartonk gençlerinin yanı sıra demokratik çevrelerin katılımı ve nihayetinde halkın sahiplenmesiyle, altı ay sürecek bir direnişe dönüştü. Türkiye ve dünyadan farklı kesimlerin güçlü desteğiyle gün be gün büyüyen bu mücadele, kamuoyunun gündeminde geniş yer buldu.

Altıyı süren direnişin sonunda, Kamp'a ait 4850 metre karelik alan, 2015'in Ekim ayında, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun girişimiyle, asıl sahibi olan Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi Vakfı'na iade edildi. Geriye kalan 3800 metre karelik alan, bu kitap yayıma hazırlanırken, hâlâ Belediye'nin tasarrufunda bulunuyordu. Bu kamulaştırılmış alanla ilgili temaslar ve hukukî süreç, Gedikpaşa Vakfı'nın bünyesinde kurulan bir heyet tarafından yürütülüyor.

Kamp Armen'e Giden Yol, Tuzla Çocuk Kampı'nın hikâyesini, Hrant Güzelyan'ın tanıklıkları ışığında aktarıyor. Güzelyan, bu kitapta, İstanbul Çocukeyi ve Kamp Armen'in kuruluşundan kapatılışına uzanan süreci ve bu sürecin arkaplanını sade ve samimi bir üslupla anlatıyor. Bu, bir 'el konma'nın değil, bir doğuşun, umudun hikâyesi. Hrant Dink Vakfı olarak, bu kitabı yayımlamaya karar vermemizin öncelikli sebebi, son dönemde Ermeni toplumuna yönelik hak gasplarının sembolü haline gelen Tuzla Çocuk Kampı'nı var eden çabaya ve umuda saygı duruşunda bulunmak istememizdi. Bu çabanın başmimarı olan Güzelyan, yalnızca bir kampın hikâyesine değil, Türkiye'nin yakın geçmişine de ışık tutuyor.

Tuzla Çocuk Kampı'nın kısmî iadesi, şüphesiz ki, gerek Türkiye kamuoyu vicdanının, gerekse Ermeni toplumunun son dönemde edindiği önemli kazanımlardan biri. Bu, yalnızca bir kampın değil, orayı var edenlerin, özellikle de çocukların emeğine yönelik bir itibarın da iadesi. Ancak, asıl iş şimdi başlıyor. Konuşulacak çok şey, dökülecek çok emek var. Kamp Armen, artık yalnızca bir hak gaspının değil, yeni bir geleceğin de sembolü. Tam da bu sebeple, bu kitapta anlatılanlar bize çok şey söylüyor. Güzelyan'ın anlattığı bu hikâyeyi, kısmen de olsa, bir 'mutlu son'la noktalamak, belki de hiç olmadığı kadar büyük önem arz ediyor.

DAVACIYIM EY İNSANLIK!..

HRANT DİNK

Aldılar bir sabah biz 13 çocuğu... Gedikpaşa'dan yürüyerek Sirkeci'ye... Oradan vapurla Haydarpaşa'ya... Haydarpaşa'dan trenle Tuzla İstasyonu'na... İstasyondan da bir saat yürüyerek, göl ile denizi kenarlayan geniş ve uçsuz bucaksız düz bir araziye götürdüler. O zamanın Tuzla'sı, bugünkü gibi zenginlerin ve bürokratların villalarıyla dolu bir mekân değil. İnce kumlu, bakir bir deniz kenarı ve denizden kopma bir göl parçası... Uçsuz bucaksız arazide bir iki ev, tek tük incir ve zeytin ağaçları ve hendek kenarlarına serpilmiş dikenli böğürtlen çalıları...

Bir de bizim kurduğumuz Kızılay çadırları...

8 ila 12 yaş arası biz 13 çelimsiz için yazları Gedikpaşa Yetimhanesi'nin beton bahçesine mahkûm olma sona ermişti...

Ailelerimizi, yakınlarımızı ancak geceleri uzaklarda, parlayıp sönen kent ışıklarını izlerken anımsıyorduk. Yere düşmüş ve üst üste yığılmış yaşlı yıldızlara benzetiyorduk kent ışıklarını.

Üç yıl şafak vakti kalkıp, gece yarılarında dek çalışarak kamp binasını tamamladık. En kısa boylularımızdan biri olan 'Kütük' (Zakar'a böyle hitap ederdik) bir başına çimento torbasını kucaklayıp çatıya kadar çıkarabiliyordu. Geceleri uykuda yorgunluktan altımıza işerdik.

Sekiz yaşımda gittim Tuzla'ya. Tam 20 yıl oraya emek verdim. Eşim Rakel'i orada tanıdım. Birlikte büyüdük. Orada evlendik. Çocuklarımız orada doğdu... 12 Eylül'den sonra kampımızın müdürünü "Ermeni militan yetiştiriyor" suçlamasıyla içeri aldılar. Haksız bir suçlamaydı. Hiçbirimiz Ermeni militanlar olarak yetiştirilmemiştik. Başsız kalan kampın ve yetimhanenin kapanmaması için görevi bu kez ben ve oradan yetişen arkadaşlarım üstlendik.

Ama bir gün elimize bir mahkeme kâğıdı tutuşturdular.

"Siz azınlık kurumları yer satın alma hakkına sahip değilmisiniz! Biz zamanında size izin verirken yanlış yapmışız. Artık burası eski sahibinin olacak."

Beş yıl süren direnişimize rağmen yenildik. Ne yapalım ki karşımızda devlet vardı.

Şikâyetim varey insanlık!..

Bizi, yarattığımız uygarlığımızdan attılar.

Orada yetişmiş 1500 çocuğun alınterinin üstüne oturdular. Bizlerin çocuk emeğini gaspettiler. Orayı tekrar yoksul çocuklar için bir yetimhane yapsalardı, kimliği ne olursa olsun, yoksul ya da özürlü çocuklar için kamp olarak kullansalardı, hakkımı helal ederdim. Ama bu şekilde emeğimi helal etmiyorum.

Ve artık bizim yarattığımız 'Tuzla Yoksul Çocuk Kampı'mız, bizim 'Atlantis uygarlığı'mız şimdi bir harabe...

Çocuk cıvıltıları çekilince suyu da çekilmiş kuyunun. Binanın omuzları düşük... Toprak çorak... Ağaçlar küskün...

Benim isyanımın pike uçuşları ise, binbir özenle yaptığı yuvası bir darbeyle yok edilmiş kırlangıcınki kadar keskin...

Lakin çaresiz...

*Tuzla Ermeni Çocuk Kampı - Bir El Koyma Öyküsü,
(İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi, 2000)*

ERMENİCE ORİJİNAL BASIMA ÖNSÖZ

YERVANT H. KASUNİ*

İstanbul Çocukeyi'ne ve Kamp Armen'e ithaf edilmiş bu anı kitabı, bu güne dek uzanan kökleri ve yaşayan tanıklarıyla, Ermeni halkının son dönemine ait tarih sayfalarından birinin hakiki ve güncel bir belgesidir. Bu tarihin kahramanlarından biri olan Hrant Güzelyan'ın müstakbel tarihçilere belge bırakmak gibi bir niyeti olmasa da, bu kitabın öncelikli önemi budur.

'İstanbul Çocukeyi'** başlığıyla basında yayımlanmış bu eserin birçok farklı yönü var. Anılarını yazan kişinin iç dünyasının samimiye-tini yansıtan bu sade kitap, Tanrı'nın rehberliğinin ve nüfuzunun bir talebi, Hristiyan inancının cesurca vaazıdır. Aynı zamanda, Ermeni Soykırımı'nın inkâr edilemezliğinin bir teyidi ve ispatı, Ermenilerin

* Dr. Yervant Kasuni: Tarihçi, yazar, yayımcı ve eğitmen. Ermeni kültürü ve tarihi hakkında kitaplar yazdı ve yayımladı. *Çanaser*, *Ispürk* gibi birçok gazetenin yayın kurulunda bulundu, çeşitli basın organlarına yazılar yazdı. Birçok okul ve üniversitede Ermenice ve Ermeni Edebiyatı dersleri verdi. Hrant Güzelyan'ın İstanbul Çocukeyi ve Kamp Armen'e dair anılarını 2007 yılında, Beyrut'ta kitaplaştırdı. (y.n.)

** *İstanbul Çocukeyi*, ilk kez, iki ayrı kitapçık şeklinde, 2000 yılında Marsilya'da yayımlanmıştır: 'İstanbul Çocukeyi'nin kuruluş sebepleri ve amaçları' ve 'Çocukeyi'ne ve fotoğraflara ekler'. Bu kitap, sözü edilen iki kitapçığın eser miktarda değişiklikle yayımlanmış yeni bir basımıdır.

adalet davası ve taleplerinin zorunlu bir ifadesi ve artakalanların kurtarılması için yapılan bir çağrıdır.

İstanbul Çocukeyi Türkleştirilmekten kurtarılan yüzlerce kız ve erkek çocuğun eve dönüş hikâyesi olduğu kadar, süregelen bir millî trajedinin; sağda-solda, kaba ve keyfi baskılar altında, yarım-yamalak yaşayan artakalanların maruz kaldığı günlük eziyetin ve yabancılaşmanın da hikâyesidir.

‘Artakalanlar’ kutsal nikâh yapamadan evlenenlerdi; vaftiz edilmemiş çocuklar, Ermeni okuluna gidemeyen gençler, gülümseyemeyen delikanlılar, son bir duadan ve aile mezarına gömülme hakkından mahrum edilen cenazelerdi...

Fakat tüm bunlara rağmen yaşanan – bir mucize. Yüreklere ve dudaklarda muhafaza edilen Hristiyan inancının bir mucizesi... Belki kilise binası yok, ama inanç var. Çobanyok, fakat anadili kaybolmuş, müziği tahrif edilmiş de olsa, varlığına gömülmüş imanıla kendisini ‘Ermeni’ olarak tanımlayan bir sürü var orada. Artakalanların sebatkâr inancına şahitlik eden yazar “Bu insanların imanını gördükçe mahcup oluyorum” diyebiliyorsa, inanç sahibi insanlar ziyadesiyle gururlanmakta haklıdır.

Burada bir gerçek daha var. Hrant Güzelyan, yüksek mevkilerden olsun, sıradan görevlerden olsun, adil Türklerin varlığını inkâr etmiyor. Onlar, yaşanan acıları biliyorlar. Ermenilerin kabuk bağlamayan yaralarını deşmemeye, ulusal değerlerine saygılı olmaya özen gösteriyorlar. “Fakat” diyor yazar, “maalesef sayıları çok az.”

İstanbul Çocukeyi’nin varlığını Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi’ne borçlu olduğu bir gerçek. Farklı bölgelerden gelen çocukların ilk yuvası bu kilisenin alt katıydı. Fakat girişimin ve yapılan çalışmanın asıl sahibinin ve itici gücünün Hrant Güzelyan olduğu inkâr edilemez.

Hrant Güzelyan’ın çalışma üslubu cesur olduğu kadar asi de bazen. O hem çalışıyor, hem de çalışma üslubunu gerekçelendiriyor: “Kutsal Kitap’ta ‘Herkes üstüne itaat etsin’ (Romalılar, 13:1) de yazar. Tanrı’nın kelimidir bu, itaat etmemiz gerekir. Fakat üstlerin inancınla oynuyor ve seni Kurtarıcı’dan uzaklaştırıp zamanla kendilerine benzetmek istiyorlarsa; ruhunun düşmanına gerekirse ölümü göze alarak karşı koyacak, onun emirlerine itaat etmeyeceksin. Böylece, Tanrı seni tüm kötülüklerden kurtaracak.” Çünkü Hrant Güzelyan “İnsana değil, Tanrı’ya itaat etmemiz gerektiğine” (Havarilerin İşleri, 5:29) inanıyor.

Hrant Güzelyan her şeyi göze almıştır. Hatta 1976 yılında ölümle burun buruna gelir.

Çocukeyi macera dolu bir rüyayı hayata geçirmek demekti Hrant Güzelyan için. Bu rüyanın ilhamını askerlik yaptığı yıllarda almıştı. Yapılacak işin kapsamını, maddi-manevi yükümlülüklerin niceliğini ve niteliğini zaman belirleyecekti. Fakat sahneye daha ilk günden itibaren hayırsever insanlar ve kurumlar çıkmıştı. Onlar, hiçbir menfaat beklemeden, bu maceranın destekçileri oldular.

Bu bağlamda, Hrant'ın yakın çalışma arkadaşı, Ermeni dostu Theodore Visser'ı, kuruma 'Çocukeyi' adını vermekle kalmayıp, aynı zamanda onu ayakta tutmak için başlıca kaynakları bulan Pastör Hovhannes Aharonyan'ı, çalışmanın gelişmesi için her türlü katkıyı sunan Pastör Püzant Kalfayan'ı; Pastör A. A. Bedikyan, Pastör Yetvart Tovmasyan ve Vahram Mavyan'ı anmadan geçmemeliyiz. Zaten, kitabın yazarı da onlara vefakâr yardımları için teşekkür edip, her birine minnetlerini sunuyor. Bu isimlerin bağlı oldukları veya bize bu isimler vasıtasıyla yardım eli uzatmış olan hayırsever kurumları da unutmayalım: Amerika Ermeni Misyonerler Birliği, İsviçreli Ermeni Dostları, Hristiyan Çocuklar Fonu, Cinişyan'ın Anısını Yaşatma Vakfı, Kalust Gülbenkian Vakfı, Ermeni Umumi Hayriye Cemiyeti ve daha sayısız hayırseverler ve bağışçılar.

İstanbul Çocukeyi, süregelen bir soykırımın karşısına dikilmiş bir direniş anıtıdır. Bu kitap ise Ermeni halkının çağdaş tarihini ele alan eserler arasında yer almaya layık bir çalışmadır.

HRANT GÜZELYAN'A DAİR

YERVANT H. KASUNİ

Hrant Güzelyan 16 Haziran 1921'de, Mihran Güzelyan ve Hayganuş Beyleryan-Güzelyan'ın evladı olarak, İstanbul'da dünyaya gelir. Güzelyan'ın babası Divrik'te [Divriği] doğmuş büyümüş, orada evlenmiş ve çocuk sahibi olmuştur. 1912'de, kardeşi Garabed'le Amerika'ya gidip Şikago'ya yerleşir. Mihran Güzelyan Şikago Ermeni Protestan Kilisesi'nin aktif üyelerinden ve diyakozlarından biridir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919'da, ailesini de Amerika'ya götürme ümidiyle İstanbul'a gelir. Fakat burada kara haberi alır: Ailesinin tüm üyeleri Soykırım'ın kurbanı olmuştur. Tanıdıklarının tavsiyeleri ve yardımlarıyla, Hayganuş Beyleryan'la evlenir. Hayganuş'un eşi 1914'te Osmanlı ordusu mensubu olarak Çanakkale'ye gitmiş, ancak bir daha dönmemiştir. Bu yeni kurulan aile, Hrant'ın doğumuyla büyük bir mutluluk yaşar. Fakat bu mutluluk uzun sürmeyecektir. Zira Hrant, beş buçuk yaşındayken babasını kaybeder. Artık, küçük erkek kardeşi ve iki kız kardeşiyle beraber, tamamen annesinin sorumluluğundadır.

Hrant Güzelyan, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi'nin yeni açılan ilkokuluna gider. O ve küçük kardeşi, o günlerde din adamı ve öğretmen vasfıyla İstanbul'da bulunan Prof. Yeğya S. Kasuni'nin şefkati altındadırlar.

Öğrenme arzusuyla dolu olsa da, ekonomik nedenlerden ötürü iş hayatına atılmak zorunda kalır. Ekim 1941’den itibaren iki yıl boyunca Türkiye ordusunda zorunlu askerlik yapar. Askerlik hizmetinden sonra tornacılık mesleğini öğrenir, ardından bir arkadaşıyla birlikte bir atölye açar. Fakat bu zanaat Hrant’ın kendini yetiştirmesine engel olmaz. Kitaplar ve müzik onu daima cezbetmektedir. Piyano ve armoni derslerinin yanı sıra şan dersi alır; bir bandoya katılır. 1950 ile 1960 yılları arasında İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Korosu’nun profesyonel bir üyesidir. Bu yıllar boyunca Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi’nde de faaliyetler yürütür.

İstanbul Çocukeyi’nin somut bir gerçeklik kazandığı 1957 yılı, Hrant Güzelyan için bir dönüm noktasıdır. Çocukeyi, İstanbul’u terk edeceği yıl olan 1982’ye kadar, hayatının merkezinde olacaktır. 1976’da Kamp Armen’de, kendisine bir suikast girişiminde bulunulur. Güzelyan, şans eseri hayatta kalır.

1981’de tutuklanır. Sekiz buçuk ay boyunca hapisshanede tutulur, ağır sorgulara çekilir, işkencelere maruz kalır. İngiltere’nin ve Almanya’nın üst düzey mevkilerinden gelen müdahaleler sonucu serbest bırakılır. 1982’de Marsilya’ya (Fransa) taşınır. Hayatını kaybettiği tarih olan 6 Ekim 2007’ye kadar Fransa’da yaşar.

2000 yılında, dostlarının telkinleri ve ricaları üzerine iki kitapçık yayımlar. Yazar bu yayınlar vasıtasıyla hem çok önemli otobiyografik bilgiler verir, hem de Çocukeyi’nin varlık sebeplerini ve on yıllara yayılan varlığını anlatır.

Hrant Güzelyan için 2007 yılı hem sevinç hem de acı doludur. Şunları yazar: “1982’de Marsilya’ya geldim. 24 sene sonra tekrar İstanbul’a gidip Hrant’ın (Dink) ve Rakel’in 17 gün misafiri oldum. Hrant’a, bir diğer cesur kahraman olan Pastör Krikor Ağabaloğlu’na destek olmasını söyledim. ‘Hrant,’ dedim, ‘Kiliseyle ilgilenmeli, Agos’ta ara sıra Hristiyanlıkla ilgili yazılar yayımlamalısın’.”

“Hrant Dink’in çabalarıyla orada olduğum günlerde, tesadüf müydü, yoksa yine o mu organize etmişti bilmiyorum, Çocukeyi’nin 50 öğrencisiyle ve dostlarıyla bir araya geldik ve gelecek yıl tekrar buluşmayı kararlaştırdık.”

“İstanbul’dan ayrılırken Hrant şöyle dedi: ‘Baron, ne zaman istersen gel, ev senin’.” Artık Hrant yok, bir devi yere serdiler. Üzgünüm,

gözlerim yaşlı. Pastör Antranik Bedikyan şöyle demişti: ‘Kurt daima kurttur. Şapkasını değiştirir, fakat kafasını değiştirmmez.’ Sevgili Hrant, sen bize gelemezsin, fakat biz sana geleceğiz. Orada, Kurtarıcımız İsa Mesih’le ebediyen yaşayacağız.”

‘Baron’* olan Hrant suikasttan kurtulmuş, fakat ‘öğrenci’ Hrant ölmüştü. İstanbul Çocukeyi artık yok. Fakat zulüm devam ediyor. Zulüm görenler isemillîvarlıklarını sürdürüyor. İşte, bu kahramanca mücadelenin şahidi; gururlu, mutlu ve hüzünlü Hrant Güzelyan’dır.

* baron: Ermenicede ‘bay’, ‘üstat’ anlamına gelen bir saygı sözcüğü. Aynı zamanda, öğrencilerin erkek öğretmenlerine hitap etme biçimi. (y.n.)

Hrant Güzelyan ve Hrant Dink, İstanbul, 2006 (Ağos Arşivi'nden)

ARKAPLAN

Türkiye taşrasında yaşayan Ermeni çocukları kurtarmak üzere inisiyatif almamın sebebi neydi? “Kurtarmak” diyorum, zira orada kalanlar günden güne yitiyorlardı. Daha doğrusu bir kısmı hakarete, suçlamalara veya tehditlere maruz kalıp Türkleştiriliyor, Müslümanlaştırılıyordu. Geriye kalanlar bu durumdan kurtarılmalı, özgürleştirilmeliydi. Onlar da Yaradan tarafından özgür yaratılmışlardı. Yaradan, insana yaşaması için özgür bir irade vermişti, fakat insan başkalarının bu özgürlüğünü kısıtlamaktaydı.

Beş buçuk yaşımdayken babam Mihran Güzelyan’ı kaybettim. Babam Divrik’te [Divriği] evlenmiş, çocuk sahibi olmuştu. Eşi ortaokul öğretmeni idi. Bir gün, 1912’de, evli ve çoluk-çocuk sahibi kardeşi Garabed’le Birleşik Devletler’e gitmeye karar verirler. Orada çalışmaya başlayacak, zamanla ailelerini de yanlarına alacak ve böylece, huzur içinde yaşayabileceklerdi.

Binlerce yıldır atalarının anavatanı olan ülkeden ayrılıp, Tanrı’nın lütfettiği hayata dünyanın öbür ucunda devam etmek istemelerinin sebebi neydi?

Bu, uzun bir hikâye olabilir.

Kelimenin tam anlamıyla Hristiyan olan babam, Birleşik Devletler’de Pazar gününü kutsal sayan bir iş, bir işyeri arar. Uzun süre işsiz gezdikten

sonra nihayet, 2000 müşteri kapasiteli, pazar günleri kapalı olan bir restoran bulur. Babam, pazarı kutsal saydığı için o gün çalışmayan bir yer aradığını söyleyerek, kendi şartını peşinen önesürer. İşveren Hristiyanlığa geçmiş bir Yahudi'dir. Pazar gününü kutsal sayan birinin işine sadık olacağını düşünerek, babamı tereddütsüz işe alır.

Kardeşi Garabed gözündeki rahatsızlık nedeniyle iş bulamaz. Arjantin'e gitmek zorunda kalır.

Yıl 1914. Birinci Dünya Savaşı baş gösterir. Karanlık, endişe verici yıllar birbirini takip eder. Memleketten ne haber, ne de mektuplarına cevap gelir. Ne korkunç yıllardır o, özellikle Ermeni halkı için! Dünya, olanı inkâr etse de Tanrı biliyor. Tanrı o gaddarlıkları unutmayacak, telafi edecek.

"Vay sana yıkıp yok eden, ama kendisi yıkılmamış olan! Vay sana ihanete uğramamış hain! Yıkıma son verir vermez sen de yıkılacaksın, ihanetin sona erir ermez sen de ihanete uğrayacaksın." (Yeşaya, 33:1)

Babam, nihayet, 1919'da İstanbul'a döner. Bir an evvel Divrik'e gitmek, ailesini yanına alarak Şikago'ya dönmek ister. Tüm çaba ve çalışmalar sonuçsuz kalır, çünkü Ermenilerin Anadolu'ya gitmeleri yasaklanmıştır. O uğursuz yıllarda İstanbul'da olan acılı hemşehrileri, babama ailesinden 27 kişinin katledilmiş olduğunu söyleyip, onu boş yere çabalamaması için bir şekilde ikna ederler. Babamın iki buçuk yaşındaki evladı Hrant'ı eşinin kucağından koparıp kuyuya atmışlar. Annesini, engel olmaya çalıştığı için kılıçtan geçirmişler. Yesteradlı 15 yaşındaki kızını Kürt Molla Mehmet kaçırmış. Hem kız kardeşlerini, hem de onların kocalarını ve evlatlarını öldürmüşler. Karısı ise bu dayanılmaz olay karşısında delirip, dört gün sonra ölmüş.

Babamı, ahabplar vasıtasıyla, dul bir kadınla evlendirirler.

Ben çocukken, büyüklerimiz bize bir şey anlatmazdı. Fakat kendi aralarında konuşurlarken "olay yılı", "sürgün yılı" vs. derlerdi. Bir şeyler olduğunu tahmin ederdik, hem de ne korkunç şeyler; ama bilmezdik, sorduğumuzda da azar iletirdik. Çoğu kez "Sus, sen küçüksün, büyüklerin lafına karışma" deyip, dışarı yollarlardı bizi. O olaylar neden olmuştu, sebebi neydi, kim bize anlatacak veya öğretecekti?

Babam diyorum ama henüz babam değil. 16 Haziran 1921'de, yani doğum günümde babam olacaktı; annem de o gün annem olacaktı. Annem Hayganuş Beyleryan 'Haçik' adında bir gençle evliymiş. Haçik 1914'te asker olarak Çanakkale'ye götürülmüş, ancak bir daha dönmemiş.

Yavaş yavaş büyümeye başladık. Elimize oradan buradan, tek Türk kitaplar geçerdi, annemizden gizli okurduk. Annem fark ettiğinde kızar, “Bir gün başınıza bela alacaksınız” derdi.

Türkçe kitap ya da gazetelerde, elime ne geçerse artık, ‘Ermeni’ kelimesini veya Ermenilerle ilgili herhangi bir yazı arardım. Çoğunlukla Ermenilere yönelik aşağılayıcı sözlerle ve iftiralarla dolu yazılara rastlardım. Oysa Türkler hakkında şunlar yazardı: “Türk, özgür doğar. Ermeniler asla devlet sahibi olamamış, Türkler ise hep hükmeden olmuştur. Medeniyeti Avrupa’ya Osmanlı Türkleri sunmuştur.”

Nasıl yani, bizler esir miydik? “*Türk hür doğar*”, “*Türk hükmeder*” -“*Eee, Ermeni esir mi doğar?*” Türk bir gençle sorun yaşayıp karakola düştüğünde adını sorarlar, haklı bile olsan suçlu ilan edilirsin. Bir okulun, kilisenin veya vakfa ait bir taşınmazın restorasyonu için başvurduğunda aldığın cevap “*Ulan bu memlekette artık kilise milise yapılmaz, boş yere uğraşma*” olur. Halktan, hükümet yetkililerinden ve gazete sütunlarından hakaret... Her gün gazetelerde okuduğumuz suçların faillerinin Türk olduğu belirtilmez. Ama ola ki bir Ermeni suç işlesin... Ermeni’ye düşen pay “*Bir Ermeni*” “*kahpe*”, “*namussuz*”, “*alçak*”, “*gâvurlar*” vs. olur.

Tıp fakültesinde okuyan bir arkadaş 1915’te yaşanan olayları asla kabul edemezdi. Babası, olanlara şahit olmuş, kendisine anlatmıştı. Fakat o, ikna olmamıştı. “Türklerin böyle vahşice bir şey yaptıklarına inanmam mümkün değil” derdi hep. Fakat 6-7 Eylül 1955 olaylarını kendi gözleriyle gördükten sonra ikna olup, “Artık anlatılanlara inanıyorum” dedi.

ASKERLİK YILLARI

Ekim 1941’de, 20 yaşımı doldurmuş olduğum için askere alındım. Şansımıza, o dönem savaş yıllarına denk geldi. Vatani görevimi 42 ay, Sivas ve Erzurum şehirlerinde yerine getirdim. Bu vesileyle farklı bölgeler gezdim.

Gençliğimde Ermeni bir asker gördüğümde nefretle bakar, öfkeyle “Burada kalmış, bir de askerlik yapıyor. Neden yurtdışına gitmemiş ki?” derdim içimden. Büyük konuşmuşum. Ben neden kaldım burada? Fakat nereye gidebilirdim? Annem gitmeme rıza gösterir miydi? Askerliğimden sonra bile, ne zaman yurtdışına gitme sözü etsem ağlardı.

Benle beraber 12 kişiyi trenle Sivas’agötürdüler. Şehir merkezine kadar yürüyüp kalacağımız binaya vardık. Biri arkamdan, elleriyle gözlerimi örttü. Aklıma kimse gelmiyordu, ama bu kişi büyük ihtimalle İstanbul-luydu ve pek tabii, bir askerdı. Ellerini yüzümden çektim. Papken’di bu. Gülüyordu. “İstanbuluların geldiğini duyduk. Gara geldim, seni gördüm fakat ses etmedim, yerini öğrenebilmek için nereye götürüleceğinizi görmek istedim” dedi. Papken kilisemizin mütevellisiydi. Aynı zamanda pazar okulunda babamın öğrencisi olmuştu. Babam hem müteveli hem de diyakozdu. Verjin Mardigyan, babamı görünce yakınlarına “Şikago Kilisesi’nin genç diyakozu buraya gelmiş” demiş.

Sivas'ta o dönem 2000 Ermeni vardı; bunlardan yaşı büyük olanlar Ermenice konuşurlardı. Şehirdeki büyük kilise cephaneliğe dönüştürülmüştü. Yıllar sonra iş başına gelen Demokrat Parti, azınlıklara sözler verdi. Muhtemelen bu kilise de asıl sahibi olan Ermeni toplumuna iade edilecekti. Fakat Sivaslılar buranın ibadet amacıyla kendilerine tahsis edilmesi için başvurunca, kilise bir gecede, top atışlarıyla yıkıldı. Yalnızca uzaktan görebildiğim Surp Nişan Manastırı da cephanelik olmuştu. Şehre uzak, askerî bölgedeydi, o taraflara gitmek yasaklanmıştı.

Ermeni yedek subaylar kurşun kasalarını içeri taşıdıklarında, manastırın bahçesindeki yuvarlak kurnanın üzerinde Ermenice kabartma harfler görmüşler. Ermenilerin izlerini yok etmek, orada yaşamadıklarını söyleyebilmek için, daha sonra o manastırı da yıktılar.

Harap durumdaki hanlar, camiler yenileniyor; Tanrı'nın evi olarak kullanılmış tarihi, sağlam binalar ise vicdansızca yıkılıyor. Böyle bir şey karşısında insan nasıl acı duymaz ki?

Sivaslı bir Ermeni aile, pazar günleri öğle yemeği için onlara gitmemi arzu etti. Davetlerine memnuniyetle icabet ettim, ancak kısa sürdü. Çünkü birliğimiz ani bir kararla dağıtıldı, vatani görevimize artık Erzurum'da devam edecektik. Pazar günleri gittiğim o evin duvarında asılı bir fotoğraf vardı; iyi görünümlü, genç, güçlü, siyah burma bıyıklı, cesur bir kahramanın suretiydi bu. Kim olduğunu sordum. Fotoğraftaki adam, ev sahibesi Armenuhi'nin kocasıydı; 1915'te, karısını elinden almak için, diğerleriyle birlikte onu da götürüp öldürmüşlerdi. Armenuhi'nin, kendisini kaçıran adamdan bir erkek çocuğu olmuştu. Oğlu onu ara sıra ziyarete gelirdi. Babası ölmüştü. Annesi Armenuhi ise Ermeniliğiyle gurur duyar, Mesih'i vaaz ederdi.

Bir gün birkaç arkadaş bana "Bir evde toplanıp şaraganlar¹ ve ruhani şarkılar söyleyeceğiz, istersen sen de gel" dedi. Gittik. İçeride genç ve güzel kızlar, kadınlar vardı. *Khorhurt Khorin* [Derin Gizem] ve *Surp Surp* [Kutsal Kutsal] ilahilerini söylemeye başladık. Kızlardan biri "Şimdi biz kendi şarkılarımızı söyleyeceğiz, siz dinleyin" dedi. "Rab bugün dirildi, Haleluya, Ogaliptirve güçlü, Haleluya" diye söylemeye başladılar, ben de onlara eşlik ettim. Yanımda oturan Krikor da bize katıldı. Mutluyduk, bildiğimiz şarkıları söylüyorduk. Onlar desen, bizden mutlu... "Bu şarkıları siz nereden biliyorsunuz?" diye sordular. Ben kendi payıma

1 şaragan: Ermenice ilahilerin genel adı. (y.n.)

düşeni cevapladım ve arkadaşşıma bu şarkıları nereden bildiğini sordum. “Üsküdar Pazar Okulu’ndan, orada öğrendim” dedi. İstanbul’u özlüyorduk fakat burada da samimi bir ortam oluşmuştu. Artık pazar günlerini iple çekiyorduk. Kızlardan biri hüznle karışık bir sevinçle ah çekip “Keşke babam da burada olsaydı, ne kadar mutlu olurdu kim bilir” dedi. Babası o günlerde işi dolayısıyla Tokat’a gitmişti. Kızlardan bir diğerrinin adı Araksi’ydi. Daha sonraları, bu Araksi’nin beni yemeğe davet eden kadının kızı olduğunu öğrendim. Beni yemeğe davet etmişler, çünkü Papken Tundayan onlara benden bahsedip, arkadaşı olduğumu söylemiş. Papken üçüncü askerlik hizmetinden ayrıldıktan sonra bana İstanbul’dan yazmış, onları ziyaret edebilmem için adreslerini vermişti.

Sivas’ta Ordu ve Tokat’tan gelen iki yedek subayımız vardı. İkisinin de eşi Ermeni’ydi (kaçırılmışlardı), güzel kız çocukları vardı. “Bu çocuklar eskiden Ermeni’ydi ama artık değiller maalesef” diye düşünürdüm. Yedek subaylardan birine “Nuri Baba” derdik. Beni yardımcı seçmişti, bazen iç çamaşırlarını yıkatmak için uzak bir mahalleye yollardı. Evini bulduğumda, kapısı açıktı. Bir kadın elimdeki paketi görüp, sevinçle “Kız, Nuri Baba sizden birini yollamış” diye bağırdı. Sonra bana dönüp “Nuri Baba’nın akrabaları sizden” dedi. Bunu söylemeye gerek yoktu ki, anlaşılıyordu zaten. Herkese tek tek bakıp, her yüzde bir Ermenilik bulmaya çalışıyordum. İçerideki kadınlar Ermeni’ydi, bu kadın ise Rum’muş. Her birinin kendi rızasıyla Türkleştiğini düşünmüyorum. Nuri Baba akrabasına “Size Ermeni bir asker yolluyorum” demiş olmalı.

Diğerr subay, Todorı’yi yardımcı seçmişti. Bir gün ben de gönüllü olarak, Todorı’yle karın üzerinde odun kesmeye gittim. Bir kadın odayı bizi seyrediyordu; kim bilir hangi duygularla! Daha sonra yarbayın “Güzel kızların var, neden genç askerleri evine yolluyorsun?” diyerek subayı uyardığını öğrendik.

Bir gün de Nuri Baba’nın kayınbiraderi geldi.

Biz aramızda Ermenice konuşurduk, Rumlarda kendi aralarında Rumca konuşurlardı. Bu gelen kişi sivil giyimli olduğu için bölgemize giremezdi. Eriştesini görmek için Tokat’tan gelmişti. Kapıda, Ermenice konuştuğumuzu duyunca, yanımıza gelip kendisini Ermenice tanıttı. Nereli olduğumuzu sordu. İstanbullu olduğumuzu öğrenince Gedikpaşa’yı bilip bilmediğimi, orada Tokatlıların olup olmadığını, onlardan birini tanıyıp tanımadığımı sordu. Biz konuşurken, yukarıdaki balkonda Nuri Baba belirdi. Kayınbiraderin

eli ayağına dolandı, “Aman, sizinle Ermenice konuştuğumu duymasın” dedi. “Korkma, bir şey demez, iyi biri o” dedim. Nuri Baba, kayınbiraderinin Ermeni ruhu taşıdığını ve İstanbul’a yerleşmek istediğini bilmiyormuş, bunu sonradan öğrendik. O yıllarda taşradan ayrılıp ülkeyi gezmek de şüphe uyandırırdu tabii. Sorular hep aynı: “Nereye gidiyorsun?”, “Niçin gidiyorsun?”, “Kime gidiyorsun?” Zavallı insanlar... Kiliseleri yok, okulları yok, bir araya gelme imkânları yok. Hep kontrol altındalar; Ermeni olarak doğmuş olmaktan ya da o şekilde yaftalanmaktan duydukları utanç da var.

Kitab-ı Mukaddes Şirketi çalışanlarından Yakub Hagopyan Tokat’ı ziyaret eder. Aslen Süryani olmasına rağmen iyi Ermenice bilir, yazar ve konuşur. Tokat’ta kaldığı otelin koridorunda, bir sivil polis sabaha kadar bekçilik eder. Ertesi sabah emniyet masasına çağrılır, burada sorguya çekilir: “Dün şu kişinin dükkânına gittin. Ne işin var o Ermeni’yle?” “Ben Kitab-ı Mukaddes Şirketi çalışanıyım, her dilde Kutsal Kitap satırım; Ermenilerle özel bir işim yok, o dükkâna Ermenice Kutsal Kitap satmak için gittim” diye yanıtlar Yakub.

Tokat’tan söz açılmışken, şunu da anlatayım. Yıllar sonra, İsviçreli Ermeni Dostları Derneği üyesi Theodore Visser’la birlikte, Sivas’ı yeniden ziyaret edecektik. Kars, Ani’den dönüşte Sivas’a, oradan da Amasya’ya geçecektik. Saat bir civarında Tokat merkezdeydik. Karnımız acıkmıştı, yiyecek bir şeyler bulmak için durduk.

Elimizde adres yoktu fakat muhakkak Ermeniler olmalıydı burada. Bir pazar yerinde durduk. Yanyana dükkânlar vardı, ama tabelalarında bir tek Ermeni adına bile rastlamadım. Bir köfteci gördüm. İçerideki adam kıymayı iki avucuyla sıkıp, şekillendiriyordu. Dükkânın önünde durmuş onu seyrederken, biraz tereddütle “Acaba bu adama burada yaşayan Ermenilerin olup olmadığını sorsam mı” diye düşündüm.

Uzun bıyıklı, güçlü bir adamdı. Kürt’e benziyordu. Konuşmaya başladı: “Bir şey mi soracaksın genç?” Kısık bir sesle, gizlice “Bu civarda yaşayan Ermeni var mı?” diye sordum. Adam işini bıraktı. Kıymaya bulanmış ellerini önce bir bezle, sonra önlüğüyle sildi. “Neden korkuyorsun kardeşim, ben Kürt’üm, gel sana göstereyim. Sen bakma o tabelalarda yazan Türk isimlerine, onların hepsi aslında Ermeni” dedi.

Bizi bir dükkâna götürdü, “Bunlar Ermeni, konuşun” dedi. Her millette kötülerin yanı sıra iyiler de var. Adam tam mesai saati işini, dükkânını bıraktı, bizi o dükkâna kadar götürdü ve onlara teslim etti. Dükkân sahibi

çok sevindi; bizi yukarı, evine götürüp annesiyle ve eşiyle tanıştırdı. Kadınlar bizim için sofrayı hazırladılar. Ermenileri Ermeni'den daha çok seven Bay Visser çok mutlu oldu. Ermenice bilen birilerini sorduk; bir yer tarif ettiler. Dükkâncı bizi oraya bizzat götürdü. Götürdükleri evde 78 yaşında bir adam, merdiven basamaklarının üzerine dizilmiş Ermenice kitaplar arasından bir kitap arıyordu. Bu yalnız adam, en sevdiği kitapları toplayacak ve sonra gidecekti. Hüzünlü bir manzaraydı bu. Kitaplar da çürüyüp gidecekti, tıpkı yok olmanın eşiğindeki o adam gibi.

Amasya'ya vardık. Elimizde bir adres vardı. Zengin, Ermenice konuşan bir ailenin adresiydi bu. Yıllar sonra bir gazetede, bu evin reisinin bir soygun sırasında hırsızlar tarafından öldürüldüğünü okudum.

Sayın Visser'ın aklını kurcalayan bir şey vardı. Kayseri Ermenileri Ermenice bilmiyordu ama Sivas ve Amasya Ermenileri biliyorlardı; peki, nasıl oluyordu da, bu iki şehrin arasında kalan Tokat'taki Ermeniler Ermenice konuşamıyordu? Bunda şaşılacak bir şey yoktu aslında. Mimar Sinan'ın doğum yeri olan Ağırnas'ta (Kayseri) olduğu gibi, Tokat'ta da Ermenilerden nefret eden bir paşa vardı. Paşa, Ermenice konuşanları dillerini kesmekle tehdit edip, Ermeniceyi yasaklamıştı. (Merak edenler tarihi araştırıp olanları ayrıntılarıyla ortaya çıkarsın. Yeni nesil hakikati bilmeli).

İki yıl önce, bir Türk genç gazeteye şöyle yazmıştı: "Kimliğimden utanıyorum." Çok yaşa hakikati konuşup itiraf eden genç! Her kim ki hatasını kabul edip pişman olursa, Tanrı onu affeder.

20 ay Sivas'ta kaldıktan sonra, Üçüncü Ordu Komutanlığı, Türkiye'de savaş tehlikesi kalmadığını göz önünde bulundurarak, birliğimizi lağvetme kararı aldı. Birliğimizin adı Sahra Harp Malzeme Depo ve Tamirhanesi'ydi. İstanbul'un ileri gelen Ermeni ve Rum zanaatkârlarının hepsini buraya toplamışlardı: Dökmeci Manoli, Kazancı Yorgo, Modelci Dimitro, tornacı, tesviyeci vs.

Hepsi de gerçekten büyük birer ustaydı. Büyük makineler yapabilir, çalıştırabilirlerdi. Savaş olduğunda tanklar, toplar ya da diğer araçlar bozulursa, biz tamir edecektik. 12 acemi asker olarak oraya gönderildiğimizde bu ustaların hepsi oradaydılar, bizi o birliğe onlar seçmişti. Tüccarlar da bu birlikteydi – mesela demir tüccarı Ekşiyan... Hükümet, demirin kilosu 80 kuruşa yükseldiğinde, babasının demirini sekiz-on kuruşa, olduğu gibi satın almıştı. Ermeni tüccarlar yok edilmeliydi.

‘Radio Mika’ şirketinin sahibi Takvor Güleriyüz ve diğerleri... Bunlar da muhabere araçlarının yenilenmesinde görev alacaklardı.

Lozan Üniversitesi’nden makine mühendisi olarak mezun olan Ferdi, ‘Burla Biraderler’ şirketinde çalışıyordu. Cömert bir insan, sıradan bir erdi. Yarbay, Ferdi’nin haline üzüлүp şöyle dedi: “Sen askerlik hizmetini subay olarak yapmalıydın, fakat maalesef bu ülkenin kanunları buna müsaade etmiyor.” Evet, o dönem öyleydi. İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu dönemi... 20 Kura Askerlik, Varlık Vergisi dönemi... Onların gözünde biz, aşağılanmaya ve soyulup soğana çevrilmeye layık bir alt tabakaydık.

Piyano ve armoni öğretmenim Prof. Arşam Kavafyan 1941 yılının sonlarında şunları yazmıştı: “Bu sene büyük ikramiye azınlıklara vurdu. Kimsenin yeni yılı kutlamaya gönlü yok.”

Yarbayımızın adı Naci Ünay’dı. Yakışıklı, uzun boylu, mavi gözlüydü. Askerlerinin üzerine titrerdi (nöbetçilerlerin değil). Hatta bir gün, nöbetçi erlere şöyle demişti: “Siz bunların uşaklarısınız, iş başladığında onların tabaklarını siz yıkayacaksınız.” Tabii, bu tavrının bir sebebi vardı.

Polonya’dan Yahudi bir aile Türkiye’ye göç etmiş, vatandaşlık almıştı. Ailenin reisi Rupi, azınlık mensubu sayıldığından, nöbetçi asker olarak bizim taburumuzdaydı. Yüksek mühendis olduğu için bizim bölüğe düşmüştü. Henüz iş yok, rahat bir hayat sürüyoruz. Biz gelmeden yaşanan bir olayı anlatacağım. Rupi’nin Türkçesi iyi değil. Yarbay, onu kendi bürosunun sorumlusu tayin etmiş. Rupi, bir sabah erken saatlerde büronun önünü süpürürken, toz kalkar. Osman adlı Trakyalı nöbetçi asker, “Ulan gâvur, neden toz kaldırıyorsun?” der ve Polonyalının suratına sıkı bir tokat indirir. Rupi’nin gururu kırılır, gözleri dolar. Utancından ne yapacağını bilemez hâlde, yarbayın gelmesini bekler.

Komutan Naci Ünay gelir. İçeri girer, oda sorumlusunun selamını alır. Rupi kapıyı kapatır. Bir anlık tereddüitten sonra kapıyı çalar. Müsaade geldiğinde, içeri girip şöyle der: “Mösyö Yarbay, bu sabah kapının önünü süpürürken nöbetçi Osman ‘Neden toz çıkarıyorsun?’ deyip, beni tokatladi.” Komutan öfkelenir. Dışarı çıkıp, tüm askerlerin toplanmasını emreder. Hepsi Trakyalı olan onlarca nöbetçi asker toplanır. (Biz o askerlerin Türkçesini günlük bulurduk).

Emir verilir: Rupi’yi tokatlayan her kimse, meydan dayağına çekilecek. Falaka başlar, Pehlivan Osman dersini alır. Naci Bey, heybetli bedeni gibi güçlü sesiyle şöyle der: “Bundan böyle, bizim yokluğumuzda sorumlu kişi Ferdi’dir (Lozan Üniversitesi’nden mezun bir er). Nöbetçilerin bu

zanaatkârlarla asla işi olmayacak. Siz Ferdi'nin emirlerine tabisiniz. Çalışma başladığında bunlara hizmet edecek, tabaklarını siz yıkayacaksınız. Bunlar nazik, değerli ve vatana faydalı şahıslar.”

Kasap bir keresinde kalmış et yollamıştı. Komutan bunu duyup öfkelenmiş, kasaba gitmiş. Adam “Ne olacak ki, nasıl olsa askerler yiyecek” demiş. Yarbay, adamı azarlamış, “Bir daha olmasın, yoksa doğduğuna pişman ederim seni! Onların her biri birer elmas” demiş.

Kokmuş 50 kilo et geri verilmiş, yerine taze et gelmişti.

Yarbay'ın simasından atalarının Karadenizli olduğu anlaşılıyordu. Annesi Laz, babası ise muhtemelen Gürcü'ydü.

Büyük abilerimiz Paskalya'da bir ayin yapmak istemişlerdi. *Khorhurt Khorin*'le başlayacaktık. Onnik Hepşen, Harutyun Hovnanyan; gençlerden Vahram Magaryan, Masis Balyan ve diğerlerinin de katılımıyla provalar yapıyorduk. Hamdi adlı Erzincanlı bir yedek subay, Yarbay'a “Komutanım bunlar kilise yapıyor” diyerek bizi şikâyet etmiş. Yarbay'ın cevabı “Sana ne ulan, bırak istedikleri gibi etsinler ibadetlerini” olmuş.

Kasım 1943'te Erzurum'da, çadırlardayız. Kar kış, sıcaklık sıfırın altında 36-40 derece. Yeni bir bina yapılacak. İstanbullu inşaat mühendisi bir subay bizi yanına almış, binanın temel yerlerini toprağa nasıl çizeceğimizi anlatıyor, çukurların eni ve derinliğinin eşit olması için toprağı kazanlara riyaset etmemizi söylüyor. 300 asker arasında tek Ermeni benim. Benden başka, birkaç Rum ve bir de Kars'ın Zohrab köyünden Vaske adlı iri kıyım bir Rus var. Ara sıra “Senin adın Vasken, sen Vaske diyorsun” diye şakalaşırdım onunla. Dediğine göre annesi Ermeni okulunda öğretmenmiş bir zamanlar.

Toprağı kazmaya başladılar. Askerlerden biri Ermeni olduğumu anlayıp emirlerimi kulak ardı etmeye başladı. Kızdım. Derken uzun boylu, mavi gözlü başka bir asker benimle Ermenice konuşmaya başladı. Şaşırdım, “Ermeni misin?” diye sordum. “Hayır, Gürcü'yüm” dedi. “Ermeniceyi nasıl öğrendin?” “Büyüklerimiz, biz küçükler konuşmalarını anlamayalım diye evde Ermenice konuşurlardı. Onların konuşmalarını duya duya öğrendim” dedi.

Binanın inşaatına başlamak için erimiş kirece ihtiyacımız vardı. Kireç taşına su katıp çimento hazırlayacak biri aranıyordu. Kendimi öne atıp “Ben yaparım” dedim. Mutluydum. Halbuki Palandöken Dağı'nın karşısında, ‘Kars Kapısı’ deneni o yerde, kışın o soğuşunda nasıl saatlerce

çalışılırdı ki? Ama ben mutluydum. Taşları geniş bir sandığa yerleştirip üzerine su döküyor; sandığın önünde, rüzgâra karşı duruyordum. Taşlardan yükselen sıcak buhar, bedenimi sarıyordu. Hava buz gibiyken böyle bir sıcaklık ne kadar güzel gelir insana!

Bir gün yanıma bir at arabası yanaştı. Sürücüsü uzun beyaz sakallı, yaşlı bir adamdı². Gözüme taşların arasındaki işlenmiş mermer parçaları çarptı. Sordum:

“Baba, bu kireç fırını nerede, bu taşlar nasıl kireç oluyor?”

“Ermeni mezarlığının taşları bunlar” dedi.

“Baba, nerede bu mezarlık?”

“Palandöken Dağı’ndan iki saat ötede.”

“Baba, burada Ermeni yok ki, Ermeni mezarlığı ne arasın?”

“Önceleri çok vardı” dedi.

“Neredeler şimdi, ne oldu onlara?”

“Ah evladım, sorma...”

“Ben de Ermeni’yim, anlat bana, anlat” demediğim için o kadar pişmanım ki. Hayır, korkak değildim. Belki bir şey anlatmadı, ama neyi ima ettiğini zaten biliyordum.

Anadolu’ya yaptığım yolculuklarda buna benzer birçok şey duydum. Hayatı askeriyede geçmiş, sivil bir ustamız vardı, araba tamircisiydi. İstanbul’dan ve Ankara’dan gelen gazeteleri almam için haftada iki kez şehre, Erzurum’a yollardı beni. Erzurum’a gidince, Eğitim Bakanlığı’nca yayımlanan ve başında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün yazdığı önsözün bulunduğu, Yunanca ve Latince’den çevrilen klasik, mitolojik kitaplar satın alırdım.

Bir gün bir edebiyat dergisinde, aralarında İngilizlerin de bulunduğu yabancı bir tetkik komisyonunun 1918 yılı civarında Erzurum’a gelerek, Ermenilerin nerede olduğuna, başlarına neler geldiğine dair bir araştırma

2 1950’lerde Tavuk Pazarı Nal Fabrikası’nda ustabaşı olarak çalışıyordum. Osman a dında nazik, genç bir yardımcım vardı. Bana ‘Hrant Bey’ der, gereğinden fazla saygı gösterirdi. Rusya’da doğmuş bir Erzurumlunun evladıydı. Babası Rusya’da esir düşmüştü. 1936’da, Atatürk’ün çabalarıyla, Türkiye’ye dönmüşlerdi. Bir keresinde bana Ermenileri çok sevdiklerini anlattı. “Babam küçükken, iki kardeşe ait büyük bir çiftlikte çalışıyormuş. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeniler kırıma uğrarken, bu iki kardeş, babama kendilerini saklamasını, karşılığında tüm varlıklarını ona vereceklerini söylemiş. Babam o kardeşleri kurtarmış. Böylece eskilerden 200 beyaz sakallı Ermeni Erzurum’da kalmış.”

yürüttüğünü okumuştum. Yaşlı bir Türk onlara şöyle demiş: “Haşmetliler, tüm Erzurum’u gezdiniz, herhangi bir yerde Ermeni mezarlığına rastladınız mı? İnsaf edin, burada Ermeniler yaşamış olsaydı, mezarları olurdu.” Tarihten bihaber zavallı müfettişler boyunları bükük, geri dönmüşler. Ermeni mezarlığının nerede olduğunu artık biliyordum, faytoncu söylemişti: “Palandöken Dağı’ndan iki saat ötede.”

Bir gün Erzurum’da gezerken, biri arkamdan, avuçlarıyla gözlerimi örttü. Ellerini yüzümden çekti. Vefa Oksijen ve Civata Fabrikası’ndan çalışma arkadaşım Zeki Özbilek’ti bu. Şaşırdım.

Şefimiz Aşot bir sabah, fabrikaya adımımızı atar atmaz müjdeyi vermişti: “1921 doğumlular, gözünüz aydın, askere çağrılıyorsunuz.” Zeki de Erzurum’da asker. Zanaatkâr olduğu için askerî silah fabrikasında görev alıyor. Ne gariptir ki komşu olduğumuz halde birbirimizden haberimiz yok.

Zeki “İrant (Hrant diyemiyordu), silah fabrikasında bir çan var, üzerinde Ermenice kabartma harfler yazılı. Götüreyim seni de oku” dedi. Asker olmama rağmen oraya girme iznim yoktu. Ama arkadaşım kapıdaki bekçiyle konuştu; içeri girip gördüm. Çan, mesai başlangıcını ve mola vakitlerini haber vermek için kullanılıyordu. Üzerindeki yazıları not etmediğime çok ama çok yanyorum. Gerçi, nasıl not edecektim ki? Ne yazık ki aklımda orada yazanlardan bir şey kalmamış. Bir gün de garda gezinirken bir çan gördüm, onun üzerinde de Ermenice kabartmalar vardı. Yıllar sonra Bay Visser’a göstermek istedim, ancak o çan gitmiş yerine başka bir tane asılmıştı.

1850 tarihli olmasına rağmen yeni yapılmış gibi duran, pembe tuf taşından bir Ermeni Katolik kilisesi vardı. Cephanelikti. Şaşılacak şey, bu kiliseye Ermeni askerler nöbetçilik ediyordu. İstanbullu Ermeni bir asker “Sandıklarca mühimmatı kiliseye taşıdık, yerleştirdik. Sunağın arkasında bir kapak vardı. Kapağı kaldırdık, bir de baktık ki içerisi kafatasıyla dolu” dedi.

Erzurum’daki atölyemizin ustasının adı Alaattin’di. Alaattin bir gün, ben yokken, Rum ve Rus arkadaşlarıma Ermenilerin Kars’ta bir dolu kötülük yaptığını anlatmış. İntikam almak için, Kars’ı işgal ettiklerinde oradaki büyük bir kilisenin çanını aşağı indirmek istemişler. Günlerce çabalamışlar. Nihayetinde, üç ton çeken o çanı ancak top atışlarıyla yere indirebilmişler. Usta, çanın üzerinde Çince bir şeyler yazdığını söylemiş. Fakat çocuklara “Sakin ola Hrant’a söylemeyin, yazıktır, üzüdür” demiş.

Askerden önce mecburi beden eğitiminden arkadaşım olan, Langa semtinden Serafim bana her şeyi anlattı. Ustaya gidip “Neden bana anlatmadın? Bilmediğimi mi düşündün?” dedim. Diğerlerine kızdı: “Ulan neden söylediniz?” Ben ayrıntılar sorunca şöyle devam etti: “O zamanlar 18 yaşındaydım. Subaylar Ermenilerin bu çanı yaklaşık bin yıl önce nasıl bu kadar yukarı çıkardıklarını düşünüp duruyorlardı”

“O çan şimdi nerede? Çok değerli olmalı” dedim.

“Ulan, bizim eşekler Ankara’daki silah fabrikasına yollamışlar (Kırıkkale), orada parçalayıp top parçaları dökmüşler.”

“Ah usta, onun içinde altın ve gümüş vardı kesin.”

“Bileşiminde 500 kilo altın olduğunu sonradan anlamışlar. Çünkü sesi bütün Kars’ı inletirmiş.”

Birgünkargâhtan çağrıldık. Gayrimüslim olduğumuz ve yasak bölgede bulunduğumuz için, bir binbaşı bizi görmek istemiş. Sanki düşman ülkenin askerleriydik. İşte, yüreğime ve zihnime ıstırap veren meselelerden biri de bu zihniyetti. Bizden şüphelenip hakkımızda yanlış fikirler üretiyorlar, sonra bu fikirlere ikna olup bize dair farazi sözler söylüyorlardı.

Masasının önüne dizildik. Binbaşı sırayla soruyor: “Nesin sen?” Bunun cevabı ne olabilir? “Askerim!” Ama onun niyeti başka. “Rum’um”, “Ermeni’yim” diye cevaplıyoruz. Yanındaki yedek subaya dönüp “Hepsi de kocaman adamlar” diyor ve sıradakine soruyor: “Sen ne iş yaparsın?” Aptalca sorular, kimliklerimizde ne iş yaptığımız yazılı zaten. Vaske yanımda duruyor, ama sıra henüz ona gelmemiş. Gerçekten dev gibi; onunla konuşurken yukarı bakmak zorundayım. Binbaşı ona soruyor:

“Sen nesin?”

“Rus’um.”

“Neee?”

“Rus’um” diye tekrarlıyor Vaske.

Binbaşı şaşkın, titremeye başlıyor sanki. O günlerde hapisten bir casus kaçmış, bulunamamış; ‘Rus’ kelimesi korku salıyor. Yedek subay birdenbire eğilip, binbaşının kulağına “Bunlar Malakan³ beyaz Ruslar, Kars’ta 200 kişiler” diye fısıldıyor.

3 Malakan: 19. yüzyılda Rus Ortodoks Kilisesi’ne itaat etmeyi reddedenler, özellikle köylüler arasında gelişmiş olan Molokanizm tarikatı mensubu kimse. (y.n.)

Zavallı binbaşı! Sen ki Üçüncü Ordu Komutanı'sın, bazı Rusların inançlarını koruyabilmek için Kars'ta yaşadıklarını nasıl bilmezsin? Onlardan üçüyle Sivas'ta aynı odayı paylaştım: Vaske Popov, Vasil Çirimisin ve Nikolay Dimkov. Vasil, Rusça Kitab-ı Mukaddes'i elinden düşürmez, sabahtan akşama, melodili bir şekilde okurdu. Üçü birlikte, çift sesli ilahiler söylerlerdi. Melodiler o kadar güzeldi ki, hepsi hâlâ aklımda.

Binbaşı bir başka birlige gitmemize engel olamazdı, çünkü Korgeneral Şükrü Kanatlı bize kefil olmuştu.

Orgeneral Mustafa Muğlalı'ydı. Pazar günleri Köşk'e giderdik. Farklı birliklerden Ermeni askerlerin orada toplanması hayret vericiydi. Köşk, bir tepenin üzerindeydi. Bütün Erzurum'u baştan aşağı seyredebileceğininiz, güzel bir yerdedi. Zamanında, Antranik Paşa'nın karargâhı buradaymış. O zamanlar yüzbaşı olan Mustafa Muğlalı, Antranik'e karşı bir çete çatışması içindeymiş.

O günlerdeki mücadeleyi, heyecanı tasavvur etmemek nasıl mümkün? Ermeniler Antranik'e destek verdikleri için kırıma uğramasalar, Erzurum ve ötesini alacaklardı. Böylece, zaten önceden de Ermenilere ait olan kurtarılmış olacaktı. Bunları düşünüp de nasıl yanmayayım?

Mustafa Muğlalı'dan sonra Kâzım Orbay göreve geldi. Orbay, biz Sivas'tayken, askerî birlikleri ziyaret veya teftiş amacıyla oraya gelecekti. Hepimiz dizildik. Komutanımız Naci Ünay, o görünür görünmez, gür bir sesle "Dikkat! Sağa bak, sola bak!" diye bağırarak, üstünü selamladı. Orbay, astına selam verdikten sonra bize dönüp "Merhaba asker!" diye bağırdı. Güçlü bir sesle "Sağ ol!" diye karşılık verdik, bütün yöre inledi. Mardiros Ağavniyan da yedek subay olarak bizimleydi; onun sesi de üzerimde iyi bir intiba bırakmıştır. Komutanımız ziyaretçimize bilgiler verdi. Kâzım Orbay, önümüzden geçerken bana yaklaşıp nasıl olduğumu sordu. "Sağ ol" yerine "İyiym" diye cevapladım. "Hasta mısın?" diye sordu. "Hayır" dedim. Adımı sordu, "Hrant" dedim. Arkasını dönüp, "Bu çocuğa iyi bakın" diye emretti. Sonradan, kıdemli askerler bana "'İyiym' değil, 'sağ ol' demeliydin" dediler. Eh, alt tarafı birkaç aylık askerdik, bize bu yüzden "çaylak" veya "acemi" diyorlardı. Kıdemli askerler General'in o soruyu yalnızca bana sormasına şaşırmışlardı. Aralarında en zayıf ben olduğum için, sağlığımdan endişe etmişti herhalde. Haksız da sayılmazdı; zaten incecik olan boynum, geniş yakalı askerî kıyafet içinde daha da ince görünüyordu.

Erzurum’adönelim. Üçüncü Ordu Komutanlığı Konseyi başkanı olan bir binbaşı Erzurum’daki son bölümde bulunmamızı istememişti. Ama Şükrü Kanatlı (Hatay’a zafer harekâtı düzenleyen tuğgeneral, şimdi ise Üçüncü Ordu Komutan Vekili) sorumluluğu üzerine alarak, bizim orada çalışmamızı emretmişti. Şaşırmıştım. Binbaşımız Asım Altunışık, biz Sivas’taki bölükten ayrılırken bana güvenip 12 askeri emanet etmiş, 13 kişi gidip bize verilen adrese teslim olmamızı istemişti. Hakkımızda yazılmış bir takdir mektubu da vermişti bana; mektupta bizden “seçilmişlerimiz” olarak bahsediyordu.

Binbaşı’ndan Krikor’un da bizim gruba katılmasını rica etmiştim. “Olmaz, onun herhangi bir yeteneği yok” demişti. Soyadını iyi hatırlamıyorum, galiba Kasbaryan’dı, Üsküdarlıydı. Fakat bize geldiklerinde arkadaşları ona “Doktor” diyordu. Doktor yukarı, Doktor aşağı... Kalın camlı gözlüklerinin üstünden bakardı uzaktakilere. Biriyle tartışırken sakinliğini korur, gülümserdi. Ona herkes “Doktor” dediğinden, bir gün Binbaşı da, onu çağırmak için “Doktoor” diye bağırdı.

“Komutanım, onun adı Doktor değil, Krikor” dedim.

“O zaman neden ‘Doktor’ diyorsunuz?”

“Geldiğinden beri arkadaşları o sıfatla çağırıyor kendisini, biz de ismi gibi alıştık, ‘Doktor’ diyoruz” dedim.

Gerçi her doktor gözlük kullanacak diye bir kaide yok ama Krikor, taktığı gözlüklerle, insanda doktorolduğu izlenimi uyandırıyor sahiden.

Aramızda Filipoğlu adında bir asker vardı. Boyluydu, eski Romalıları andırıyordu. O da Sorbonne’da eğitim görmüş bir elektrik mühendisiydi. Birkaç dil konuşurdu. Yarbay’ın iki kızına İngilizce ve Almanca öğretiyordu. Bir gün üç çocuk sokakta kavga eder. İki birine karşı, fakat o biri diğer ikisine göre daha baskın. Bizim çalıştığımız yere komşu olan bir dükkânın sahibi, baskın olanın üzerine atılır. O çocuğun Ermeni olduğu ortaya çıkar. O sırada oradan geçen kısa boylu bir adam olaya müdahale eder. “Ermeni bu, karışma sen” der komşu. Adam, bunun üzerine sinirlenir, “Utanmıyor musun?” deyip çocuğu kurtarmak için mücadele etmeye başlar. Bizim Ermeni ve Rum çocuklar olaya müdahale eden bu kişiyi tanırlar, sivil giyimli bir subaydır bu. Bizimkiler subayın yanında yer alır, ona yardım etmek ve çocuğu kurtarmak için komşunun üzerine saldırırlar. Askerlerimiz “Komutanım, dövelim mi?” diye sormuşlardı. Subay “Hayır, karışmayın” demişti ama onlar bildiklerini okuyup, bizim

komşuya güzel bir sopa atmışlardı. Adam, onları Yarbay’a şikâyet etmeye hazırlanıyordu.

Bu kavgaya şahit olan Kürt nöbetçiye içeri kimseyi almaması emredilir. Filipoçi, Yarbay’ın sevdiği bir asker olduğundan, içeri girip olayı anlatır. Karşı komşu şikâyet gelir. Yarbay’dan aldığı cevap “Anlattığın doğruysa, iyi yapmışlar!” olur. Kavgaya müdahale eden subay, kısa bir süre sonra, üniformasıyla çıkagelir. Fakat adam ortalıkta yoktur, kaçmıştır.

Kötülerin yanında iyiler, haksızlık edenlerin yanı sıra adilce muhakeme edenler de var. Ama ezici çoğunluğun kötü olduğu bir ortamda bunun ne değeri var ki? Devlet adil değildi, kötüydü, sömürgendi, sevgisizdi ve kem gözle bakardı. Geleneklerimize imrenip, onları takip etmek, öğrenmek ve geliştirmek yerine; yaşadığımız yerleri zapt ederek, varımızı yoğumuzu elimizden alarak, bizi hor görerek ve en temel haklarımız olan dilimizden, inancımızdan ve kültürümüzden mahrum ederek yok etmek istemişti. Buna benzer suç ve haksızlıklar, yüreğime ıstırap veriyordu. Ben, zavallı bir varlık olarak, halkımdan geriye kalanlara faydalı olmak için neler yapabileceğimi düşündüm. Zavallı annem “Başın belaya girecek, sana mı kalmış?” derdi.

İLK ADIMLAR

Askerlik hizmetimden sonra, 1945’de, kolejli ve üniversiteli arkadaşlarımdan bazıları *Paresirats Yeridasartats Miutyun* [Hayırsever Gençler Derneği] adında bir topluluk kurmuşlardı. Bir toplantılarına katıldım, üye olmamı istediler. “Söz veremem. Çok vaktim yok, düzenli katılamayabilirim” dedim. Koro ve bando provalarımı, yapmam gereken işleri vs. mazeret gösterdim, fakat ısrar ettiler. Planları, tiyatro ya da benzer etkinlikler düzenleyip, bunların gelirini hasta gençlere bağışlamaktı. Bir gün, arkadaşlardan biri kötü bir haberle gelerek, “Bir aile var, onlara yardım etsek daha iyi olur” dedi. Sözüünü ettiği aile, bir köyden gelmiş. Kalacak yerleri olmadığı için bir evin bodrum katı kendilerine geçici olarak tahsis edilmiş, ama çok sefil durumdalarmış. Ailenin reisinin karısını kaçırmışlar. Adam, beş evladiyla çaresiz bir haldeymiş. Olay jandarmaya bildirilmiş. Birkaç gün sonra kadını getirip “İşte karın, sahip çık ona” demişler. Günler geçmiş, kadını kaçıran adam tekrar çıkagelmiş. “Bu kadın dört gün benim karım oldu, sana bırakmam” diyerek kadını götürmüş. Adam tehditlerden korkup şaşkına dönmüş, her şeyi bırakarak buraya gelmiş, yardıma muhtaçmış.

Buna benzer olaylar ruhuma ve zihnime ıstırap veriyordu.

1950’de Türkiye’de Demokrat Parti başa geldiğinde, azınlık kurumları rahat bir nefes aldılar. Yeni vakıflar yasası ile ‘Tek Müteveli’ sistemi son buluyor, dört yılda bir yapılacak bir seçimle vakıf yönetim kurullarının seçimine izin veriliyordu. Diğer tüm kurumlarda olduğu gibi, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi’nin de kendi mütevellisine yönelik şikâyeti vardı. 15 Ocak 1950’de yapılan seçimler sonucunda yedi kişilik müteveli heyetinde ben de yer aldım. Kilise binasının inşası 1914’te yarım kalmıştı. Çatıdan su damlamıyor, resmen akıyordu. Kilise borç içindeydi, yapacak çok iş vardı. Birkaç sene içinde her şeyi az çok yoluna koyup, kilisenin kalan kısmının inşası için izin işlemleriyle ilgilenmeye başladığımızda, müteveli heyetine hayallerimden bahsetmenin zamanının geldiğini düşündüm. 1953’te onlara şunu önerdim:

“Bina yapımına kafa yoruyoruz. Peki, taşrada kalan soydaşlarımızı neden düşünmüyoruz? Belki büyük bir şey yapamayız, fakat hiç değilse beş erkek çocuk alabiliriz. Ankara Stanoz’dan⁴ (şimdi Keçiören) üç çocuklu bir aile gelmiş. Demirci olan babalarının müteveli heyetinden bir ricası var: ‘Protestan’ız, orada kilisemiz var, fakat hükümet el koymuş. Resmen evliyiz, fakat dinî nikâhımız yok. Üç çocuğumuz var, hiçbirini vaftiz olamadı. Lütfen, önce bizi nikâhlayın, sonra da üç evladımızı vaftiz edin’.”

O günlerde kilisemizde bir peder yoktu, ama Pastör Charles Riggs (Elias Riggs’in⁵ torunu) ayda bir vaaz verirdi. Ailenin isteği yerine getirildi. Memleketlerine döndüklerinde yıllık ruhani aidatlarını yollayıp, evlatlarından birinin okulda Ermenice öğrenmesi için imkân yaratılmasını istediler. Tamam, okulumuz vardı ama çocuk nerede kalacaktı?

Patrikhane’ye başvurup, durumu Patrik Vekili Der⁶ Aram Basmacıyan’a anlattım. Bir çözüm bulup bu çocuğun Karagözyan Yetimhanesi’ne yerleştirilmesini rica ettim.

“Evladım, bizim yerimiz yok, neden siz bir yer bulmuyorsunuz?” dedi.

4 Stanoz/Istanoz: 15. yüzyılın başlarında Kilikya’dan göçen Ermenilerin kurduğu bir yerleşim yeri. Ankara’nın 30 kilometre batısında yer alır; günümüzde Keçiören ilçesine değil, Sincan Yenikent’e bağlıdır.

5 Elias Riggs (1810-1901): Amerikalı bir misyoner ve dilbilimci. Ömrünün büyük bir bölümünü Osmanlı Devleti sınırlarında faaliyetler yürüterek geçirmiş, burada yaşadığı süre zarfında Kutsal Kitap’ın modern Ermeniceye tercüme edilmesini sağlamıştır. (y.n.)

6 Der: Ermenicede ‘efendi’, ‘sahip’. Buradaki anlamıyla ‘ruhani baba’.

Bir süre sonra bu zavallı demir ustası babanın Polatlı'da, tren raylarının birinden diğerine geçmeye çalıştığı sırada paramparça olduğunu duyduk. "Adamın ricasını yerine getiremedik, üzerinden birkaç yıl geçti. Hiç değilse o küçük çocuğu düşünelim" dedim. Üç Protestan kilisesinin yöneticilerinin, 1953'ten 1956'ya kadar, üç yıl boyunca ayda bir kez toplantı yapmasına rağmen bir sonuç elde etmek mümkün olmadı.

İtirazlar:

"Hükümet izin vermez."

"Herkes kendi evladiyla zor uğraşılıyor, onlarla kim ilgilenecek?"

"Tehlikeli bir iş, sorumluluk gerektiriyor."

Sonunda "Peki," dedik, "tek başımıza yapacağız." Beni destekleyen iki kişi vardı: Püzant Apikyan (*Marmara Gazetesi* kurucusu Suren Şamlıyan'ın dayısı) ve Papken Tundayan. Şimdi ikisi de merhum.

Merts Arevelki Hay Avedarançagan Yegeğetsineru Miutyun [Yakındoğu Ermeni Protestan Kiliseleri Birliği], yılda bir kereye mahsus olmak üzere, cemaatlerin raporlarını ve projelerini sundukları bir kongre tertipliyordu. 1950'ye kadar yurtdışıyla herhangi bir resmî bağımız yoktu. O tarihten itibaren eski tebaaya yılda dört ay süreyle ülkeyi ziyaret izni verildi. Bu vesileyle vaizler, ahbaplar buraya geldiler. Aramızda bir bağ kuruldu, o bağ zamanla kuvvetlendi. Artık yalnız değildik. Bizim cemaat de bu birliğin üyesi oldu. Onlarla yazışma ve rapor sunma görevi bana verilmişti.

1956 yılında yapılan kongreye katılanların sorunlarımızdan haberdar olmaları için cemaatimiz adına bir rapor hazırladım. Bu raporda müteveli heyetimizin projesi ve kararı da yer aldı. Ricamız şuydu:

"Okulumuz var, beş öğrencinin masraflarını karşılayacak durumda-yız, fakat yurdumuz yok. Birliğin buna yönelik bir yardımda bulunması mümkün mü?"

Kongreye Lübnan, Suriye, Mısır, Kıbrıs, İran ve Yunanistan'dan, toplam 80 delege katılmıştı. İsviçreli Ermeni Dostları Derneği'nden Bay Theodore Visser de gözlemci olarak oradaydı. Visser 35 sene boyunca Beyrut Körler Derneği'nin müdürlüğünü yürütmüş, fakat sonra Selanik'te Ermeniler için bir huzurevi kurmak ve müdürlüğünü yapmak üzere görevini Bay ve Bayan Karl Mayer'e devretmişti. 35 yıl Lübnan'da çalıştığından, kongrede birçok dostunun olacağını düşünüp, toplantıya gözlemci olarak katılmıştı.

Bay Visser raporumuzla oldukça ilgilendi, söz alıp “Anadolu’da hâlâ Ermeni var mı? Kırılmamışlar mıydı? Kalanlar sürgün edilmemiş miydi? Eğer varsa neden ilgilenmiyorsunuz, sizler de oralardan kıl payı kurtulmuş insanlarsınız, kardeşlerinize yardımcı olmayı düşünmüyor musunuz?” dedi. Kimseden ses çıkmadı. “Sizin yerinize benim gitmemi ister misiniz, buna müsaade eder misiniz?” Başkan Pastör Hovhannes Aharonyan, Bay Visser’in teklifini tekrarladi.

Bir gün, Pastör Hovhannes Aharonyan’dan, Bay Theodore Visser’in İstanbul’a gelip benimle görüşme kararını bildiren bir mektup aldım. Ermeni dostu Visser geldi. Onunla görüştükten hemen sonra, 8 Mayıs’ta yola çıkıyoruz. Kitab-ı Mukaddes Şirketi Müdürü Bay Paul Nielson da kitapçıları bizzat ziyaret edip, Kutsal Kitap ticaretine başlamak amacıyla bize katılmak istiyor. Trenle Ankara’ya, oradan arabayla Kayseri’ye geçiyoruz.

Talas Amerikan Koleji’ne gidiyoruz. Bay Visser orada toplanmış velilere projelerimizden bahsetmenin iyi olacağını söylüyor. Öncesinde Kayseri Kilisesi’ni ziyaret edip Papaz Haygazun’la görüşmüştük; bu sayede kolejin bir odasına bir grup toplanmış. Daha sonra Bay Visser da gruba katılıyor. Projelerimiz hakkında konuşurken 10 yaşında bir kız, annesine “*Ne olur anne, ben de gideyim*” diyor. Fakat ben, şimdilik sadece beş erkek çocuk kabul edeceğimizi söylüyorum. Kız ağlamıyor, fakat üzülüyor. Keşke daha erken davranmış olsaydık.

Üçümüz Gemerek’e varıyoruz. Kolej müdürü Bay Scot, arabasını bize vermiş. Arabayı Nielson kullanıyor. Gemerek’te bir evde toplanıyoruz. Ermenice konuşuyorum, çünkü Bay Visser sadece birkaç kelime Türkçe biliyor. İçeridekilerden bazıları Ermenice biliyor. Ancak görünüş olarak babamı andıran bir adam, söz alıp “Ağabey, bizim okulumuz yok, *cahel* kaldık” diyor. Hüzünleniyorum. Okul da vardı, kilise de. Ama hepsini ya yıktılar, ya da “Artık Ermeni kalmadı” hikâyesine sığınarak, başka amaçlar için kullandılar.

Yerinden et, sür, eziyet et, öldür, mal varlığına el koy; kiliseyi, okulu yık veya ahıra çevir, sonra da “Burada Ermeni yok” ya da “Ermeni kalmadı” de. Ermeniler binlerce yıldır vardı. Kimin verdiği, hangi yetkiyle başkasına ait olanı alıyorlardı? Ermenileri öldürüp, bir de üstüne, yağ gibi su yüzüne çıkmak için sorunu tersine çeviriyorlardı. Geçmişte bize yaptıklarını güya biz onlara yapmışız. Hayret verici olan, Anadolu’nun

her köşesinde veya her meydanda küstahça, böbürlenerek ve haykırarak “Bize başkaldıranlara böyle yaparız, Ermenileri biz kestik” diyenlerin olmasıydı. Türk gazeteleri bugünlerde Ermenistan’a tehditler yağdırıyor. “Ermeni köpeklerini cezalandırmak, soykırım olduğunu iddia eden Ermenistan’ı işgal etmek gerekir.”

Şimdi “Hayır, öyle bir şey olmadı. Aksine, Ermeniler bizi kesti” diyorlar. İşte, şahidi, Iğdır’a dikilen ‘sözde’ Türk kurbanların anıtı. Acaba insan kendini kandırabilir mi?

Papaz Haygazun, Kayseri’deki kilisenin bitişiğindeki okulun açılması için Ankara’daki yetkili mercilere yaptığı başvuruları anlattı. Hepsisi sonuçsuz kalmış. Ermeni var, halk var, kilise var, okul var, ihtiyaç da var; fakat hayır, Ermeniler artık okul sahibi olamazlar. Halbuki Lozan Antlaşması’na göre Anadolu’nun herhangi bir bölgesinde yaşayan bir Ermeni toplumu okul veya ibadethaneye ihtiyaç duyarsa, hükümet, Ermeni vatandaşların kendi kültürlerinden ve ibadetlerinden mahrum kalmamaları için gerekli tahsisatı yapmalı.

Gemerek’ten Sivas’a geçiyoruz. Bu şehir bana tanıdık. Birkaç adres de Bay Visser’da var. Aileleri ziyaret ediyoruz. Meramımızı anlatıp, Ermenice eğitim görmeye yollayacak çocukları olup olmadığını soruyoruz. Amacımız fikir teatisinde bulunup, hemen işe koyulmak.

Ertesi gün pazar. Sabah, şehri gezdiğimiz sırada, açık bir müze çarpıyor gözüme. “Hayret, askerliğimin iki yılını burada geçirmiştım, böyle bir müze yoktu” diyorum. Açık bir bahçe, içeride pek bir şey yok. Üzerinde Ermenice yazılar olan bir mermer parçası çarpıyor gözüme. Fakat ters çevirip duvara yastadıkları için yazılar ters, aşağıdan yukarı okunuyor. Tabeladayazanlar beni şaşırtıyor: “Eski bir Yunan mezar taşı olduğu sanılmakta.” Ermeniceyi iyi derecede okuyup konuşabilen Bay Visser gülüyor. Öğleden sonra bir evde toplanıp meramımız hakkında sohbet ediyoruz. Arusyak Seyran’ın kardeşi Nişan’ı bekleyeceğiz. Nişan ertesi gün bizi birkaç Ermeni görmemiz için Zara’ya götürecekt. Yolda, eski Ermeni köylerini gösteriyor: “Buranın adı ‘Govdun’du.” Hafik’ten geçeceğiz. Orada yaşayan Demirci Manuk’u görmek istiyoruz. Köydeki kahvede oturan Türklere soruyorum:

“Demirci Manuk’un evi nerededir?”

“İşte, şu karşiki ev. Öldü, cenazesi için evde toplandılar.”

Bay Visser:

“Burada papaz yok. İncil’den nereyi okuyacağını biliyor musun?”

Dördümüz, karşığı eve gidiyoruz. İçerisi kalabalık. Biri beni görüp “İşte okuyucu geldi” diyor. Ne ben adamı tanıyorum, ne de adam beni tanıyor. Fakat devam ediyor: “Manuk Ağa 85 yaşındaydı, aziz gibi bir insandı. Sizi Tanrı yolladı.” Elinde bir kâğıt var, okumam için bana veriyor. Kudüs’te basılmış, haçla ilgili bir duaydı bu. Doğrudan Kitab-ı Mukaddes’ten okumamızın daha doğru olacağını söyledim. Zara’ya gitmek için acele ediyorduk, fakat bu yaslı insanları bırakmanın doğru olmayacağını düşündük. Defin için mezarlığa gitmeye karar verdik.

Bir saat kadar yürüdük. İki iri kıyım adam, kaymakama küfürler ederek mezarı kazıyordu. Mezarlıkları köyün hemen arkasında, çok yakındaymış. Fakat kaymakam “Buradan iğrenç kokular geliyor” diyerek onlara bu yeni yeri tahsis etmiş. Burası hem uzak; hem de öyle sert, taş gibi bir toprağı (tabii, ona toprak denebilirse) var ki, kazmak mümkün değil. Bu iki pehlivan sabahtan beri uğraşıp, bir tabut sığacak kadar yer kazamamışlar. İşte, yüreğimi sızlatan bir olay daha...

Bu insanların yaptığı neydi? Gelip Ermenilerin toprağını zapt etmiş, halkını kırmışlardı. Kendi çıkarları uğruna sağda solda birkaç zanaatkâr bıraksalar da, onların da insan gibi yaşamalarına izin vermiyorlardı.

Hafik’ten yola çıkıp, akşamına Zara’ya varıyoruz. Dışarıda yük arabaları var. Nişan bir tanıdık görüp, bizi tanıştırıyor. Amacımızı anlatıp, erkek evlatları Ermenice öğrenmeleri, Yaradan ve Kurtarıcı Rab İsa Mesih’i tanıyıp, Kitab-ı Mukaddes dersleri almaları için bize gönderebileceklerini söylüyorum.

Ermeni halkı her ne kadar Hristiyan ve imanlı olsa da, kiliseden uzak kalanlar, Hristiyanlardan nefret eden bir topluluk içinde yaşayıp hakarete uğrayanlar imanlarını giderek yitirirler. İnsan, nasıl olduğunu fark etmeksizin, kendi aidiyetinden utanç duymaya başlar. Zara’da Türkleşmiş Ermeniler vardı. Bu çok doğal bir durum, kimse bu konuda büyük konuşamaz. Acaba onların yerinde olsam benliğimi korumaya cüret edebilir miydim? Kim bilir... İstanbul’da, birbirlerine sahte Türk isimleri verenler gördüm. Dükkâna bir müşteri geldiğinde birbirlerine “Ahmet”, “Kemal” diye hitap ederlerdi ki, müşteri, dükkân sahibinin kendi milletinden olduğuna kanaat getirsin.

Küçükken, yazın vaktimi sokakta oynayarak geçirmeyeyim diye, annem beni komşumuzun yanına çırak vermişti. Adamın Mahmutpaşa'da, bir mağazanın altında küçük bir dükkânı vardı, orada oyuncak falan satardı. Bir gün bir müşteri oyuncak uçak almak üzere dükkâna geldi. Alacağı oyuncak tanesi 25 kuruş olan bir Japon malıydı. Adam "Aynı uçak biraz yukarıda 20 kuruşa satılıyor, ama satıcı gâvur olduğu için almadım. Daha fazla ödeyip sizden alacağım" dedi. Ustam "Müstepan, Hranto'yu içeri çağır" diye bağırdı hemen. Ermenice konuşup rengini açık ederim diye korkmuştu. İstepan'a "Müstepan" diyordu, yani 'Müsü İstepan'. Bana da 'Hranto' derdi.

Acaba ben olsam "Ulan, gâvur sensin" diyebilir miydim? Evet, ben bu sözü dedim, hem de hapishane hücresindeyken. Fakat bu, bir başka hikâyeye.

ÇOCUKEVİ’NİN KURULUŞU

Bay Visser, Yunanistan’a döndükten sonra, üyesi olduğu derneğe içinde taşrada yaşayan çocukların fotoğraflarının da bulunduğu bir rapor yollamıştı. Bunun ardından önümüzdeki öğretim yılında kabul edeceğimiz beş erkek çocuk için bize ödenek ayırabileceklerini yazdı. Ancak ödeneği 15 Ekim’e kadar kabul etmemiz gerekiyordu, aksi halde parayı başka bir şey için kullanacaklardı. Mütevelli heyetini bu konuda bilgilendirdim. Veznedar şöyle dedi:

“O parayı hemen iste!”

“Hayır,” dedim, “beş çocuk almadan o parayı isteyemeyiz.”

Yenilenmiş, boyanmış, içine yatak-döşek vs. konmuş bir oda... Bize verilecek miktardan daha fazlasını harcadığımız bir gerçektir. Fakat teklif “Beş çocuk geldiğinde” şeklindeydi.

O yıl Çorum’dan Mikayel Küpçü adında bir çocuk geldi sadece. Mikayel, Bay Papken Tundayan’ın çabalarıyla, bir yıl boyunca bir aile tarafından ağırlandı. İsviçreliler o parayı başka bir yere tahsis ettiler.

1957’de beş çocuk kabul ettik, sonraki yıl sayı 10’a yükseldi. Mütevelli heyetinden biri bu duruma kızdı:

“10’u 11 yapmayacaksınız!”

Bayan Hayguhi Mangıryan cıvı cıvı bir çocuk getirip, kabul etmemi istedi. Çocuğu Sivas’tan yollamışlar.

“Kabul edemem” dedim.

“Evladım, bu çocuk dönerse artık umut kalmaz.”

“Ne yapayım, Bay Berç Ergan bana öyle dedi” dedim.

Evet, müteveli heyeti başkanıydım, ama yine de başına buyruk davranamazdım. “Biz bu işten korkuyoruz, izin almadan büyümemiz mümkün değil” diyorlardı. Çocuk, kabul edilmedi.

Yurtdışından büyükilgi vardı. *Amerigayi Hay Avedarançagan Ingerakt-sutyun* [Amerika Ermeni Protestanlar Derneği] Genel Sekreteri Pastör Püzant Kalfayan, bizi cesaretlendiren mektuplar yazmaya başladı. Yakındoğu Ermeni Protestan Kiliseleri Birliği Başkanı Pastör Hovhannes Aharonyan, bir kurumun bize yardım etmek istediğini yazdı. Fakat bu kurum öğrenci sayısının en az 15 olmasını ve öğrencilerin bir kilisenin bünyesinde, ayrı bir müdürün nezaretinde tutulmasını şart koşuyordu.

Bir süre de böyle devam etti. 26 Mayıs 1959’da Pastör Kalfayan’dan bir mektup aldım. “Hrant can, sen onun bunun lafına bakma, bu sene çocukların sayısını 30’a yükselt, ben her şeyi ayarladım” yazıyordu.

Pastör P. Kalfayan, ABD’deyken, Pastör Selbi Ağasyan’a 100 çocuk almayı düşündüğümüzü söylemiş.

Benim ayrıca bir işyerim vardı fakat sabah akşam uğruyor, olan biteni kapıcıdan öğreniyordum.

Artık durum farklıydı. 30 çocuk lafı dolanıyordu. Fakat ne yazık ki, Pastör Selbi Ağasyan bir gün şöyle dedi:

“Evladım, duydun mu? Pastör Kalfayan vefat etmiş.”

“Hayır Pastör, kendisinden daha dün mektup aldım, haber yanlış olmalı.”

“Evladım, Pazar günü eve gitmiş, başının ağrıdığını söyleyip ölmüş. Beni de Hovnatan aradı.”

Kendim ölmüş gibi oldum.

Pazar günü ayinden sonra, müteveli heyeti toplantısında Pastör Kalfayan’ın mektubunu okuyup, itirazların önüne geçmek için hemen, Pastör’ün vefat ettiğini de söyledim. Mektubu yazdığının akşamı ölmüştü,

onun isteği üzerine çocukların sayısını 30'a yükseltmiyorduk. Bay Berç Ergan "Madem öyle, sorumluluğunu sen alırsan olur" dedi. Böylece, o sene çocukların sayısı 30'dan bir az, 29 oldu.

Bay Visser 1960 yılının ilkbaharında bizi ziyarete geldi. Çalışmanın ilerleyebilmesi için vaktimin tamamını bu işe ayırmam gerektiğini söyledi. "Ben bu işin adamı değilim" dedim. Sonra aklıma bir şey geldi. Mütevelli heyetine ne zaman bir şey teklif etsem, kabul edilirdi ama sonunda kabak yine benim başıma patlardı. "Bizim vaktimiz yok, madem teklif ettin, sen yap" derlerdi, sanki benim işim gücüm yokmuş gibi...

"Benim dükkânım, işim gücüm var, nasıl bırakayım?" oldu cevabım.

"Bir yıllık deneme süresi için masraflarını karşılayacağız."

"Peki, ama çalışma bir yıl sonra biterse kapattığım dükkânı tekrar açamam."

İsviçrelilerin bütün vaktimi bu işe ayırmam yönündeki teklifine Protestan Kilisesi de onay vermişti. Pastör Aharonyan durumdan haberdardı. Zaten, yazdığı bir mektupta 'Çocukeyi' adını önererek, kurumun babası olmuştu. Gülbenkian Vakfı'nın Ermeni Birimi'nin merhum başkanı Vahram Mavryan bizi ziyarete geldiğinde bu isimden övgüyle söz etmiş, "Sevdim bu ismi, iyi yapmışsınız. Çocuklarda iyi bir intiba bırakır, kendilerini yetim saymazlar; zaten 'yetimhane' sözünü hiç sevmem" demişti. O tarihten sonra Kalfayan Yetimhanesi 'Kalfayan Evi', Karagözyan Yetimhanesi ise 'Karagözyan Evi' olarak anılmaya başladı.

1960 yılından tutuklandığım tarihe, yani 25 Şubat 1981'e dek, bütün vaktimi bu işe adadım. Ne cumartesi vardı, ne de pazarım. Bu yüce iş benim mesleğim, evim, her şeyim olacaktı.

Çocuklar 10 kişiye kadar, kilise girişinin sağ yanındaki odada uyurlardı. Ne zaman ki sayıları çoğaldı, büyük salonun arka bölümlerini kullanmaya başladık.

Protestan kilisesi bir daire kiralamamızı önerdi. Kirayı onlar karşılayacaklardı. İmkânsız olduğunu, 10 çocuk için yer kiralamaya kalksam, buna ilk başta mal sahibinin karşı çıkacağını yazdım. İki-üç çocuğu

7 Kurumun Ermenice adında geçen 'Badenagan', 'badani' kelimesinden türemiştir. Özellikle ergenlik çağındaki erkekleri tanımlayan ve Türkçede tam olarak bir karşılığı olmayan bu kelimeyi, kurumun yapısını göz önünde bulundurarak, 'çocuk', 'Badenagan Dun'u ise 'Çocukeyi' olarak çevirmeyi uygun gördük. (ç.n.)

olanlara bile “Gürültü yaparlar” deyip zorluk çıkarıyorlar. “Ayda 400 liraya kiralasak, yıllık 4800 lira yapar. 10 yıllık kirayı tek seferde denkleştirebildiğimiz takdirde kilisenin alt katını yaşanacak bir yer haline getirebiliriz” dedim. 40 bin liralık bir masraf çıkarıldı. Ama paramız yoktu. Bir kısmını bulduk, fakat iş çoktu. Duvarlar bir metre kalınlığında, çok sağlam tuğladan yapılmış. 1911’de inşa edilen binanın tuğlalarını kırmak mümkün değil. ‘Aslan’ marka Ermeni ustaların işi...

Tamirat işlerini yarım bırakmamak için 60 bin lira birikimi olan bir kiliseden borç para istendi.

Vermediler, “Ayağınızı yorganınıza göre uzatın” dediler.

“Aklınıza ihtiyacımız yok” diye yanıtlamış bizim veznedar.

İşçiler çalışmayı bıraktılar. Bay Visser bir Rum ayakkabıcının adresini yollamış, “Bu adama git, çocuklara hediye verecek” diye yazmıştı.

Yeni yıl yaklaşıyordu. Kendi kendime “Yapacak işlerim var, bir ara gider alırım, zaten verilecek olan da altı üstü bir paket” dedim. İkinci bir mektup geldi: “Daha gitmemişsin, çabuk git.”

Gittim. Elimde mektup, adamın adını söyledim. “Benim” dedi. Dükkânın üzerinde ‘Aridiri Marda’ yazılıydı. Sebeb-i ziyaretimi açıkladım.

“Neredesin dostum, 11 bin lira vereceğim” dedi.

Teşekkür ettim, sevindim. Adam da bir yükten kurtulduğu için mutluydu. Parayı hemen veznedara teslim ettim, “İşçilere haber ver, çalışmaya devam etsinler. İhtiyacımız olan miktarı Tanrı gönderdi” dedim.

O kilisenin bize vermediği 10 bin lirayı, Tanrı yolladı. Üstelik borç değildi, hediye idi bu! Böylece, 1960-1961 öğretim yılı başlarken, 80 öğrenci ağırlayabilecek şekilde yatağımız, döşeğimiz, mutfağımız, Türk hamamımız vardı.

KAMP ARMEN

Samatya Anarad Hığutyun Okulu müdürlüğünün merkezî ısıtma inşası için Vakıflar’a başvurduğunu, fakat başvurunun reddedildiğini duyduk.

1960-1961 öğretim yılında Çocukeyi’ndeki öğrencilerin sayısı 41’e yükseldi. Ankara, Stanoz, Kayseri, Gigi, Talas, Gemerek, Sivas, Diyarbakir, Hatay Vakıflıköy ve Malatya’dan gelen bu çocuklar arasında kavgacı, küfürbaz ve yaramaz olanlar vardı. Okul öğretmenlerinden biri “Baron Güzelyan bu yabancı, yürümeyi bile bilmeyen çocukları nereden toplayıp getirmiş” demiş.

Okulun görevinin yürümeyi, kalem ve çatal tutmayı öğretmek; çocuğu, tek kelimeyle, ‘eğitmek’ olduğunu söyledim. Adı üstünde, ‘İlk-Öğretim’.

“Çocuğu tutması gereken yola göre yetiştir, yaşlandığında o yoldan ayrılmaz.” (Meseller, 22:6)

Gerçekten de çatal ve kalem tutmasını bilmeyen, çocuk yaşta öğrenciler vardı.

Çocuklardan birinin, bir hayırsevere göndermek üzere fotoğrafını çekmem gerekiyor. “Gülümse” diyorum, hüzünlü bir ifadeyle bana bakıyor. “Gül!” diyorum, aynısı. Türkçesini söylüyorum, olmuyor. Gülümseyip “Benim gibi yap” diyorum, çocuk aynı. Gülmeyi bilmiyor, gülemiyor.

İki kardeşler. Gençcik babaları, daha 25 yaşındaymış, tarlada uzanmış dinlenirken, bir Türkişçi güya onu görmeyip, traktörle üzerinden geçerek öldürmüş. Gülemiyor çocuk, delireceğim, yarım saat uğraştım.

Bay Visser’la yaptığımız yolculuklardan birinde aracımız Gürün’de durdu. Burayı daha önce duymuştum, İstanbul’da Gürünlüler vardı. Dört yanımı seyrettim. Her tarafta dev kavak ağaçları vardı. Hepsinin Ermeniler tarafından dikilmiş olduğunu düşündüm. Etraftaki evler “Bizi Ermeni ustalar inşa etti, burada Ermeniler yaşıyordu” diyordu sanki. Burası da Ermeni coğrafyasına aitti. Hayalimde bir zamanlar burada Ermenilerin yaşadığını canlandırıyordum. Herkes Ermenice konuşuyor, çocuklar papazın elini öpmeye koşuyor, kiliselerin çanları çalıyordu. Her yerde Ermenilerin izi vardı. Ah, neden, neden bu kötülükler, ölümler oldu? Birden kendime geldim. Çok zamanımız yoktu. Ermeni birilerini bulmak, tanımak istiyordum. Gözüme bir genç çarptı. “Buralarda Ermeniler var mı?” diye sordum. Bir sokak gösterip, “Orada bir demirci var” dedi. Gittim. Kızıl bir demir dövüyorlardı. Ben onları seyrederken, usta “Birini mi arıyorsunuz?” diye sordu. Bu adam Demirci Minas olmalıydı; dükkânın tabelasında ‘Demirci Minas’ yazıyordu.

Ermenice olarak “Ermenice biliyor musunuz?” diye sordum. “Evet” dedi. Alelacele, planımız hakkında konuştum, adresimi verdim ve erkek çocukları varsa, bize yollamalarını söyledim.

Birkaç hafta sonra son derece sefil görünümlü bir adam kilisenin kapısını çaldı. Üzerinde rengârenk parçalarla yamanmış, saçaklanmış, eski bir kıyafet vardı. Adresimi Demirci Minas vermiş. Beraberinde iki erkek çocuk getirmişti. Adam “Bu çocukların babası öldü, ben amcalarıyım ama onlara bakma imkânım yok” dedi. Çocuklar acınacak haldelerdi, ikisini de kabul ettim.

Günler geçti. Genç bir adam, yanında genç bir kadınla çıkageldi. Türk olduğu belliydi. O iki çocuğu görmek istiyordu. Sebebini sordum.

“Kardeşlerim” dedi.

Şaşırdım, “Nasıl kardeşlerin olabilirler ki?” dedim.

Anlattığına göre babası Türk’müş. O öldükten sonra annesi (yanındaki kadın) kendi milletinden biriyle evlenmiş, bu kardeşler doğmuş. Yani bu çocuklar genç adamın anne tarafından kardeşleriymiş. Yozgat’tan gelen iki kardeşin de Türk ağabeyleri vardı. Hatta onlara kampımızda

bir süreliğine iş de verdik. Fakat birileri onlara hakaret etmiş olacak ki, ağladıklarını gördük. Daha sonra kamptan ayrıldılar.

Medeniyetten bihaber yaşlı adamların alikoyup kendilerine karı yaptıkları çocuk yaştaki kızlara, geride bıraktıkları dul kadınlara ve yetimlere yanmamak elde mi?

İş, giderek büyüyordu. Tanrı, kendisine dürüstçe ve inançla güvenip başladığımız bu işte yardımcımızdı.

Pastör Aharonyan aracılığıyla, *Christian Children's Fund*'dan [Hristiyan Çocuklar Fonu] yardım almaya başladık.

Çocukların sayısı azken yaz tatillerinde onları kilise avlusunda tutuyorduk. Sayı çoğaldığında, bir yazlık yer ihtiyacı doğdu. Tıbrevank'taki⁸ bazı öğrencilerin küçük kardeşleri de bizim himayemizdeydi.

Mesela Liceli Hayg Demirci... Abisi Tıbrevank'taydı. Abi-kardeş yazın memleketlerine gittiler.

Memleketten döndüklerinde saçları yer yer dökülmüştü, saçkıran hastalığına yakalanmışlardı. Bu olay üzerine, bize gelecek öğrencilerin 12 ay boyunca himayemizde kalmasını şart koşmaya karar verdim. Bu şarta uymayanları kabul etmeyecektik.

Hayg dokuz ay boyunca öğrendiği ne varsa, üç ayda unutmıştu. Uygun bir alanda, geniş bir arazi satın almak için bir takım yollara başvurmalıydık. Paramız yoktu ama imanımız vardı. İsa "Benim adımla benden ne dilerseniz yapacağım" (Yuhanna, 14:14) dememiş miydi?

Arkadaşım Nubar Simonyan'ın babası Çekmece'den ötede, Firuzköy denen yerden bir bağ satın almıştı. Yedi arkadaş oraya gidip, on gün boyunca doğal güzelliklerin tadını çıkarmaya karar verdik. Bir tepeydi burası. Birkaç dakikada aşağı iniyor, denizde yüzüyor ve dönüyorduk. Eğlenceli günlerdi. Sabahları ve akşamları Pastör Robert Sarkisyan önderliğinde (Fransa'dan gelen Pastör, Ermenicesini geliştirmek üzere Beyrut Haygazyan Koleji'ne yollanmıştı. O yazı bizimle geçirecekti) Kutsal Kitap sohbetleri yapıyorduk. Yedi kişi gitmiştik, fakat sayımız pazar günü 20'ye yükseldi. Oradaki araziler o günlerde köylülerce satışa çıkarılmıştı. 27 bin liraya satılık bir arazi gördük.

8 Tıbrevank (Surp Haç Tıbrevank): İstanbul-Üsküdar'da bulunan bir Ermeni okulu. 1678 yılında dinî eğitim vermek üzere açılan, 1770'li yıllarda genişletilerek ruhban okuluna dönüştürülen kurum, 1953-1969 yılları arasında Ermeni Patrikliği'ne bağlı yatılı bir ruhban okulu olarak hizmet verir. Tıbrevank özellikle bu dönem ve sonrasında Anadolu'dan gelen gençlere kucak açmış, onlar için bir eğitim yuvası olmuştur. Günümüzde lise olarak faaliyet göstermektedir. (ç.n.)

Bay Visser bir yazlığa sahip olmamızı diliyordu. Bir mektup yazarak, durumu dürüstçe anlattım. İlgilendi. Bir gün Bay Püzant Apikyan’la, onun Kadıköy’deki evine gitmek üzere bindiğimiz vapurda Bay Boğos Varjabedian’la karşılaştık. Çocuklarla ilgili işin nasıl gittiğini sorunca, bir yazlık aradığımızı söyledik. Yakacık’ta, içinde ev ve tulum balı kuyusuyla, harika bir arazi olduğunu söyledi. Arazi önceleri bir İngiliz’inmiş. 100 bin isteniyormuş. Eğer istersek yeri hemen gösterebileceğini söyledi. Karşı çıktım, “100 bini nereden bulacağız?” dedim.

“Canım, bir görün, beğeneceksiniz.”

Görmeye gittik. Çok güzel bir manzarası vardı. “Keşke 100 bin liramız olsaydı” diye geçirdim içimden. Dua etmekten başka ne yapabilirlik? Dua da etsek, Tanrı gökyüzünden para yağdırmayacaktı. O, insanlar vasıtasıyla eyler. Bu fikirden cesaret alıp, bir umut Bay Visser’a yazdım, ona son gelişmeleri aktardım. Bay Visser ve Pastör Armin Steiner, eşleriyle birlikte buraya geldiler. Pastör Armin Steiner ve eşi de İsviçreli Ermeni Dostları’ndan. Yeri görmeye gittik, çok beğendiler, fakat Bay Visser fiyatı 27 bin olan diğer araziden neden vazgeçtiğimi sordu. Orada çok sivrisinek olduğunu, deniz sandığımızın da aslında göl olduğunu vs. söyledim.

Toplanan yardım, değişik yerlerden yapılan bağışlarla 80 bine ulaştı. Satıcıyla pazarlık yapıp arazi fiyatını 85 bine indirdik. Fakat konuştuğumuz kişi arazinin asıl sahibinin akrabasıydı, işin nihayete ermesi yaklaşık bir ayı bulacaktı. Benimse, derneğin yıllık toplantısına gitmem gerekiyordu. Yokluğumda araziye muhakkak satın almalarını söyleyip, 80 bini, üstünü tamamlamasını rica ederek Bay Berç Ergan’a teslim ettim.

Mamigonyan Korosu Paskalya vesilesiyle Kudüs’e gidecek, dönüşte Beyrut’ta bir konser verecekti. Arkadaşım Nubar Simonyan onlara eşlik etmemi istedi. Ürdün vizem yoktu. Ankara’daki Elçilik pazar günleri de açılmış. Pazar sabahı Taksim’den dolmuşa binip gittim, iş halloldu. Ertesi gün koruyla birlikte trenle yola çıktık. Beyrut’a vardığımızda, bizi karşılayanlar arasında Hayırsever Gençler Derneği’nden arkadaşım Yervant Gobelyan’ı fark ettim. Beni karşılamaya Kevork Parseğyan da gelmişti. Valizlerimin bir kısmını ona bıraktım. “Dönüşte misafirimizsin” dedi.

Birkaç hafta Beyrut’ta, 1951’de ailesiyle birlikte İstanbul’dan bu kente göç etmiş olan arkadaşım Kevork Parseğyan’ın evinde kaldım. İstanbul’a döndüğümde, içimde arazinin satın alınmış olmasının sevinci vardı.

Fakat Berç Bey arazi sahibinin orayı bir Rum'a sattığını söyledi. Satışa çıkaran kişiyle anlaşmamıza rağmen nasıl olur da bir başkasına satılırdı?

Fakat mal sahibi haklıymış. Berç Bey "80 bine olmaz mı?" diye sorunca, adam sinirlenmiş, "Kaç kere pazarlık edeceğiz?" demiş. "Keşke Beyrut'a gitmeseydim" dedim. Fakat bu işin bensiz hallolmasını istemiştım, zira sağdan soldan benim için "Her işi kendi başına yapıyor" dendiğini duyuyordum. Doğru, ama yalnız yapılan birçok şey çok daha kolay çözüme ulaşır, ulaştı da. Ne zaman ki bir işe birçok kişi bulaşır, o işte başarısız olunur.

Doğru olan beraberce hareket etmek olsa da, zorluklar karşısında yalnız kaldığında Tanrı'ya güvenip işe başlar, başarıya ulaşırsın.

Olan olmuştu. Araziyi satın alan Rum'la görüşüp, ona amacımı açıkladım. Fazladan 10 bin ödeyeceğimizi söyledim, fakat olmadı. Yedi tane başka yer gösterdiler, ama aynısı değildi. Nihayet, Zohrab Eğlenciyan bize Hagop diye birini buldu. Hagop bize Tuzla'da bir yer gösterecekti. Gittik. Biri aracı, diğeri yerli, iki kişi bizi bekliyordu. Yeri görünce "Cennet gibi" dedim. Denize yakın, 9000 metrekare, fiyatı 45 bin.

Müsü Hagop denen adam, diğerklerinin önünde şöyle dedi:

"Ben bu iyiliği halkım için yapıyorum."

"Biraz indirim yapamaz mısınız?" diye sordum.

"Buraya salata eksen bir yılda arsanın fiyatını çıkarırsın" diye araya girdi aracı kişi.

Adamın dediğinin doğru olduğu kanaatindeydim. Fiyatı kabul ediyordum, ama bir ay git-gel, iş hallolmuyor, tapuda sorunlar çıkıyor. Nihayet, Tapu Dairesi'nde arazinin asıl sahibiyle tanışıyorum. Bir süre sonra, bu işe aracılık eden üç kişi işleri halletmek üzere uzaklaşınca, arazi sahibi rahatsızlığını dile getiriyor.

"Bu iş çok uzadı, vazgeçeceğim."

"Sana ne verecekler baba?" diye soruyorum.

"20 bin."

İçimden "Ne!" dedim, üzölmüştüm. Üçü geldiğinde, nakit 500 lira verdiğim aracı Ali Bey'e,

"Ben bu işten vazgeçiyorum, nakit verdiğimi de istemem, alacak-verecek yok" dedim.

Endişelenmeye başladılar.

“İnsaf yahu, 45 bin alacaksınız, arazi sahibine 20 bin vereceksiniz, olacak şey mi?” diye sordum.

Adamı neredeyse döveceklerdi.

“Ne hakkınız var? Ben bu zararı bilerek üzerime alıyorum, size 30 bin vereceğim, fakat işlem - mişlem masraflarına karışmam” dedim.

Olurdu olmazdı derken, oldu. Araziyi 30 bine satın alıp, kilise adına tescil ettirdim.

15 Aralık 1962’de valiliğe başvuruda bulunup arazi üzerine bina yapmak, alanı yazlık merkez olarak kullanmak için izin istedik. Saat akşam beş civarıydı. Elim ayağım birbirine dolanmıştı, ucu ucuna yetiştim. Odanın kapısını vurup elimde dilekçeyle içeri girdim. İçeride iki erkek, bir kadın memur vardı. Erkekler çıktı, dilekçeyi kadına verdim.

“Yarın gel” dedi.

“Rica ediyorum, mümkünse bugün halledin şu işi” dedim.

“Neden acele ediyorsunuz?”

“Sezon bitiyor, bir an evvel ağaç dikmek istiyorum.”

Kilisemizin o arsayı alabileceğine, arsanın kamp olarak kullanılabilmesine dair belgeyi tasdik ettirdi.

İşte, bu izinden sonra Tuzla’daki arazide çalışmalar başladı.

Noel günü, 6 Ocak 1963’te, ayinden sonra Zohrab Eglenciyan’la (Pastör Mardiros Eglenciyan’ın kardeşi) motosiklete atlayıp Tuzla’ya gittik. İşçiler seçtiğimiz ağaçları dikmek üzere işaretlediğimiz yerleri kazıyorlardı. O çıplak arazi, zaman içinde, ileride çocukların da katkısıyla bir ormana dönüştü.

Ağaç dikmek bir günlük iş değildi. Bir gün de Tuzla’ya yürüyerek gittim. Kıştı. Ne sığınacak ne de oturacak yer vardı. İşçileri denetlemek için bütün gün orada kalacaktım. Öğle yemeği için birkaç açma alıp, dikilmemiş ağaçlardan birinin sepetine koydum. İşçiler, öğleyn ellerindeki paketleri açıyorlardı, evden getirdikleriyemekleri yiyeceklerdi. “Ben de gidip açmalarımı yiyeyim” dedim. Gittim, baktım ki kâğıtlar orada, ama içindekiler yok. Ben sağa sola bakınırken, işçiler açmaları kargaların aldığını söyledi. O öğleyn aç kaldım. “Bu kargalar nasıl da hırsız!” diye düşünüyordum. Bunların Hz. İlyas Peygamber’e et ve eklemek götürmüş

olmaları hayret verici, değil mi? İşte Tanrı'nın fevkalade mucizelerinden biri. (III. Krallar, 17: 4-6)

Bay Aram Der Hagopyan'ın gönüllü olarak hazırladığı plan 1963 yılında Tuzla Belediyesi tarafından onaylandı ve binanın inşası başladı. İnşaat tamamlandığında, ilgili makamlara müracaat ederek, binanın vergilerden muaf tutulmasını talep ettik. Kabul etmediler, vergiye tabi tutuldu. Halbuki, bazı kiliselerin ve kurumların mülklerine uygulanan vergi muafiyetinin hayır amaçlı kullanılan, herhangi bir geliri olmayan Kamp Armen için de geçerli olması gerekirdi. Kanun bunu öngörüyordu fakat biz o vergiyi yıllarca ödedik.

Binamızın inşası bittiğinde, o civarda sadece iki ev vardı. Evlerden birinin sahibi Rum'muş, ama adam korkutulmuş, Yunanistan'a kaçmış. Bina Yahudi bir avukata teslim edilmişti. Bu avukat binayı sadece yazları kullanıyordu. Semtin tamamı Demokrat Parti'nin Ankara'da yaşayan milletvekillerine satılmıştı. Parti kapatıldıktan sonra bir şekilde suçlu sayıldıklarından, henüz inşaat izni alamamışlardı. Birkaç yıl sonra, yavaş yavaş, birbirinden farklı ve güzel evler yapılmaya başladı.

Tuzla Belediye Başkanı emekli bir askerdirdi. Bizi saygıyla karşılamıştı. Araziyi satın alırken ona sormuştuk:

“Denizden faydalanabilecek miyiz? Faydalanamayacaksak burayı satın almak istemeyiz.”

“Tabii ki, her Tuzlalı gibi sizin de denizden eşitçe istifade etme hakkınız var” demişti.

Evler inşa edilince yazları Ankara'dan dinlenmeye gelen milletvekilleri “Çocuklar gürültü yapıyor” mazeretiyle denize girmemize engel olmak istediler. Bize bekçileri vasıtasıyla haber yolladılar. Çocukları toplayıp denize götürdüm. Kumlara uzanmış, şişmanca bir adam:

“Bu çocukları denize sokamazsınız, burası bizim siteye ait” dedi.

“Ne! Satın mı aldınız? Tanrı yarattı bu denizi, isteyen girer. Biz sizden önce buradaydık. Sabahtan akşamakadar buradasınız; biz günde iki kere, yarımşar saat yüzeceğiz, bu çocukların da denizden istifade etme hakları var” dedim.

Başka konuşan, muhalefet eden yoktu. Fakat bu adam ayağa kalktı, çocukların denize girmesini istemiyordu.

“Beyefendi, hangi sıfatla konuşuyorsunuz?” dedim.

“Ben eski Samsun milletvekiliyim” oldu cevabı.

Bu adama “Beyefendiciğim, yenisi olsan ne yazar?” diye yanıt vermek gerekirdi, içimden öyle söyledim. Öfkeyle, çocuklara denize girmelerini buyurdum.

“Aramızda düşmanlık olsun istemiyoruz, ama geçememeniz için dikenli telle çeviririm burayı” dedi.

“Ben de o dikenli telleri sökerim. Ne yani, ülkede yeni sınırlar mı çizeceksiniz?” deyip, doğruca belediyeye gittim.

“Ben zamanında bir dilekçe yazıp denizden istifade etme hakkımızın olup olmadığına dair bilgi istemiştım. ‘Var’ demiştiniz. Şimdi, bu Ankara’dan gelenler bize engel oluyorlar. Denizi mi satın aldılar?”

“Hayır canım, bunlar işi Ankara’dan halletmişler. Kanunsuz bir şey, anlayış gösterin, nihayetinde masraf etmişler. Belli ki bir şey bekliyorlar” dedi mimar.

Bir süre sonra onların bitişğinde, daha kumlu bir yer seçtik. Her sabah ayından sonra ve her akşamüstü denize gırıyorduk. Ayın, Kutsal Kitap okuması, konu hakkında birkaç söz, dualar ve birkaç ilahiden ibaretti. Denize giden yol üzerindeki komşularımızdan biri bundan övgüyle söz etti.

“Şarkı sesleri buraya kadar geliyor” dedi.

“Rahatsız mı oluyorsun?” diye sordum.

“Hayır hayır, asla. Hem çok hüzünlü hem de neşe dolu, güzel şarkılar. Kardeşim opera sanatçısı, biz klasik müziği severiz” dedi.

Eşi de araya girip, Ermenileri çok sevdiklerini söyledi. Ardından, kara kaşlı kara gözlü bir kız gösterdi. Kızı ev işlerinde yardımcı olması için yanlarında getirmişler. “Bu kız da Ermeni” dedi, sonra bizim çocuklara şeker dağıttı. Başka komşularımız da vardı. Karı-koca doktorlardı. Tanrı onları korusun. Çocuklardan biri hastalandığında sevgiyle, hiçbir ücret talep etmeden ilgilenirlerdi. Her gece oyunlarımız olurdu. 100-120 çocuğu ne kadar da zapt etmeye çalışsan, gürültü çıkar, hele ki oyun sırasında. Eni 10, boyu 18 metre olan, camla çevrili salonda, çocukların sesi daha da şiddetli çıkıyor, etrafa yayılıyordu.

Bazen, komşulardan bazıları yürüyüşe çıktıklarında, içeri girme hakları olmamasına rağmen grupça gelir, bize selam verme bahanesiyle kampı ziyaret ederlerdi.

Genellikle “Bu çocuklar nereden geldiler?”, “Burada Ermenice mi öğreniyorlar?” gibi sorular sorarlardı. Salonun demir kapısının üzerine, binanın tam alnına yerleştirdiğimiz o kocaman, rengârenk harflerle yazılmış tabelayı dikkatle incelerlerdi:

ARMENAKLAR, ARMENUHİLER KAMP ARMEN'E HOŞGELDİNİZ

Bu satırları bir cumartesi günü, kartonlardan kestiğim harflerle hazırlamıştım. Ertesi sabah, Getronagan Korosu⁹ sahil yolundan kampa gelecekti. Koro üyeleri, salona doğru yürüdükleri sırada bu yazıyı göreceklerdi. O yazı senelerce orada durdu; ta ki Gayrettepe Emniyet Müdürlüğü binasında beş kişi, bana gözlerim kapalı halde işkence edene dek... Yazının anlamını soruyorlardı:

“Ne var ki bunda? Biri erkek, diğeri kız ismi” diyordum.

“Ama ‘Armenaklar’ mı?”

“Peki ya ne, ‘Mehmetçik’ mi yazsaydım? Ermeni okulu, Ermeni hastanesi, Ermeni mezarlığı yazılıyor da, ‘Kamp Armen’ yazmak mı suç oluyor? Ermeni doğmak suç mu? Ermeni ana-babadan doğmuş olsaydınız da size hakaret etselerdi, ne düşünürdünüz?”

“Ulan sen mi bizi sorguluyorsun, yoksa biz mi seni sorguluyoruz?”

Sessizce başladığımız işin yararlarını birçok kişi duymuştu. Taşralı çocuklar kurtuluyor, Ermenilik ve Hristiyanlık eğitimi alıyorlardı. Papaz Haygazun Garabedian, Kayseri’den 20’ye yakın mektup yollamıştı, yeni çocuklar kabul etmemizi istiyordu. Yapılan başvurulara olumlu yanıt veriyorduk. Dr. Hermon Araks, o dönem Kayseri’deydi. Askerlik görevini Kayseri’de yapmış, hizmet verdiği köyde çok sevilmişti. Bu yüzden askerlikten sonra da orada kalıp, görevine devam etti. Ama bu durumu kıskanan bazı Türk doktorlar onu tehdit ediyordu.

Dr. Hermon Araks, Papaz Haygazun’dan duydukları üzerine bir gün yanıma geldi. Kayseri’deki 30 çocuktan bahsetti. Fakat benim yerim yoktu. Bu merhametli ve nazik doktoru ikna edebilmek için “Doktor, siz hekimsiniz, gelin size yeri göstereyim. Eğer sağlık açısından uygunsa, bahsettiğiniz 30 çocuğu da kabul edeceğim” dedim. Yatakhaneleri görünce mekânı daha fazla kalabalıklaştıramayacağıma ikna oldu. Tam şu an,

9 Getronagan Korosu: Galata Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi’nin 1971 yılında kurulan korusu. Adını kilisenin bitişiğindebulunan Getronagan Lisesi’nden almıştır. (y.n.)

bu olayı hatırlayınca kendimi suçladım. Keşke bir şeyler yapabilseydim. Masrafı bir şey değildi, Tanrı verirdi, fakat her şey de parayla çözülmüyor. Ama olan oldu, hepsi geçmişte kaldı.

Yervant Gülsatar adında, Tıbrevank mezunu bir genç geldi. Üniversite öğrencisiydi. Kendisine gecelemesi için bir yer vermemizi istedi.

“Ben Protestan’ım, bana yardım etmelisiniz” dedi.

“Evet, burası Protestan kilisesi, ama yine de öyle bir zorunluluğumuz yok. Beyoğlu Kilisesi’ne bağlı biri bu kiliseden hak talep edemez, tıpkı bu kiliseye mensup birinin Beyoğlu Kilisesi’nden hak talep edemeyeceği gibi. Ülkenin kanunu bu, her kilise bağımsız. Hem biz kişinin ne olduğuna bakmıyoruz, burada Katolik öğrenci de var, Süryani öğrenci de. Amacımız Hristiyanları kaybolmaktan kurtarmak.”

“Derslerden sonra çocuklara göz kulak olman, gerektiğinde derslerine yardımcı olman şartıyla sana hem yer hem de maaş veririm” dedim.

Sohbet sırasında Diyarbakir’den birkaç çocuk getirebileceğini söyledi. İsteği üzerine, yol masraflarını karşılayıp kıyafet alması için ona bir miktar para verdim. Yazın memleketine gitmek istiyordu. Okulların açıldığı dönemde 15 çocuk toplayıp getirmişti.

“Ben bunları nerede yatıracağım? Sana birkaç tane demiştim. Bu çocukları Karagözyan Yetimhanesi’ne götürsen iyi olur.”

“Zaten Diyarbakir’deki papazdan yeni öğrenci göndermelerini isteyen onlar. Ama ‘yerimiz yok’ deyip bu çocukları almadılar.”

“Dostum, papazdan yeni öğrenciler isteyip, öğrenciler geldiğinde nasıl ‘yerimiz yok’ derler? Ben bu çocukları nasıl alayım?”

“Haklısın Baron. Bana getir dediler, şimdi de ‘yerimiz yok’ diyorlar. Bu çocukları geri götüremem.”

Gelen çocukların arasında 12 yaşından büyük olanlar vardı. Tek kelime Ermenice bilmiyorlardı. Okuldaki Türk müdür yardımcısı her şeye karışıyordu. Sasunlu kapıcımızın kızını ona yolladığımızda “14 yaşında, birinci sınıf öğrencileriyle oturamaz” deyip, kızı geri çevirmişti. “Peki,” dedim, “başka bir yol denerim. Altı ay okula göndermem, dışarıdan bir öğretmenle her gün sadece Ermenice çalışırlar, sonra da bir yolunu buluruz. Yer sıkıntımızı aşmak için küçükleri çiftlerli yatırırız.” Öyle de yaptık. Fakat yavaş yavaş zorluklar baş gösteriyordu.

Protestan kilisesinin sekreterliğini merhum Pastör Püzant Kalfayan yerine, geçici olarak Pastör A. A. Bedikyan üstlendi. A. A. Bedikyan, *Hayasdani Goçnag*¹⁰ gazetesinin editörü ve New York Ermeni Protestan Kilisesi'nin rahibiydi. Canı gönülden desteklediği bu iş için çok emek verdi. O, Ermeni *Parekordzagan*'ın [Umumi Hayriye Cemiyeti] önemli, aktif üyelerinden biriydi. Cemiyet'in Çocukeyi'ne 2500 dolarlık bir bağışta bulunmasına ön ayak oldu.

Pastör Bedikyan'dan sonra Pastör Yetvart Tovmasyan göreve geldi. Kalfayan, Bedikyan, Aharonyan, Visser ve diğerleriyle olduğu gibi onunla da sıkça yazıştık. Hepsi de çalışmamızla alakadar olup, bizi destekledi. Pastör Tovmasyan, bir keresinde, Protestan Kiliseler Birliği üyelerinden Vart'ın, Çocukeyi'ne hususi bir amaca yönelik kullanılması için, onları yapılacak işten haberdar etmemiz kaydıyla, 1500 dolar (18 bin lira) bağışladığını yazdı. O parayla ne yapabileceğimi düşündüm. Okul paydos ettikten sonra etüt odası olarak da kullanılan yemekhanede ve yatakhanelerde ısıtma sistemi yoktu. İşin uzmanı Bay Sarkis Gevrekyan'a bu projenin bütçesini sordum, "40-50 bin lira tutar" dedi. "Dostum, bana kesin bir rakam söyle, bu işe başlayacak paramız varmış gibi düşün."

Ayrıntılı bir hesaplamadan sonra "45 bin" dedi. Bay Visser'a ısıtma için 45 bine ihtiyacımız olduğunu, bu rakamın 18 binini bu amaç için kullanmak üzere ayırdığımı yazdım. İsviçreliler çocukların masraflarını karşılamasalar da, inşaat gibi kalıcı şeyler için ödeme yapıyorlardı. Bay Visser, üyeler ve iyi kalpli Hristiyanlarla konuşarak bu işin destekçisi oldu. Derken, işe başlamamı yazdı. Birkaç ay sonra geldi, çalışmayı gördü ve masrafların kapanması için yardım etti.

İş sessiz sedasız ilerliyor, çocukların sayısı giderek artıyordu. Bay Visser, olanı biteni şahsen görüp, derneğe bilgi vermek için her sene birkaç günlüğüne ziyarete geliyor, yürüttüğümüz çalışmayı takdirle karşılıyordu. Bir gün şöyle dedi:

"Biliyor musun, buraya ilk gelişimde kilisenin avlusu taş doluydu, harabeye benziyordu. Ama artık her gelişimde değişen bir şeyler görüp mutlu oluyorum. Ben bir şey düşündüm, sana da söylemek istiyorum. Bu çocuklar büyüdüklerinde elbet evlenecekler, muhtemelen

10 Hayasdani Goçnag: Ermenicede 'Ermenistan'ın Sesi'. 1900-1968 yılları arasında ABD'de yayımlanmış sosyal, siyasi, edebî bir gazete. (y.n.)

de eşlerini kendi memleketlerinden seçecekler. Öğrendikleri Ermeninin kendi çocuklarına bir faydası olmayacak, çünkü bir baba bütün gün çocukla kalamaz, işe gidecek. Anne Ermenice bilmezse, çocuk da öğrenemez. Buraya kızları da alman gerektiğini düşündük, en azından on kız...”

“Düşünürüm, fakat zaten yerimiz dar. Hem kızlarla erkekleri aynı binada tutmak zor” dedim.

“Bir ev kiralarsın” dedi.

Sorunu müteveli heyetine sunduk. “Nasılsa bütün vaktimi buraya ayırdım bir kere... Gün içinde çocuklarla çok işim yok, günün büyük bir kısmını okulda geçirecekler, buraya geldiklerinde ise dersleriyle ilgilenen özel öğretmenlerimiz olacak. Bu kadar erkeğin üzerine 10 kızın yükünü de alırız üzerimize” dedim. Teklifim heyetkilerin aklına yattı ve böylece, bir ev kiralandı.

Pastör Yetvart Tovmasyan bir sene sonra, 1963'te, bizi ziyarete geldi. Artık daha fazla kız çocuk almamız gerektiğini söyledi. Okulun bitişindeki bir daire 15 kız öğrenciye tahsis edildi.

15 kızın nezaretini Bayan İsguhi Hetumyan üstlendi. Kızların “Morakuyr”¹¹ dedikleri Hetumyan, orta yaşlı, inançlı bir kadındı. Kilisenin içindeki oda ve bir başka kısım onların hizmetine verildi. Kurumdan çok sayıda kız çocuk faydalandı.

Yıllar geçti. Türkiye Ermenileri Merhum Patriği Başepiskopos Şinorhk Kalustyan'ın, her yıl 30 Ağustos'ta Kamp Armen'i ziyaret etmek, bizimle öğle yemeğine katılmak gibi bir geleneği vardı. Çocuklarla sohbet etmeyi, onları sevinçle oynarlarken izlemeyi, onlardan ilahiler ve mezmurlar dinlemeyi seviyordu.

Patrik, yine bir 30 Ağustos'ta (1969) birkaç kişiyle bizi ziyarete gelmişti. Pastör Bernar Gökgözyan (ABD Çocukeyi Komisyonu Başkanı) da Amerika'dan bir grupta oradaydı. Yemek sırasında Patrik'le aynı masaya oturup, onunla sohbet etti. Patrik, o gün geç saate kadar bizimle kaldı. Bir diyeceği vardı. Nihayet söyledi:

“Baron Güzelyan, Çocuk Yuvası'nın müdürlüğünü bir süreliğine üstlenir misiniz?”

11 morakuyr: Ermenicede 'teyze'. (ç.n.)

Bunu söylüyordu, çünkü yetkili makamlar Çocuk Yuvası'nı kapatmıştı. Oysa bizim kampımız açıktı; üstelik çocuklar Ankara'dan gelen milletvekillerinin burnunun dibinde Ermenice konuşup, şarkılar söylüyorlardı.

"Avukatlarınız bu engeller konusunda ne diyorlar?" diye sordum.

"Müdahalede bulunup şikâyet edeceğim, fakat bir din adamının eğitim işlerine karışma yetkisinin olmadığını söylüyorlar. Çocukları görmek için Tıbrevan'ı ziyaret etmeme bile müsaade etmiyorlar."

Hem Çocukeyi'nin, hem de Kamp Armen'in sorunsuzca faaliyet gösterdiğini göz önünde bulundurarak, benim yetkili mercilerle bir anlaşmaya varabileceğimi düşünüyordu.

Patrik, Göçmen Komisyonu'ndan üç kişi yollamış, işe nasıl başladığımız ve yetkili makamlardan nasıl izin aldığımız konusunda bilgi almalarını istemişti. İzin isterlerse, geri çevrileceklerini anlattım. Ne izni? Size kim izin verecek?

Bu konuyu iki avukata, Bay Vahan Harputluyan'a ve Bay Yetvart Suryan'a (annesini cemaatimizin üyesiydi) sormuştuk. "Yasal olarak izin istememiz gerekmez ama istesek de vermezler zaten. Siz devam edin, zorluk çıkarsa çaresine bakarız" demişlerdi.

Nihayetinde suç işlemiyor, hırsızlık yapmıyorduk, alt tarafı birkaç yoksul çocuğu kilisenin gözetimine alacaktık. Yaptığımız hayırseverlikti, İsa'nın bize tembihlediği de buydu. Aç olanı doyurmak, çatısı olmayanı sokakta bırakmamak, kaybolanı arayıp bulmak Kilise'nin göreviydi. Fakat işte, Ermeni'ye yardım ve hizmet etmek düşmanlıktı; Ermeni eğitim almamalı, kültürünü, tarihini öğrenmemeliydi...

Yitip giden yüzbinler gibi, bu çocuklar da kaybolmak üzereydi. Fakat tekrarlıyorum: Ermenilerin dilini, kültürünü ve dinini öğrenmesine müsaade edilmemeliydi. Zaten Ermeniler hiç var olmamıştı, böyle bir sorun da yoktu. Mesela, bana gözlerim bağlı işkence ettiklerinde, biri "Neden Ermenice şarkı söylüyorsunuz?", "Neden halk dansları ve tiyatro yapıyorsunuz?", "Ne demek istiyorsunuz, 'hâlâ varız' mı?" gibi sorular soruyordu.

Baruyr Sevag¹² bu sorunun cevabını vermiştir. Bu sözleri yorumlamaya gerek var mı? Bize asırlar boyu yapılanların psikolojisi hakkında sayfalarca yazı yazılabilir.

12 Baruyr Sevag (Baruyr Rafayeli Ėazaryan, 1924-1971): Sovyet Ermenistanı'nın önde gelen şair ve edebiyat eleştirmenlerinden biri. (ç.n.)

“Bize Ermeni derler. Ve neden gurur duymayalım ki... Varız! Var olacağız! Ve hatta çoğalacağız!”

“Koğ, sirdi toğ.”¹³ Ararat’ı ‘Ağrı’ yaparlar. Ermeni sorununun kendileri için bir ‘ağrı’ olacağının kehaneti midir bu? Fakat Tanrı adildir. Muhakkak, bir gün adaletini tecelli ettirecek.

Patrikhane’yi şatafatlı duyurular yapmamaları, işe sessiz-sedasız devam etmeleri hususunda uyarıştım. Fakat onlar, her şeyi göstere göstere yapmayı tercih ettiler. Seni bastırmak için her yömeme baş-vurmaya kararlı, kanunsuz bir ülkede, kanuna uygun bir iş yaptığını kanıtlamak imkânsızdır. *Jamanag* gazetesinin ilk sayfasında 50 çocuğun toplu fotoğrafını, altında “Kudüs Ruhban Okulu’na yollanacak, orada eğitilecek, toplumsal ve kültürel çalışmalar yapmak üzere ülkeye dönecekler”, “Ana damarla birleştiler” gibi yazılarla yayımlamanın ne alemi vardı?

Sorumlular sorguya çağırıldıklarında kendilerini temize çıkarmak için bizi işaret ederler. Bay Mardiros Ağavniyan, utana sıkıla, sorguya alındığında Gedikpaşa’da da böyle bir çalışmanın yapıldığını söylediğini, bizlerin adını ağzından kaçırdığını anlatmıştı. Hayret verici olan, Eğitim Müdürlüğü’nden çağırılmasıydı. Orada “Anadolu’daki Ermenileri neden İstanbul’a getiriyorsun?” diye sormuşlar. O da “Kürtler Ermenileri öldürüyor” deyip, Hatun Hanım’ı örnek göstermiş. Sasun taraflarındaki Kürtler, Hatun Hanım’ın kocasını ve kayınpederini aynı gece öldürmüşler. “O kadın Gedikpaşa’daki Protestan çocuklar için çalışıyor; istemeden, adını söylemiş bulundum” dedi Ağavniyan.

“Dostum, okulla bir işin yok ki senin, Eğitim Müdürlüğü’nden ne hakla çağırırlar? Niye kalkıp gittin? Sen Göçmen Komisyonu üyesisin, pek pek Emniyet Müdürlüğü’nden çağırıp sorgulayabilirler seni” dedim.

Olayın üzerinden yıllar geçti. Amacımız o dönem emek veren insanları eleştirmek değil, fakat bir Hristiyan ve Ermeni olarak, karşılarındakini iyi tanımaları, Rabbimiz ve Kurtarıcımız İsa Mesih’in öğrettiği gibi, yılan gibi zeki¹⁴ olmaları gerekiyordu. Gerçi Kutsal Kitap’ta “Herkes üstüne itaat etsin” (Romalılar, 13:1) de yazar. Tanrı’nın kelimidir bu, itaat

13 Ermenicede “Hırsızın kalbi ürkek olur” anlamına gelen bir söz. (y.n.)

14 Yazar burada Kutsal Kitap’taki bir ayete referansta bulunuyor: “İşte, sizi koyunlar gibi kurtların arasına gönderiyorum. Yılan gibi zeki, güvercin gibi saf olun.” (Matta, 10:16) (y.n.)

etmemiz gerekir. Fakat üstlerin inancınla oynuyor ve seni Kurtarıcı'dan uzaklaştırıp zamanla kendilerine benzetmek istiyorlarsa; ruhunun düşmanına gerekirse ölümü göze alarak karşı koyacak, onun emirlerine itaat etmeyeceksin. Tanrı seni tüm kötülüklerden kurtaracak. Evet, kötülükle karşılaşacaksın, ama Tanrı imanını kuvvetlendirecek, O'na daha fazla bağlanman için seni o kötülüklerden kurtaracak.

Petrus ve diğer havariler "İnsana değil Tanrı'ya itaat etmemiz gerekiyor" (Havarilerin İşleri, 5:29) dedi.

Sivas'tan askerlik arkadaşım Bay Mardiros Ağavniyan beni ziyaret ederek, 1968 eğitim-öğretim yılı için yeni erkek öğrenciler kabul etmemi rica etti. Cevabım "Yerim yok" oldu.

"Patrik güç durumda. Elini ayağını öpeyim, bir şeyler yap. Bu çocukları geri yollayamayız, ta Silopi'den gelmişler." (Silopi, Türkiye-Irak-Suriye sınırı üçgeninde, Van Gölü'nün güneyindedir).

"Neden Karagözyan'a yollamıyor?"

"Orada yer yok."

Önce Patrik'e bağımlı olmadığımı düşündüm, fakat dostluk adına bir şeyler yapmalıydım. Sonra "Sahi, bu çocuklara ne olacak?" diye düşündüm. "Peki," dedim, "yerim yok ama bir şey yapacağım." Kız kardeşimin oğlu Simpat'la demirden, üç katlı ranzalar yaptık hemen. 15 kişilik yerimiz olmuştu. Bir ay sonra Patrikhane'den arayıp, Patrik'in bizi ziyarete geleceğini söylediler. Mütevelli heyetindeki arkadaşlarımı hazır olmaları konusunda uyardım. Patrik şöyle dedi:

"Baron Güzelyan, yalan konuşmadığınızı biliyorum. Yerim yok demişsiniz, peki nasıl yer buldunuz?"

Alt kattaki mutfağın karşısındaki o yeri gösterdim. Odayı görünce başını eğdi ve kambur bir adam gibi,

"Demek böyle yaptınız" dedi.

"Eh, başka çarem yoktu" dedim.

Kasım 1967'de açtığımız ibadet salonunun girişindeki küçük odaya çıktık. Patrik, yapılan düzenlemeden memnundu. Fakat üzüler, Silopi'de benzer durumda 30 çocuğun daha olduğunu söyledi.

"Neden almıyorsunuz?" dedim.

"Paramız var fakat yerimiz yok" dedi Patrik Şınorhk.

“Bizimse paramız yok, fakat yerimiz var, ben bu çocukları alırım.”

“Nereye yerleştireceksiniz?”

“Tuzla’da, Kamp Armen’de çok sayıda odamız var” dedim.

“Eh, müsaade ederler mi?”

“Yaptığımız şey kanuna uygun, neden müsaade isteyeceğim ki? Bina bizim. Sadece yazları kullanıyoruz, dokuz ay neden boş bırakayım ki orayı? Çocuklar köy okuluna giderler. Zaten yarım gün; bir kısmı öğlenci, bir kısmı akşamcı gider. Kampa döndüklerinde Türkçe derslerin yanında Ermenice de öğretiriz.”

Gitmeye karar verdim. Artık ona buna sormuyordum. “İo’u 11 yapmayacaksın” dönemi geçmişti.

“Biliyorsunuz,” dedi Patrik, “ben küçükken, tam hatırlamıyorum, altı yaşında mıydım neydim, Amerikalılar Ermeni yetimleri toplamak için Yozgat’a geldiler. Annem beni onlara teslim etti, ama ben ağlıyor, bağılıyor, gitmek istemiyordum. ‘Anaaa, beni gâvur yapacaklar’ diye bağıırıyordum.”

Sonra “Ne zaman gitmeyi düşünüyorsunuz?” diye sordu.

“Şimdi gidemem, Çocukeyi’nde ve Kamp Armen’de halletmem gereken işler var. Belki bir ay sonra” dedim.

Bay Apikyan’ın, Yaşar adında, güreş sporcusu olan bir kiracısı vardı. Yaşar, kimyager bir dostuyla Bandırma’ya gidecekti. Kimyager dostunun orada geniş arazileri, şahane inekleri, tavukları vs. vardı. Bay Apikyan benim de bu işlere meraklı olduğumu görüp “Sen de gelirsın, o modern ahırları, kümesleri görüp bir fikir edinarsın” dedi. (Köylü değilim, ama ders kitaplarında ne zaman bir çiftlik veya evcil hayvan resmi görsem, iç geçirirdim. Uzun lafın kısısı, doğayı, ağaçları, evcil hayvanları seviyordum). Günü kararlaştırıp, vapurla yola çıktık.

Çekingen bir karaktere sahibim, hemen yeni dostluklar kuramam. Püzant Bey benden 30 yaş büyüktü. Geyveliydi. Başından çok şeyler geçmiş; sürgünü yaşamış, ta Halep’e kadar sürgün edilmiş. Biri onu palayla öldürmek istemiş, çenesinde yara izi vardı. Konuşmasından da belli olurdu zaten, söyledikleri tam anlaşılmazdı. Çok cesur, bazen de çok saftı. Bizim çocukların işini, karşılaştıkları resmî zorlukları anlatıyor. Bizi dört gün boyunca evinde ağırlayan kişinin adını hatırlamıyorum maalesef. Ev sahibi söze başlıyor: “Şaşırmayın. Ben Çerkes’im, yani

Müslüman'ım, fakat aynı zorlukları bize de çıkarıyorlar.” Çerkes Ethem hakkında bir şeyler anlatıyor. Atalarının aldanıp, Ermenilere kötülükler yaptığından bahsediyor. “Fakat” diyor, “eğer günün birinde adil bir hükümet iş başına gelirse, işlenen suçları, yapılan haksızlıkları kabul etmeli, Ermenilerin haklarını tanıyıp iade etmeli.”

Bu konuşmayı sadece dinliyorum. Onlar da yetim Çerkes çocuklarına bakıyorlar. Bir Fransız 50 frank yardım yollamış ve bu Emniyet Müdürlüğü nezdinde sorun olmuş. Fransız'ın kim olduğu, bu parayı derneğe ne amaçla yolladığı hakkında inceleme başlatılmış.

Bandırma'ya varıyoruz, fakat Çerkezköy'e gitmemiz lazım. Yola devam ediyoruz. Kalacağımız eve varıyoruz, ama kapı kapalı. Bir işçi var, hem bekçilik yapıyor, hem de hayvanlara bakıyor. İşyeri sahibinin Tünel taraflarında bir laboratuvarı var, güzel kokulu kimyasal maddeler üretiyor.

Adam şikâyetçi:

“Artık bıktım bu ineklerin derdinden. Ben uzaktayım, yokluğumda hatalar yapılıyor. Bu işi bırakıp, her şeyi satacağım” diyor. Fakat ertesi gün, bir inek daha satın almayı düşünüyor. Hep birlikte ineğin satıldığı yere gidiyoruz.

Holstein ineklerini görüp, iç geçiriyorum. Bizimkiler bunların yanında hiç.

“Eğer istersen bu Safinaz'ı sana vereyim” diyor satıcı.

“Yanımda para yok” diyorum.

“Önemli değil, döndüğünde verirsin.”

İki inek ve bir de ‘Aziz’ adında bir boğa seçiyorum. İneklerden birinin adı ‘Elmas’. Besleyici ot yığınları, yonca balyaları görüyorum. Bunlardan da sipariş ediyorum. Toplam 18 bin lira tutuyor. Bir hafta sonra, iki büyük kamyonla Kamp Armen'e varıyorlar.

İlkokuldan takdirle mezun olan öğrencilerden bazıları Tuzla Ortaokulu'na kabul ediliyorlar.

Aynı yıl 31 Aralık'ta, Beyrut'tan gelen Bay ve Bayan Okosdin Bedir o gece Hilton Otel'i'nin eğlencesine katılmaktansa, gruplarından ayrılp Kamp Armen'e, çocukların durumunu görmeye geliyorlar. Çünkü Misyonerler Birliği Müdürü Pastör Giragos Çopuryan, Çocukeyi'nin kapandığından, ancak bizim bunu raporda belirtmeyip yardım almaya devam ettiğimizden şüpheleniyormuş.

HansShellenberg (Cinişyan'ın Anısını Yaşatma Vakfı Lübnan Sorumlusu) sağa sola yanlış bilgi vermiş. İsviçreliler, Hans'ı isteğimiz üzerine bize bir süreliğine yardım etmesi için göndermişlerdi. Fakat görev sınırlarını aşınca, tüm fedakârlıkları (zararları) göze alarak, 'istenmeyen kişi' olarak geri çağırılmasını talep etmiştik. Körler Derneği Başkanı Bay Braunschweig bizi "Hans geri yollanırsa size yapılan yardım kesilecek" diyerek tehdit etmişti.

Doğru, kapanmış kurumlar vardı, mesela Balat'taki Çocuk Yuvası... Ama ne Çocukeyi, ne de Kamp Armen kapanmıştı.

Bizim gösterdiğimiz şekilde hareket etmek istemeyen kurumlardan bazılarının çalışmaları engellendi. Patrik bir komisyon kurup, bu komisyonun benden fikir alıp benim yönlendirmelerimle, önerilerimle hareket etmesini istemişti. Fakat onlar bildiklerini yaptılar, sonra her şey karıştı.

Pastör Giragos Çopuryan, Bay O. Bedir'den bir vesileyle İstanbul'u ziyaret etmesini ve Misyonerler Birliği için bir rapor hazırlamasını rica etmişti. Bay O. Bedir fırsat bulduğunda eşiyile gelmiş, işin devam ettiğini görmüş, bunun üzerine övgü dolu bir rapor hazırlamıştı. Bu raporun bir kopyasını Bay Melvin Whittler'a (*American Board*'un¹⁵ o dönemki temsilcisi) göndermiş. Whittler benimle iletişime geçip, Bedir Bey'in raporundan duyduğu memnuniyeti dile getirmişti.

Tuzla'daki köylüler Koca Aziz'i (boğa) görünce şaşırıp kaldılar. Her biri Aziz'i kendi ineğiyle çiftleştirmek istiyordu. Köylülere seçme ineklere sahip olmaları için yardımcı olduk. Herkes bize saygı gösteriyordu. Fakat kötü, kıskanç insanlar; kötülük düşünen ve yapanlar da vardı. Dünyanın kanunu böyle. Kabil kardeşini öldürmüş, zamane insanından ne beklersin ki? Herkes birbirinin hakkına el koymak istiyor. Tanrı affetsin.

Kötülerin yanı sıra nazik insanlar da vardı.

İşleri yoluna sokunca Patrik'e başvurup, artık gidebileceğimi söyledim. Diyarbekir Papazı Der Giragos Tokatlıyan, Patrik'in yanındaydı. Patrik bizi birbirimize takdim etti, fakat tanıştığımızı söyledik.

BayVisser'la Muş'a gittiğimizde, dönüş yolunda Diyarbekir Kilisesi'ne uğradık. Avluda, Varto depreminde ölen yedi kişinin kırkı vesilesiyle ruhlarına yemek veriliyordu. Bizi de davet ettiler, katıldık. Oradaki çoğu

15 *American Board of Commissioners for Foreign Missions* [Amerikalı Yabancı Misyon Görevlileri Heyeti]: 1810 yılında Boston'da kurulan uluslararası bir misyoner kuruluş. Heyet, Türkiye'deki faaliyetlerine 1820'li yıllarda başlamış, 2010 yılında son vermiştir. (y.n.)

kişiyle tanıştık. Esasen Varto'da Ermeni yoktu, fakat zavallılar o günlerde iş için oraya gitmiş, deprem yüzünden ölmüşlerdi.

Bir gün uçakla Diyarbekir'e gitmeme karar verdik. Orada beni Papaz karşılayacaktı. Birlikte, arabayla Mardin'e geçecektik. Mardin'de Orhan Yünkes adında bir genç bizi bekliyor olacaktı.

ARTAKALANLAR: VARTO ERMENİ AŞİRETİ'NE BİR ZİYARET

Kararlaştırdığımız gibi, Diyarbekir havalimanında Papaz Giragos Tokatlıyan tarafından karşılanıyorum. Yemekten sonra arabayla Mardin'e varıyoruz. Orhan Yünkes orada bizi bekliyor. Öpüşüyoruz. Akşam birkaç Süryani din adamıyla görüşüp, ardından bir otelde geceliyoruz. Sabah otobüsle yola çıkıp, kiliselerin olduğu ve 50 bin Süryani'nin yaşadığı Midyat'tan geçiyoruz. Cizre'ye varıyoruz. Orada bir cip bulup 300 nüfuslu, göçebe hayatı süren Varto Ermeni Aşireti'ni ziyaret edeceğiz.

Bir araç bulmak için saatlerce bekliyoruz. Karanlık çökmüş. Bizi Varto Aşireti'ne götürmesi için üç at hazırlıyorlar. Gölgeler, karanlıkta anca seçiliyor. Mutlu bir kargaşa yaşanıyor. Büyük küçük demeden herkes, üçümüzün ellerine sarılıyor. Şaşıyorum. İki elimi, yanaklarımı öpüyorlar; mutlular. Bense ağlıyorum.

"Baron Güzelyan, bu ne acınası bir durum" diyor Papaz Giragos. Birkaç el lambası getiriyor, uzanmamız için döşek seriyorlar.

Sohbet ediyoruz. Urfalı bir ailenin evladı olan Orhan, bize tercümanlık ediyor. Onun ve babasının adlarının neden Ermeni adı olmadığını soramadım. Ermenice bilmiyor. Orhan üniversiteli. Kendi deyimiyle, sekiz ay önce Kurtarıcısını bulmuş. Bu gençle tanıştığım için memnunum. Bana buralara kadar gelmem için fırsat veren o oldu. Amacım, Patrik Şınorhk Kalustyan'ın bahsettiği bu sefaleti kendi gözlerimle görmektir.

Tanrı ne vermişse ikram edip, karnımızı doyuruyorlar. Epeyce sohbet ettikten sonra Kürtçe bir ezgi duymak istiyoruz. Ricamı Siyabend adındaki toprak sahibine iletiyorum. Türkçe biliyor. Altı evladı var, üçü Çocukeyi'nin çatısı altında. "Size ilahi söyleyeyim" diyor. Seviniyorum.

Hiç bilmediğim makamlarda ilahiler söylüyorlar. İlahiler çok güzel; radyoda dinlediğim Bulgar veya Romen korolarına benziyor. Kadın-erkek karşılıklı, koral şekilde söylüyorlar. Orhan, sözleri tercüme ediyor. İncil'deki etkileyici, canlı, Takdir-i İlahî'yi anlatan sözler. Bu insanlar Mesih'e inanıyor ve O'na güveniyorlar.

Bu ilahileri nereden ve nasıl öğrendiklerini soruyorum. Siyabend şöyle cevaplıyor:

"25 sene önce bir Süryani Protestan rahip öğretti."

Ve ekliyor:

"Bir saat uzaklıktaki bir vadide bir köy var. Adı Hassana. 150 hanesi var; hepsi Süryani, büyük çoğunluğu da Protestan. 90 hane Protestan, 60 hane Kadim (Eski Kilise, Ortodoks anlamında). Birkaç erkek oraya sık sık ibadete gidiyoruz."

Üzerimize yıldızlı gök kubbeyi çekip, yerde yatıyoruz. Sabaha kadar yanı başımızda nöbet tutup, bize göz kulak oluyorlar. "Biz korkmayız, siz de uyuyun artık" diyoruz, fakat ellerinde tüfeklerle nöbet tutmaya devam ediyorlar.

Bir kadın, sabah saat dörtte, suya gitmek için hazırlanıyor. İçecek su getirmek için, testiler omuzlarında, iki saat yürümek zorundalar. Aslında üç tane su kaynakları var, ama Hurşit Ağa hepsini işgal etmiş. "Ben sizi kırımdan kurtardım. Halinize şükredin" diyormuş.

5 Ekim Cumartesi. Sabah hepimiz ayaktayız. Bütün grubun fotoğrafını çekmek istiyoruz, fakat kadınlar ortada yok. Her cumartesi çamaşır yıkamaya gidiyorlar. Gittikleri yer uzak. Onları görmek istiyoruz. At hazırlıyorlar. Papaz, Orhan, ben ve bir grup insan yola çıkıyoruz. Bir saat sonra, üzerinde su kaynağı da bulunan bir dağ yamacına ulaşıyoruz. Yer yer alevler görüyoruz, çamaşır için su kaynatıyorlar. Biraz seyrederiz, filme alıp dönüyoruz.

Dinî konularda sohbet etmek istiyorlar. Hayr Mer¹⁶ okuyoruz. Sonra Papaz Giragos Tokatlıyan söz alıyor. Dikkatle dinleyip sorular soruyorlar, cevaplıyoruz. Orhan, konuşulanları Kürtçeye tercüme ediyor.

¹⁶ Hayr Mer: 'Göklerdeki Babamız' duası. (ç.n.)

6 Ekim 1968, Pazar. Papaz Giragos Tokatlıyan sabahıyan ayrıyor, çünkü akşam bir düğün törenine katılacak. Kısa bir süre sonra yeniden ve bu kez daha hazırlıklı gelip, bazı ayinler yapacağına söz veriyor. Papaz yola çıktığında, Siyabend ve Hamo'yla Dadar köyüne gidiyoruz. Dadar'daki evli çiftler arasında sorunlar var. Hurşit Ağa "Eğer bu sorunlar hallolmazsa Türk köylülerini toplayıp bu Ermeni aşiretin kadınlarını kocalarının elinden kaçırtacağım" diyerek Papaz Giragos'u tehdit etmiş.

Orhan bir gün önce bu yönde epeyi çabalamış, fakat son söz Papaz'a bırakılmıştı. Kendisi bazı öneri ve telkinlerde bulunup, Patrik Hazretleri'nin benzer evlilik sorunlarının yaşanmasından rahatsız olduğunu, bunun Hristiyanlık ilkeleriyle bağdaşmadığını söylemişti.

Hassana'ya geldik. Süryani Protestanlar burada çoğunluktalar. Geri kalanlar Süryani Kadim Kilisesi'ne mensup. İki ruhani önderleri var. Pastör Mete Eksan'ın ismine aşinaydım. Bay Melvin Whittler, (*American Board*'un Türkiye temsilcisi) ona selamını iletmemi rica etmişti.

Vadiye girdik. Ancak bir atın geçebileceği genişlikteki patikadan tırmadığımız sırada, rehberlerimiz, Süryanilerin ruhani önderi Toma Bektaş'ın bizi kabul etmeye hazır olduğunu söylediler.

Onun evi daha uzakta olduğundan, önce Pastör Mete'yi ziyaret ettik.

Şapele girdiğimizde, saat akşam dört olmuştu. Halk, ibadet için toplanmıştı bile.

Orhan'ı ve beni öne davet ettiler. Pastör konuşmamızı rica etti. Ben Türkçe konuştum, Orhan Kürtçe konuştu. Köylüler, Tanrı'nın mucizevi işlerini bir de yabancıların ağzından duyunca, cesaretlendiler.

Ayinden sonra Toma'nın evine doğru yola çıkıyoruz. Pastör de bize eşlik ediyor. Fakat dışarıda şiddetli bir kavga var. İnsanlar iki avuca zor sığan taşları vahşice birbirlerine atıyorlar. Endişeleniyorum. İki Hristiyan neden birbirini öldürmek ister ki? Kavga büyüyor, fakat rehberlerimiz bizi oradan uzaklaştırmaya çabalyorlar. Toma'nın evine varıyoruz. Toma üzgün. İçeri giriyoruz. Tam o sırada, 16 yaşında bir genç, kanlar içinde içeri dalıyor. Başından yaralanmış. Hemen, duvarda asılı olan silahı almaya yelteniyor fakat engel oluyoruz. Olanlar ne ev halkının, ne de iki din adamının umurunda. Aşışıldık bir şeymiş bu, hep olurmuş. Ama Orhan yerinden kalkıyor, kavga edenleri ve yakınlarını bulup getiriyor. Oda köylülerle dolu. Dışarıda kadınların gürültüsü devam etse

de, sonunda onlar da sakinleşiyor. Birkaç öğütten ve İncil'den alınmış nasihatlerden sonra taraflar barışıyor. Kutsal bir an. İki din adamı da gerekli çabayı sarf etmemekle suçlanıyor.

“Bundan böyle Süryani Kadim, Protestan veyahut Ermeni lafı olmalı. Hepimiz Hristiyan'ız, tek Tanrı'nın ve Kurtarıcı'nın evlatlarıyız. Birbirinize her zaman sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmalısınız” deniyor.

Orhan sigara içenlere tütünün zararlarını bilimsel bir şekilde anlatıyor. Birçoğu etkilenip artık sigara içmeme sözü veriyor. Az sonra köyün jandarma komutanı yanında iki öğretmenle bizi görmeye geliyor. Geç geldiğimizi, kavga edenleri barıştırmakla uğraştığımızı söyleyip özür diliyoruz. “Yarın sabah sizi ziyaret edeceğiz.” Komiser kavgaya müdahale etmeseydik birkaç kişinin ölmüş olacağını söylüyor, zira buna benzer kavgaların önünü almak çoğu kez zor oluyormuş.

Sabah erken kalkıp şapelde buluşacağımıza söz veriyoruz. O gece bir eve misafir olduk. İki din adamıyla birlikte köy için dua edecektik ki Tanrı, Kutsal Ruhu'yla burayı ziyaret etsin, köylüler arasında esenlik hüküm sürsün.

Sabah şapele gittik. İçeride çok sayıda erkeğin yanı sıra iki de rahip vardı. Protestan ve Kadim kiliselerinin birbiri için dua ettiği o an çok değerliydi. DerToma, bir saygı nişanesi olarak, Varto Ermeni Aşireti'ne kadar birkaç köylüyle birlikte bize eşlik etti. Toprak ağası Siyabend, yolda, akşam toplanıp kendilerine günah üzerine vaaz vermemizi rica etti. Başlarına gelen felaketlerin işledikleri günahlaryüzünden olduğuna inanıyordu.

7 Ekim 1968 Pazartesi, saat akşamın yedisi. Büyüklü-küçüklü, 250 kişi toplanmışız. Tanrı'nın adaleti hakkında konuşuyoruz. Dikkatlice dinliyorlar. “İmanla O'na bakan, günahlarından arınacak. Bağışlanma bilinci daha kutsal bir hayat yaşamamız için bize rehberlik edecek.” (Havarilerin İşleri, 2:21 ve 16:31'den esinlenerek).

Her şey Kürtçeye tercüme ediliyordu. Kendimizi duaya vermiştik. Feryat ve gözyaşı, dua ve yakarış... 250 kişilik gruptaki herkes Tanrı'ya yalvarıyor; sadece kendileri için değil, bütün Ermeni halkı için af ve merhamet diliyordu.

Bu böyle, tam üç saat sürdü. Süryani Kadim Kilisesi'nin ruhani önderi de oradaydı. O da etkilenmişti, ayağa kalkıp şöyle dedi:

“Bu kardeşleri Tanrı yolladı. İçinde bulunduğumuz şu an Tanrı’nın bir lütfudur. Kutsal Ruh buraya indi, zira burada yaşanan sıradan bir olay değil. Artık Tanrı’ya karşı daha itaatkâr olmalı, Kurtarıcımız İsa Mesih’e layık havariler gibi, her geçen gün daha temiz bir hayat sürmeliyiz.”

Der Toma kendi köyü için de dua etmemizi istedi. Hassana için dua ettik. Siyabend’in toprak davasında başarılı olması; Tanrı’nın, Hurşit Ağa’nın işgal ettiği toprağın Siyabend’e iade edilmesi yönünde hak vermesi için dua ettik. Hurşit’in yüreğini değiştirmesi, tövbe etmesi için de dua ettik. İmanla, tek zihin ve tek yürek olup Tanrı’dan oralarda huzur içinde yaşayabilmeyi diledik. Diledik ki orayı şenlendirelim, O’na şükrederek özgürce yaşayalım... Komşularımız da hayatımızı, imanımızı, tanıklığımızı görüp, herkesin Yaradan’ı ve Kurtarıcısı olan Tanrı’ya dönsünler.

8 Ekim 1968, Salı. Sabah, Siyabend’in topraklarını görmek istedik. “Çok uzak, at getirelim” dediler ama itiraz ettik. Yayan gitmeyi tercih edip iki saat yürüdük, birkaç tepe aştık, sonuncusunun zirvesine vardık. Orada oturup aynı mesele için tekrar dua ettik. Çevremizi seyrettik. O büyük topluluğu oralarından uzaklaştırmak yerine oraya yerleşmenin daha iyi olacağına ikna olduk. Düşündük, düşünüyoruz ve düşünmeye, dua etmeye ve çalışmaya devam edeceğiz. Çünkü Tanrı, o günlerde pek çoğumuza açıkça konuştu.

Mutluyduk. Hıdır adında bir Ermeni bizi kendi memleketi Şırnak’a götürmek için üç gündür bekliyordu, ama oradan ayrılmak istemiyorduk. Şırnak’ta halen 700 Ermeni yaşıyordu. Hıdır’dan o günü de orada geçirmek için izin istedik, çünkü bir şey bizi oraya bağlıyordu. Akşam, Tanrı’ya ibadet etmek, O’nun kelamını bir kez daha duymak için tekrar toplandık. Tanrı, geçmişte büyük mucizeler yapmıştı. İncamız Tanrı’nın kelamıyla güçleniyordu, çünkü Rabbimiz daimidir. Dün, bugün ve ebediyete dek aynıdır. Cemaat dua ediyordu; genç kadınlar da dua ediyordu. Yaptığımız şey bizi mutlu ediyordu.

Dadar ve Varto’dan toplam 56 çocuk, kurumumuza kayıt oldu. Siyabend 9 Ekim Çarşamba sabahı çocukların nüfus kâğıtlarını çıkartmak için Silopi’ye gidecek, bizse Hıdır’la Şırnak’a geçeceğiz.

Sabah ayininden sonra ayrılıyorz. Görünüşleri hoş olmasa da, ağaç dallarından barınakları acınası görünse de, dostlardan ayrılmak zor oluyor. Birkaç gün içinde alışmıştık birbirimize. Burası, sakinleriyle cazibeli bir yerdi.

Atlarla bir saatlik yol gittikten sonra anayola varıyoruz. Bizi alacak kadar yere sahip bir araç geçmesini umarak, epeyce bir süre beklemek zorundayız.

Şırnak'a vardığımızda karanlık basmıştı. Hıdır'ın evi topraktan yapılmış bir kulübe. Evde çok sayıda insan var, fakat Hıdır dışında kimse Türkçe bilmiyor. 22 erkek toplanıyoruz, dışarıda da epeyce kadın var. Yerimiz dar, dikkatli olmalıyız. Sohbet ediyoruz. Orhan tam bir sigara düşmanı. Orta yaşlı, zinde ve çalışkan bir aile babası olan Arşag Avşar, "Artık içmeyeceğim" diyor. Arşag günde dört paket sigarayı küle çevirirdi.

Ziyaretimizin manevi ve milletperver bir amacı var. Kitab-ı Mukaddes'i rehber olarak seçtiğimiz için sevinçliler. Beraberimizde Ermenice harfli Kürtçe İncil de var. Burada da dua ediyoruz, dua ediyorlar. Bu insanların imanını gördükçe mahcup oluyorum. Hepsi Hristiyan, derin bir iman besliyor. Tanrı, adaletini dağıtacak ve acı çeken bu halkı mutlaka kurtaracak. Vakit geç oluyor. Hıdır, Orhan ve ben aynı odada yatıyoruz.

Birkaç saat geçmiş olmalı. Orhan'ın sesine uyanıyorum. Diz çökmüş, dua ediyor. Orhan'ın ağlayışını, hıçkırıklarını ve yakarışını duyuyorum. Gözlerimi tekrar açıyorum, duvarın üzerinde 60 santim genişliğinde, 30 santim yüksekliğinde, parlak bir ışık görüyorum. Hayretle seyrediyorum. Orhan, bana bakmadan, "Kalk kardeş, İsa'nın ışığına bak" diyor.

Onun gördüğünü ben de görüyorum. Işık aşağıdan yavaş yavaş zayıflıyor, fakat yukarı kısmı ve iki kanadı duruyor. Derken, Hıdır da uyanıyor, ışığın üç santimlik son kısmını görüyor.

Yan odadaki kadınlar, olağanüstü bir şey yaşanmış olduğu için, içeri girmeye cesaret ediyorlar. Orhan'ın sözlerini duymuşlar. Hıdır'ın annesi "Tam o sırada, rüyamda İsa'ya günahlarımı itiraf ediyordum" diyerek tanıklık ediyor.

Bu olaydan sonra daha da cesaretleniyoruz. Silopi'ye doğru hemen yola çıkmak istiyoruz. Suriye sınırında 50 bin dönümlük, geniş bir arazi satılıyor; fiyatı 600 bin lira. Hıdır karşı çıkıp, bizi isteğimizden vazgeçmemiz konusunda uyarıyor. Ama kararımızı vermişiz bir kere, gideceğiz.

Toplu taşıma olmadığından, Silopi'ye vardığımızda karanlık basmış. Rehberimiz Arşag, bir otele gitmek yerine Ağa'nın evinde misafir olmamızı söylüyor. Mehmet Ağa iyi kalpli bir Kürt. Zaten 1500 kişilik nüfusun tamamı Kürtlerden oluşuyor.

11 Ekim 1968, Cuma. Sabah, bir cip bizi Nirvan ve Tatyana'dan geçerek Riha'n'a götürüyor. Karşı kıyısı Suriye'ye ait olan Dicle'nin berrak suyunu hayranlıkla seyrediyoruz. Ne kadar huzurlu bir yer; tam da aradığımız gibi, toprağı bereketli, geniş bir alan. Orhan iş üstünde. O sırada ben, sağ elimi Dicle'nin suyuna, sol elimi kumla karışık toprağı sokmuş, Tanrı'nın bu yeri bize bağışlamasını diliyorum. Suyu iki avucumla alıp içiyorum, sonra Tanrı'ya şükrediyorum.

Dönüş yolunda Arşag, gördüğü bir rüyayı sevinçle anlatıyor. Mutluluğumuzun haddi hesabı yok. Kendisinden bu rüyayı akşam Varto Ermeni Aşireti'ne de anlatmasını istiyoruz. Tekrar Silopi'ye varıyoruz, Siyabend'in adamlarından bazıları buraya gelmiş. Bize at veya katır yollamaları için haber yolluyoruz. Akşam geç vakitte, sevdiklerimiz kavuşuyoruz. Bizim için de onlar için de büyük bir mutluluk.

Yeniden toplanıyoruz. Önce Tanrı'ya hamdedip, Kitab-ı Mukaddes'ten bölümler anlatıyoruz. Onlara Ananya ve Safira olayını hatırlatıyoruz ki sözlerinden dönmesinler. Ben, Orhan'ın gördüğü ışığın şahidiydim. Onlara da anlattım. Arşag, Mehmet Ağa'nın evinde gördüğü rüyayı Kürtçe olarak anlatmaya başladı. Orhan benim için Türkçeye çeviriyordu. Arşag devam etti: "Dün bu ikisinin deli olduğunu düşünüyordum ve kendime 'Neden bu delilerin peşinden gidiyorum?' diye soruyordum. Fakat gördüğüm rüyadan sonra ilerlediğimiz yolda başarılı olacağımıza ikna oldum. Rüyamda beyaz saçlı, ulu bir insan gördüm; yüzü parlıyordu, gözleri ateş gibiydi, ağzından şimşekler çıkıyordu. Kulakları sağır eden bir sesle bana 'Korkma, bastığın yolda başarılı olacaksın' dedi. Sesi gürdü. Sonra sustu, ama onu hâlâ görebiliyordum."

Arşag rüyasını anlatmayı bitirdi. Sonra başkaları da birbirinden ilginç rüyalar anlattı. Bu anlattıkları tanıklık açısından iyi olsa da, bu faslı daha fazla uzatmak istemiyoruz. İman sahibi biri için bu kadarı da yeterlidir.

Sigarayı bırakanların sayısı 25'i buluyor. Eğer bu Tanrı'nın işi değilse, Tanrı insanlara konuşmuş olmasa, biz zavallılar için, Tanrı'nın yüce eylemlerinden bahsedip cemaati etkilemek imkânsız olurdu.

Sevdiklerimiz ve sevgili Ermeni halkı için dua edelim ki Tanrı onları bir şekilde kendine döndürüp, onlara pişmanlık ve tövbekârlık nefsi lütfetsin. Böylece bizler, O'nun halkı olalım. O, davamızı muhakkak görecek; bizim için değil, kendi adının yüceliği için.

12 Ekim 1968, Cumartesi. Sabah yola çıkmak istiyoruz. Orhan kurumuza kaydolacak çocukların kesin sayısını öğrenmek için Dadar'a gidiyor, oradan ayrılıp doğrudan İstanbul'a geçecek. Yer hazırlamak için çocukların sayısını bilmek istiyoruz. Orhan gecikiyor. Arşag ve ben boşa vakit kaybettiğimiz için sıkılıyorz. Daha önce gittiğimiz araziye görmek için geç bir vakitte yine gidiyoruz. Orhan çıkageliyor. Mecburen o gece de orada kalıyoruz.

Orhan'dan Hurşit Ağa'yla samimi bir sohbet gerçekleştirdiğini öğreniyoruz. Yanlarında bir hoca da varmış. Sohbet, bir ara, İncil'in tahrif edilmiş olduğu konusuna geliyor. Hoca bu konuda ısrar ediyor fakat Orhan, bir Kur'an rica ederek, İsa Mesih'in Kutsal Ruh'la dolu olduğunu ve tekrar geleceğini ispatlıyor. "Kurtuluş için Mesih'in Tanrı'nın oğlu olduğuna inanmak, günahları itiraf etmek ve eğer bir başkasına karşı hata yapmışsan, bunu telafi etmek gerekir. Birinin hakkını veya malını gaspetmişsen geri vermelisin, yoksa oruç ve secdeyle kendini kandırırısın ancak. Bir gün Mesih'in, Adil Yargıç'ın huzurunda hesap vereceksiniz."

Hoca alınıp gitmiş. Hurşit Ağa, kederle, "Keşke Ermeni bir kadın almasaydım" demiş. Vicdanı sızlıyor, çünkü bir Ermeni kızını kaçırmış. Üzülüyor, çünkü bu toprak meselesi yüzünden Siyabend'in sülalesinin zenginliğini yitirmesine sebep olmuş, hatta bu uğurda bir kişiyi öldürmüştü. Ağa eklemiş: "Davanın sonucu ne olursa olsun, 'Allah'ın takdiridir" deyip, bir kenara çekileceğim."

Yapılan işten ötürü mutluyuz. Grup daima bizim etrafımızda. Orhan'ın sesi kısılmış; sözlerini Arşag'ın tercüme etmesini rica ediyor. Tanrı'nın hayret verici işleri karşısında şaşkına dönüyorum. Zira Arşag bir vaiz gibi imanla konuşuyor. Sadece tercüme etmekle kalmıyor, söylemek istediklerini kendisi tamamlıyor. Bırakıyorum ki konuşsun. Kürtçe bilmiyordum fakat ne dediğini tahmin edebiliyordum. Hepimiz dua ediyoruz.

Günlük duanın dışında, özel bir konu için de içten ve imanla dua edeceklerine söz vermişlerdi. Bir sabah kaç kişinin aynı amaç için dua ettiğini kontrol etmek istiyorum. Kime sorsak olumlu cevap alıyoruz. Anne, baba, genç ya da yaşlı, herkese, 7 Ekim 1968 Pazartesi akşamı adanan adak için, Ermeni halkının kurtuluşu için dua edip etmediklerini her gün birbirlerine hatırlamalarını salık veriyoruz.

Bu olayı anlatan kişi her gün dua ediyor, ediyor ki dünyadaki tüm Ermeniler Tanrı'ya dönsün, O'ndan af dilesin; atalarının ülkesinde, adalet ve özgürlük içinde, Tanrı'ya ibadet ederek yaşasınlar.

13 Ekim 1968, Pazar. Sabah büyük bir çocuk grubuyla yola çıkıyoruz. O gün cereyan eden olaylardan ötürü çocukların sayısı 20'ye düşmüş, bu yüzden üzgünüz. Cizre'ye varınca, Arşag ve Orhan bir araba bulmaya gidiyorlar. Arşag Şırnak'a gidecekti, bizse Diyarbakir'e dönecektik.

Yağmurun altında ıslanıyoruz. Orhan'ı aramaya gidiyorum fakat sadece Arşag'ı görüyorum. Orhan'dan haberi yok. Daha sonra Orhan'ın Emniyet Müdürlüğü'nün nezarethanesinde olduğunu öğreniyoruz. Üç polis, çocuklarla konuşuyor; çocuklardan dördünün babası orada. Arşag müdahale etmemi söylüyor, çünkü sadece Siyabend Türkçe biliyor, yanlış bir şey söyleyebilir. Müdahale edince, beni de o grupta Emniyet Müdürlüğü'ne götürüyorlar. Saat 14.30. Sorgulanıyoruz. Uzun bir hikâye... Orhan'a ve bana karşılıklı sorular soruyorlar. Kaymakam geliyor, ona her şeyi anlatıyorum:

"Bu insanların durumunu duymuştum, bizzat görüp fotoğraflamak istedim."

"Neden Türk köyüne değil de bunlara gittin? Tabii, Hristiyan Hristiyan'a gider, değil mi?" diye soruyor kaymakam.

"Eğer bir Türk köyüne gitseydim, Hristiyanlık propagandası yapmakla suçlanırdım. Beyefendi, üç sene evvel Dünya Kiliseler Birliği tarafından iki milyon dolar harcanarak Varto'daki depremzedeler için evleryapıldığını neden hatırlamıyorsunuz? Ben oraya henüz herhangi bir ödeme tahsis edilmemişken, İsviçreli bir dostla gitmiştim. Bu zavallılar için de bir yardım bulma imkânı vardır elbet. Onların durumunu görünce acıdım."

"Senin vicdanın var da bizim yok mu? Sen devletten daha mı zenginsin? Neden bırakmıyorsun ki Türk okuluna gitsinler? Neden bunları Ermeni okuluna götürüyorsun, Ermeni mi yapacaksın?"

"Bu çocuklar Ermeni; tabii Ermeni okuluna gidecekler. Bu ülkede hukuk var, İstanbul'daki Ermeni okulları da Eğitim Bakanlığı'nın müfredatıyla yönetiliyor."

Arama başladı. Bir polis, Ermenice harfli Kürtçe İncil'i inceliyor.

"Bu ne?"

"Ermenice harfli Kürtçe İncil."

"Ne? Ermenice harf mi var?"

"Eh, yaklaşık 1500 senedir var."

Cebimde Türkçe yazılı bir kâğıt buluyorlar. Pastör Mete, bu yazıyı, Orhan'ın ricası üzerine, Keldaniceden çevirmiş, fakat Orhan bu kâğıdı yanında taşımaya korkmuştu. İçinde Ermenistan'ın o zamanki sınırlarının da olduğu, Ermenilerin İsa'dan evvel 1800 yılına dayanan kökleriyle ilgili bir yazıydı. Sorduklarında "Bu kitap Türkler buraya gelmeden yazılmıştı" dedim.

Polis "Bu bizim işimize yarar" deyip kâğıdı aldı.

Dışarıda bir kalabalık toplandı. Elleriyle beni işaret ediyorlardı.

"Bu muymuş bunları Ermeni yapacak olan?"

Kendimi kaybettim, kapıdan dışarı çıkıp, güruhun üzerine yürüdüm.

"Gelin de öldürün beni! Ne istiyorsunuz?" diye bağırdım.

Bir çember oluşturarak geriye gittiler. Komiser, içerdeki bir polise "Al şunu içeri" diye emretti. Polis beni içeri aldı. Hazır bağırıma başlamışken, bir posta da polislere bağırdım:

"Neden müdahale etmiyorsunuz? Bize Ermeni olduğumuz için hakaret ediyorlar."

Polis beni tehdit etti:

"Bu sözlerin başına bela açacak."

"Ne olacak ki? Artık sabrımız taşı, neyiz biz, bizi aşağılamaya kimin hakkı var?"

Öfkeden sesim incelmışti. Polisin birine dönüp:

"Düşünün ki Ermeni ana babadan doğdunuz. Sizi Ermeni olarak doğdunuz için aşağılasalardı ne yapardınız, yalvarırım cevap verin" dedim.

Daktilonun önünde oturan, beni tehdit eden polis şöyle dedi:

"Ermeni olduğun için kendini neden hakarete uğramış hissediyorsun? Ben Laz'ım, Türk değilim. Bana da Laz derler, hiç de bozulmam."

Bu laf üzerine adeta dilim tutuldu, şaşırdım. Bir polis "Ben de Türk değilim" diyordu. Türkiye'de böyle bir söz söylemek imkânsız, hele ki başka polislerin önünde. Bu adam Laz olduğunu ve 'Laz'ın Türk olmadığını biliyor. Bir gün onlar da uyanacak, tıpkı Kürtler gibi.

Saatler geçiyor. O geceyi de orada geçireceğimizi düşünüyordum. Kaymakam tekrar gelmişti. Ona vazifemi söyleyip, ekledim:

"Kim olduğumu İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne sorun!"

Sordular. Benimle daha fazla uğraşmak istemiyorlardı. Ama Orhan'ı tutuklamak yetindegiler.

“Kendimi lime lime yaparım, bütün halkı buraya toparım, beni hapsetmeye asla hakkınız yok!” diye bağıyordu Orhan.

Ona çok endişe etmememiz gerektiğini söyledim. Sonuçta Pavlus ve Silas’a yaptıkları gibi ayaklarımızı tomruğa vurmamışlardı henüz. Güldük.

Saat gece 11’i geçiyordu. Yargıç, savcı ve belediye başkanı içeri girdi. Bizi bir kez de onlar dinledi. Yargıç benimle çok sakın ve nazıkçe konuşuyordu. “Lütfen, oturun beyim” dedi, sigara ikram etti. Teşekkür ederek, kullanmadığımı söyledim.

Saat 12’ye 10 var. Yargıç sabah saat beşte aynı yerde olmamız kaydıyla, bir otelde gecelememiz için bizi bırakmalarını emretti.

Zavallı çocuklar yerdeki taşların üzerinde uyuyorlardı. Ertesi gün tam vaktinde oradaydık. Çocukların bize ailelerinin rızalarıyla teslim edildiklerini teyit etmek üzere aileler çağrıldı. Tabii bu işlem saatler sürdü; polis her bir çocuğun yanı sıra anne babalarının adlarını daktilo ediyor, ailelerin çocuklarını Gedikpaşa Protestan Okulu’na teslim ettiğine dair verdikleri rızayı teyit ediyordu. Veliler, yazma bilmedikleri için, imza niyetine başparmaklarını basıyorlardı. Öğleden sonraya dek süren bir başka sorgunun ardından serbest bırakıldık. Birkaç saat sonra bir grup polis yolda bizi durdurdu, fakat önemli değil. Tanrı bizi ondan da kurtardı.

Bunların hepsi, uzun bir hikâyenin özeti. Nihayetinde her şeyi de yazamazdık. Fakat bir nöbetçi, Orhan’a bir kibrit verip “Eğer yanında sakıncalı bir yazı varsa yak” demişti. Orhan, Pastör Mete’nin tercüme ettiği yazıyı masanın üzerinden gizlice alıp, otel odasında yaktı.

Muş’ta Ermeni ruhunu koruyarak yaşayan 200 Türkleşmiş Ermeni olduğunu öğrendiğimde, oraya gitmeyi de çok istedim¹⁷. Anadolu’da (tarihî Ermenistan’da) Ermenilerin yaşadığı, fakat kimsenin gidip onları aramadığı ne köşeler var diye düşündük.

17 Arşag Avşar bana Silopi’de anlattı. Bir kere bir iş için Muş’a gidip, orada bir otele girmiş. Nüfus kâğıdını verip odayı görmek istemiş. Odaya çıkınca, gördüğü ihtişam karşısında şaşkına dönmüş. Yalnızca özel misafirlere sunulan bir odamış bu. Sekreter “Bu akşam bizim masarifimizsiniz, yemeği birlikte yiyeceğiz” demiş. Arşag şaşırmış. Türkleşmiş bir aileymiş bu, fakat gizlice, Ermeni olarak yaşıyorlarmış. “200 kişiyiz, sadece birbirimizle kız alıp veriyoruz” demiş otel sahibi. “Arşag” dedim, “muhakkak seninle gelip o adamla tanışmak istiyorum. Onları oradan kurtarmak lazım ki inançlarını serbestçe yaşasınlar.” “Bu aylarda imkânsız, uygun vakit olduğunda haber ederim” dedi. Sonra, o ailenin İskenderun’a göç ettiğini öğrendim.

Çocukeyi, nihayetinde, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi'nin bir girişimiydi. Amacı, işgal altındaki tarihî Ermenistan'ın taşrasında, kaybolma tehlikesine karşı yaşayan Ermeni çocuklarını aramak ve kurtarmaktı. Onlar *Medz Yeğern*'den¹⁸ kurtulmuş; Türkleşmiş, Kürtleşmiş ve Müslümanlaşmış binlerce insan arasından sıyrılmışlardı. Çocukeyi bu çocukları himayesi altına alarak onlara Ermenilik ve Hristiyanlık eğitimi verecekti.

Patrik Şınorhk, Orhan'a "Eğer elimin altında Baron Güzelyan gibi on cesur insan olsaydı, Anadolu'daki tüm Ermenileri buraya getirirdim. Üstelik biliyor musun, Baron Güzelyan Protestan" demiş.

¹⁸ *Medz Yeğern*: Ermenicede 'Büyük Felaket'. 1915 Soykırımı'nı tanımlamak için kullanılan ifadelerden biridir. (y.n.)

NEDEN BU KİTAP?

Faaliyetlerimizden birçok kişi haberdardı. Bana sorular sorduklarında, onlara aklımda kalan hikâyeleri anlatırdım. “Bunları neden yazmıyorsun?” diye sorarlardı. “Yazsam ne olacak,” derdim, “o kadar kitap yazılmış, ne faydası olmuş sanki?”

1986’da Pastör Giragos Çopuryan ve Bay Nazar Dağlıyan, Pastör Tanyel Sahakyan’la birlikte Marsilya’daki evimi ziyaret etmişlerdi. Dağlıyan, sohbet sırasında, anılarımı neden yazmadığımı sordu. Pastör Çopuryan da “Sen bir daktilo al, Misyonerler Birliği öder” dedi. Teşekkür edip, daktiloya ihtiyacım olmadığını söyledim. (Pastör Samuel Bakkalyan onun yazılarını daktilo etmem ve *Panper*’e¹⁹ küçük bir bağışta bulunmam şartıyla daktilosunu bana vermişti).

Başka bir zaman, Bay Azad Halepliyan bana ABD’den yazmış; Çocukeyi’nin tarihini, Anadolu’nun ücra köşelerindeki Ermeni çocuklarını asimile olmaktan nasıl kurtardığımı neden yazmadığımı soruyordu. Bu, onun ilk ve son mektubu oldu. Kısa bir süre sonra, kanser nedeniyle ebedî uykusuna daldığını, çok sevdiği Kurtarıcısı Rab İsa Mesih’le bir olduğunu duydum. (Onunla 1953’te, KÇAG’ın²⁰ bir toplantısında tanışmıştım).

19 Panper: Ermenicede ‘müjdecî’. Yayın hayatına 1925’te Marsilya’da başlayan, dinî içerikli, aylık bir dergi. (y.n.)

20 KÇAG [*Kırisdoneagan Çanits Amarnayin Getron* / Hristiyan Yaz Merkezi Girişimi]: Lübnan’da bulunan bir inziva yeri. (y.n.)

Sonraları, Beaumont cemaatinden, eski bir Beyrutlu olan Bayan Paruhi Artinyan, Amerika ziyareti sırasında Pastör Bernar Gökgözyan'la karşılaşır. Pastörün adresini ve selamlarını bana iletir. Ona bir mektup yazıp, geçmiş günleri andım. 1965'te Paris'te, çeşitli derneklerin katıldığı bir toplantıda tanışmıştık. Daha sonra o, birkaç kere İstanbul'u ziyaret etmiş, Protestan Birliği tarafından Çocukeyi'nin ABD Komisyonu başkanlığına tayin edilmişti. Mektubuma verdiği cevapta anılarımı yazıp, parçalar halinde Çanaser'e²¹ yollamam, bunları daha sonra kitaplaştırmam gerektiğini söylüyordu.

Pastör Prof. Krikor Hayikyan'ın küçük oğlu Dr. Kevork Hayikyan, anılarımı yazmayıp başkalarının işleriyle uğraştığım için beni kınıyordu. Böylece, yapılan baskılardan cesaret alıp; Tanrı'nın şefaati ve önderliğinde yaşanan olayları anlatarak, aslında O'nun ihtişamına hizmet edeceğimi hatırladım ve aklımda kalanları yazmaya başladım. Kısa yazdım, çünkü uzun yazılardan hoşlanmam.

1950'de mütevelli heyetine seçildiğimizde, kilise üyelerini toplantıya davet ettik. Başkan hazırladığı metni okuyacaktı. Daha sonra ben, başkan yardımcısı ve sekreter olarak, yazdıklarımı okuyacaktım. Uzun boylu ve iyi görünümlü başkan Bay Diran Mardikyan, büyükbabasının Bursa'nın ilk Protestanlarından olduğundan bahsedip, veznedar olarak deftere her şeyi kuruşu kuruşuna işlediğini anlattı. Tabakta²² toplananlar hesaplanırken, bizden birinin miktarı yuvarlak bir sayıya tamamlamasını istediği için anlatıyordu bunu. Konuşmasında "Boyun uzunlu, konuşmanın kısası makbuldür" dedi. Cemaattekiler, başları resmî konuşmalarla ağrımayacağı için sevinmişti.

Dolayısıyla, kısa yazılar ve az sayfalı kitaplar daha sabırla okunur.

Hem hoş hem de nahoş olaylar var; bunlardan ders çıkarabiliriz. Gerçi atasözü "Denenmiş tekrar denemek aptallıktır" der, ama çözülmesi gereken sorunlar var. Bunun için vizyon sahibi insanlar başarılı olmak ve amaçlarına ulaşmak için bıkmadan, usanmadan, kararlılıkla çalışmalı; bir yol bulmak için tekrar ve tekrar denemeliler. Ermenistan boşalıyor. Oradan ayrılanlar kendilerini çeşitli mazeretlerle haklı gösteriyorlar. Haklı olanların yanı sıra Ermeni adını karalayanlar da var. Bu felaket nasıl önlenir? Düşünmeli ve tedbirler almalıyız.

21 Çanaser: Ermenicede 'gayretli'; 1937'den beri Lübnan'da yayımlanan dinî, kültürel, tarihî yayın. (y.n.)

22 Kiliselerin girişlerine değişik hayır işlerine yönelik bağış toplamak için tabak konur. (ç.n.)

ÇOCUKEVİ'NDEN VE KAMP ARMEN'DEN KESİTLER

1963'te Diyarbekir'den, aralarında 12 yaşından büyüklerin de bulunduğu bir grup Ermeni ve Süryani çocuk gelmişti. Evlerinde büyüklerin kavgalarına şahitlik etmiş olacaktı ki, aralarından ikisi kavgaya tutuşmuştu. Eski öğrenciler "Baron geldiğinde her şeyi öğrenip, dersinizi verecek" derlerdi. Öğlene doğru salondan içeri girdim. Kapıyı henüz kapamıştım ki, 14 yaşında bir çocuk parmağını kaldırıp Türkçe olarak "Baron, özür dilerim, ben Nişan'la kavga ettim, bir daha yapmayacağım" dedi. Ne yapabildim ki, "Peki" dedim. Daha sonra diğer çocuğun ekmek bıçağını alıp bunun üzerine yürüdüğünü öğrendim. O da sandalyeyi alıp bıçağı çekenin kafasına vurmuş. Taraflar Simon Ahpar'ın²³ müdahalesiyle barışmış. Olan olmuştu. Kavga etmemeye söz verdikleri için onları cezalandırmadım.

Gemerek'ten bir baba iki kızını getirmişti. Filor ve sonradan "Vartuhi" dediğimiz Gülhatır. Kızlar uzun elbiseler giyinmişlerdi. Babaları giderken, küçük olan ona sarılıp ağlamaya başlar.

23 ahpar/yeğpayr: Ermenicede 'ağabey'. (ç.n.)

Kız sakinleştikten sonra, babası yine geleceğine söz verip gider. Eskiler, yenilerin etrafını sarıp onlarla hemen arkadaş olurlar. Bir süre sonra Vartuhi'nin babası kızlarını görmeye gelir. Küçük olan Vartuhi "Baba, bizi kötü avratlara benzettiler" deyip kısaltılmış elbisesini gösterir. Dikişçi kadınlar fazlasıyla uzun elbiselerini kısaltmışlardı.

* * *

Sivas'tan getirilen Krikor Canik bir süre sonra annesine şöyle yazıyor: "Bundan böyle ağlamayacağım, beni sünnet ettirmeni söylemeyeceğim." Sivas'ta okuldaki çocuklar "Sünnetsiz Ermeni gâvur" deyip onunla dalga geçiyorlarmış. Krikor, bu hakareten kurtulmak için annesine "Anne beni sünnet ettir" diyerek ağlarmış. Bir gün bana rüyasını anlattı:

"Baron, rüyamda Yunus Peygamber'i gördüm."

Güldüm.

"Yunus Peygamber olduğunu nereden anladın?"

"Baron, deniz kıyısında büyük bir balığın ağzından çıktı."

"Eh, bu hikâyeyi dün dinledin; belli ki bunu düşünüyordun, uykuya daldığında düşüncelerini gerçekmiş gibi gördün" dedim.

* * *

Ortaöğrenimini Ayncar'da²⁴ tamamlayan Levon Nalband, bir gün şöyle dedi:

"Baron, bu alına (kendi alnını göstererek) Aziz Levon yazılacak."

Bunu söylüyordu, zira çocuklardan biri uygunsuz bir harekette bulunduğu için ağır bir şekilde cezalandırılmıştı. Levon'un büyük kardeşi Tıbre Hank'a gönderilmişti. Kendisiyse ileride mütevellî heyetine de seçileceği Çocukeyi'ne gelmişti. Daha sonraları bir aile kurup Almanya'ya göç etti.

Ne güzel! Çocuklar bir yıl içinde Ermenice konuşuyor, yazıyor ve okuyorlar. Patrik Şınorhk'un tercüme ettiği İnciller, kilisenin giriş kapısında bulunan masaya konmuş, tanesi bir liradan satılıyor. Levon'un 10 Lirası var. Babası Gemerek'ten gelip, onu yılda bir-iki ziyaret ediyor. Eşi Surp Pırgiç Hastanesi'nde, durumu iyi değil. Levon şöyle diyor:

24 Ayncar: Lübnan'ın kuzey sınırında bulunan, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakından sonra Musadağlı Ermenilerin yerleştiği bir köy. (ç.n.)

“Baron, bu 10 lirayla bu kitaplardan 10 tane alabilir miyim?”

“Ne yapacaksın?” diyorum.

“Yazın köye gittiğimde dağıtacağım. Dayım imansız. Tanrı yok diyor; cehenneme gidecek. Eğer okursa inanır da kurtulur belki.”

* * *

Rakel’i (Hrant Dink’in müstakbel eşi) 20 kişilik bir grupla Silopi’den getirdim. Babası yaz tatilinde çocukları memleketlerine götürmek üzere gelmiş. Rakel bana şöyle diyor:

“Baron, bana bir ilahi kitabı, bir de Kutsal Kitap verir misiniz? Döndüğümde geri getiririm.”

“İlahi kitabını ve Kutsal Kitap’ı ne yapacaksın?”

“Baron, köydeki çocuklara öğreteceğim, orada ayin yapacağım.” oluyor cevabı.

Bir yıl içinde yazmayı, okumayı ve konuşmayı; çok sayıda ilahiyi, Kutsal Kitap gerçeklerini öğrenmişti. Şimdiyse arkadaşlarıyla evcilik oynamak yerine, öğrendiklerini kendinden küçüklere öğretmek istiyordu.

Fransa’daki kiliselerimizden İstanbul’u ziyaret edenlerden, Rakel’in evinde 30 kişilik toplantılar düzenlediğini, aynı zamanda Gedikpaşa Protestan Kilisesi için bir şeyler tercüme ettiğini öğreniyorum. Pastör Jan Hagopyan bundan övgüyle bahsetti.

* * *

Hrant Dink 1954’te Malatya’da, Ermeni bir anne-babadan doğmuş, ailesiyle birlikte İstanbul’a yerleşmişti. Kendinden küçük iki kardeşi vardı; ortancası Hosrof ve küçüğü dört yaşındaki Yervant.

Annesi, bir gün, Hrant’ın elinden tutmuş, Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi’ne gelir. Oğlunu Çocukeyi’ne almamızı rica eder.

Annesine amacımızın doğrudan Anadolu’dan öğrenciler almak olduğunu söyledim. “Siz zaten oradan kurtulmuşsunuz; burada okullar, kiliseler, hem kızlar hem de erkekler için yetimhaneler var. Eğer durumunuz yoksa bir hayırsever bulunur, çocuğun bir okula kaydı yapılır.” Kadın “Bu çocuğun dedesi Protestan, onu kabul etmelisiniz” dedi. “Amacımız Protestanları toplamak değil. Bu çocukların hepsi Ermeni, hatta Katolik ve Süryani çocuklarımız da var. Apostolik, Katolik ya da Protestan fark etmez, hepsi de Ermeni. Ayrımcılık yapmıyoruz, taraf tutmuyoruz.”

Bir keresinde, Hrant'ın annesi eşini getirip "İşte, çocukların babası bu" dedi. Adam kumarbaz olduğundan, ailesine bakmıyormuş. Kadını tekrar geri çevirdim. Bir gün akrabalarımızdan biri anneme şöyle diyor: "Ah, Anuş bacım, ne olur Hrant'a söyle, bizim sokakta üç çocuklu bir aile var. Babaları çocuklarına bakmadığı için anneleri çocukları kapıya koymuş." Birini bile almak istemeyen ben, üçünü birden aldım. Çocuklar sekiz sene boyunca himayemiz altındaydı. Okulda eğitim gördüler. Her sabah ve her okul paydosundan sonra çocuklara halkımızın uğradığı haksızlıkları anlatıyordum.

Hepsi Ermeni olarak büyüdü, fakat Hrant Dink farklıydı, cesur ve cüretkârdı. Türkçe *Agos* gazetesini kurdu ki, Türk gazeteciler de *Agos*'u okusunlar. Ermeni tarihi orada Türkçe olarak yayımlanıyordu. Bu, çoğunluğun, özellikle de devletin hoşuna gitmeyen bir şey.

* * *

Babası genç yaşta ölmüş bir Süryani çocuk olan Taşkın kız kardeşiyle beraber bize teslim edilmişti. Mezun olduktan yıllar sonra, bir yaz, eski arkadaşlarıyla beraber Kamp Armen'e kalmaya geldiler. "Ne zaman bir 'P' işareti (parkyeri işareti) görsem, *Park kez Hayr im* [Sana ihtişam olsun Rab] ilahisini hatırlar, söylerim" demişti.

İnsanın çocukluk anıları ne kadar da hoştur, hele ki içinde ilahiler, Kutsal Kitap'tan bölümler varsa! Çocukeyi'nin sıralarından geçme fırsatı bulmuş tüm çocuklar için hep dua ederim ki Tanrı onlara çocukluk günlerini hatırlatsın, Kutsal Kitap'ın sözlerini hatırlasınlar ve eğer uzaklarsa, kurtuluşu bulmak için Kurtarıcıya yaklaşsınlar. Kendilerine bu fırsatı Tanrı'nın büyük sevgisi vermişti.

İyi olanların yanı sıra kötüler, yalancılar, dolandırıcılar ve vefasızlar da vardı. Rab, onlara muhteşem Kelam'ını iştikleri, gerçeği öğrenmeleri için fırsat sundu ki, kötü yoldan merhametli ve bağışlayıcı Tanrı'ya dönsünler.

* * *

Şimdi yaşadığım Marsilya'da Çocukeyi'nin kız ve erkek öğrencilerine rastlıyorum. 12 kişiler. Biri hariç hepsi evli ve çocuk sahibi. Şampiyonluk üç erkek üç kız, altı çocukla Vartan Mungan'ın. Belçika'da da birçok öğrenci var. Onlar da yılda birkaç kez, özellikle yazları Marsilya'ya geliyorlar.

* * *

Bir gün yolda, demir bir kafes içinde bir çift maymun gördüm. Gözlerini dikmiş bana bakıyorlardı. Fiyatını sordum: Üç bin lira. “Üf, çok pahalı” dedim, fakat aklım onlarda kaldı. Ertesi gün kırtasiye malzemesi almak için Çocukeyi’nin ilk öğrencilerinden Yozgatlı Siragan Magar’ı (Onu daha sonra Aynca’ya yolladım. Ortaokulu orada bitirdikten sonra aynı kurumda iki yıl öğretmenlik yaptı) yanıma aldım.

“Önce biraz çiçekçileri gezelim, dönüşte alırsın kırtasiye malzemelerini” dedim.

Siragan yolda maymunları görünce “Baron, ne olur bunları alın, çocuklar çok sevinir” dedi. Olurdu olmazdı derken, oldu. 3000’i ödedim ve maymunları aldım.

Boş, küçük bir odamız vardı. Zamanında bir süreliliğine bir kuluçka makinesi koymuştum o odaya. Önce ördek yumurtalarını, bir hafta sonra da tavuk yumurtalarını dizedim. 28 gün sonra şirin, kadife gibi civcivlerimiz olurdu.

Yazlıkta zaman içinde 500 kadar tavuk ve horozumuz, 130 kadar da ördeğimiz oldu. Kamp Armen’in karşısındaki göle koyun sürüsü gibi gider, güneş batmadan kendi yerlerine dönerlerdi. Epeyce kazımız ve hindimiz de oldu. Bir çiftlikten farkı yoktu Kamp’ın.

Onnik ve Mannik adını verdiğimiz bu maymunları geçici olarak bu boş odaya koydum. Çocuklar onları izledikleri sırada, özellikle de onlara pasta verdiğimizde, gerçekten çok mutlu olurlardı. Maymunlar pastayı iki elle kavrar, kaval çalıyormuş gibi tutup yerlerdi. Biz bir dilim daha verince, o dilimi diğer ellerine alırlardı. Bir tane daha verirdik; bu sefer ayaklarına geçirirlerdi. Dördüncüsünü uzattığımızda sinirlenir, üzerimize saldırmaya hazırlanırlardı, çünkü dördüncüyü tutmak imkânsızdı.

Bir gün Onnik’in kaçtığını fark ettik. Mannik ağlıyordu. Bir köylü üç gün sonra Onnik’i yakalamış (fakat adamın ısırılmadık yeri kalmamıştı), “Kamp Armen’in kedisini yakaladım” demiş. Tarlanın bekçisi maymunu tanıyıp “Ne kedisi ulan? Ermeni kampının maymunu bu” demiş. Böylece, Onnik’i bize getirdiler. Bu bekçi bana bir gün “Başka isim takın, bu Ermen-Kamp adı kulağa çok hoş gelmiyor” demişti. Birçok Türk, büyüklerinden, ‘Ermeni’ kelimesinden nefret etmeyi öğrenmiştir; bu yüzden, bu kelime aşağılayıcı bir anlam taşır onlar için.

Fakat yol üstüne bir ok işaretiyle ‘KAMP-ARMEN’ yazmıştık. Sadece yüksek rütbeli askerler değil, generaller de geçiyordu o yoldan, çünkü hem askerî kamp hem de diğer kamplar o taraflardaydı.

Çocuklardan birinin bir akrabası haftada bir gelip, temizlik işlerine para almaksızın yardım ederdi. Kadın, maymunları görünce gülerek “Baron, zaten bu kadar maymunun vardı, bunları neden satın aldın?” dedi.

* * *

Çanaser’in editörü Pastör Manase Şınorhokyan, Aralık 1968 sonlarında davetimiz üzerine Beyrut’tan geldi. Amacım Çocukeyi için bir yıldönümü kutlaması organize etmektir. Çocukeyi kurulu 12 yıl olmasına rağmen herhangi bir kutlama yapmamıştık.

Güzel bir vesileydi bu. Patrik Şınorhk Kalustyan da etkinliğe katılacaktı. Ermeni Katolik cemaatinin ruhani önderinin de katılması arzulanımdan, Pastör Şınorhokyan’la beraber Başepiskopos Hovhannes Çolakyan’ı ziyaret ettik. Çocukeyi hakkında konuşup etkinliğe katılmasını rica ettik. Ocak 1969’da etkinlik yapıldı. Gerçekten muhteşem bir gündü. İki patrik, Mihitarist papazlar ve yoğun bir kalabalık katılmıştı.

Başepiskopos Çolakyan konuşmasında Çocukeyi’ni övüp, ‘Çocukeyi’ başlıklı, kendi yazdığı uzun şiiri okudu. Çocuklara üç cemaatin kiliselerini birleştirip, o gün yan yana gelmelerini sağladıkları için teşekkür ediyordu.

Patrik o günün ilginç bir tesadüf olduğundan bahsetti. Zira o sabah hem Kalfayan Yetimhanesi’nin 100. kuruluş yılı kutlamasına hem de Ermeni Katolik Ruhani Önderliği’nin etkinliklerine katılmıştı. Ayinden sonra aşağıya, etkinliğin devam edeceği toplantı salonuna indik. Töreni çocuklar hazırlamıştı; şiirler okudular, şarkılar söylediler. *Hilal* bandosundan arkadaşım, *Baykar*²⁵ gazetesinin editörü Baykar Sivaslıyan, atmosfenden etkilenip sahneye çıktı ve programın sunuculuğunu yaptı. Papaz Krikoris Manyan söz alıp kendisinin de bu çocuklar gibi Ermeniceden mahrum olduğunu, fakat Tanrı ve hayırseverler sayesinde bugünkü konumuna geldiğini anlattı. (Bu akıllı, mütevazı ve hatip papaz ileride Mihitarist Rahipler Topluluğu’nun başrahibi oldu).

25 Baykar: Ermenicede ‘mücadele’. 1967-1974 yılları arasında İstanbul’da yayımlanmış olan sosyal ve kültürel içerikli gazete. (y.n.)

Tüm bunlar halkımıza karşı beslenen, 'Ermeni' adının dünya üzerinden silinmesine dönük bir düşmanlığın sonucunda oldu. Bu kısmen başarılmış olsa da, Tanrı'nın merhametiyle geride kalan bir kısım hâlâ hayatta.

Türkiye'de kalanlar daima hakarete uğruyor, kimliklerini günden güne kaybediyor veya kaybetmeye, asilime olmaya, onlara benzemeye zorlanıyorlardı.

İstanbullu Ermeni, taşralı Ermeni'den çok daha şanslıydı. Kilisesi, okulu, gazeteleri, dernekleri, koroları, tiyatro kumpanyaları ve spor kulüpleri vardı. Bunlara da zorluklar çıkarılıyordu, ama hepsi şu son zamanlara kadar faaliyetlerine devam etti. Fakat adil olmak adına itiraf etmek gerekir ki, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik isteğini yerine getirmek adına koyulan şartlar sayesinde hükümet, istese de istemese de, şimdi epeyce hoşgörülü davranıyor.

Çocukeyi'nin varlık amacı önceki sayfalarda defalarca kez anıldı. Sözün özü, amacımız, kaybolmaya mahkûm edilenleri olabildiğince kurtarmaktı. Takdiri, dünyanın dört bir tarafına dağılmış vefakâr insanlara bırakıyoruz.

Elde ettiğimiz tüm başarıları Tanrı'ya borçluyuz. Başarısızlıklarımızın sebebi ise bizim beceriksizliğimizdir. Tanrı, Amerika Ermeni Misyonerler Birliği, İsviçreli Ermeni Dostları Derneği, Hristiyan Çocuklar Fonu, Cinişyan'ın Anısını Yaşatma Vakfı, Gülbenkian Vakfı gibi bizi yardımlarıyla teşvik edip destekleyen tüm kurumları; bu işin başarısı için eylemleri, sözleri ve yazılarıyla çabalayan tüm dostları kutsasın.

Silopili Ermeniler, 1968

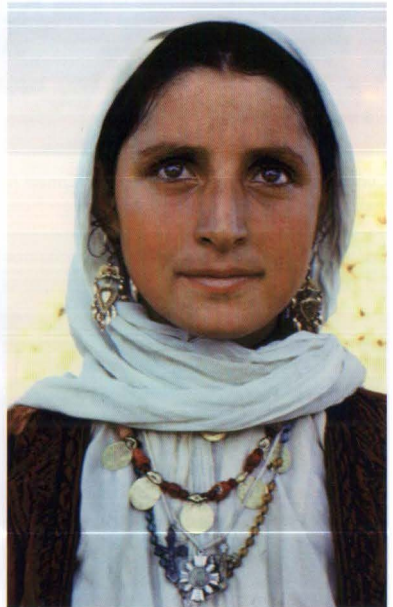
Cudi Dağı'nın eteklerinde yaşayan Varto Ermeni Aşireti

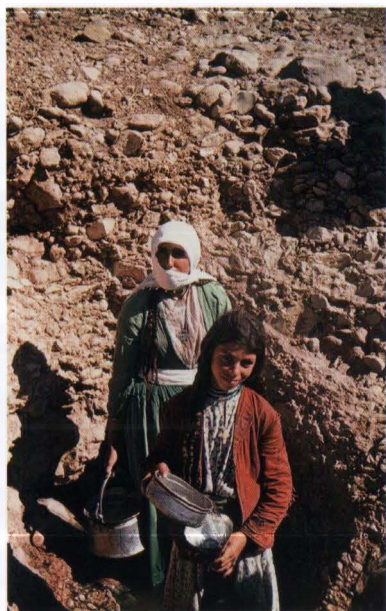
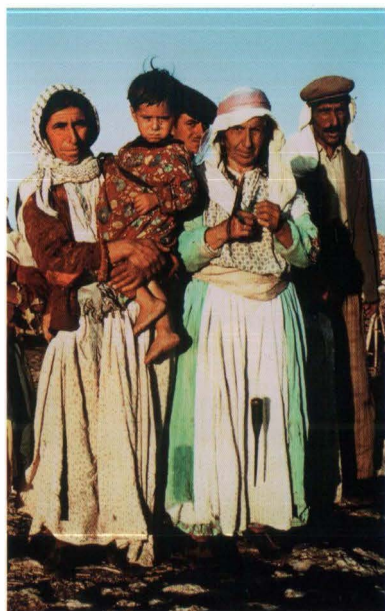
Sonradan İstanbul Çocukeyi'ne getirilen Silopili çocuklar

Der Giragos Tokatlıyan, Silopili bir grup çocukla birlikte

Silopi'den kareler

Silopi'den kareler

Hrant Güzelyan bir grup 'artakalan'la yolda

Orhan Yünkes, Hrant Güzelyan ve Der Giragos Tokatlıyan, Cudi Dağı'nın eteklerinde, bir grup Silopili çocukla

Hrant Güzelyan bir grup Silopili Ermeni'yle birlikte

Hrant Güzelyan ve Der Giragos Tokatlıyan

'Armenuhi'ler yemekhanede, en sağda Rakel (Yağbasan) Dink

Kamp Armen'in öğrencileri Tuzla Plajı'nda

İstanbul Çocukevi'nde öğle yemeği

'Armen'ler Tuzla Kampı'nda

Beyrut'tan gelen bir grup öğretmen Kamp Armen'de

Çocuklar Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi'nde

İbadet sırasında çocuklar

Çocuklar, Hrnt Güzelyan'la beraber ibadet odasında

Çocuklar, Hrnt Güzelyan'la beraber ibadet odasında

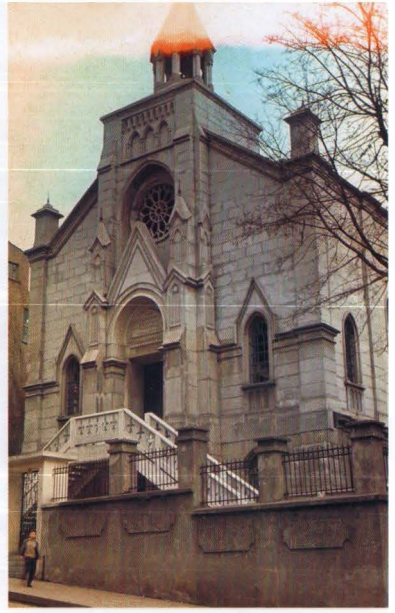
Çocuklar Kamp Armen'de çalışırken

Kamp Armen binası, önde Hrant Güzelyan

Grant Güzelyan ve Theodore Visser

Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi

İstanbul Çocukeyi Korosu

Patrik Şınorhk, Hrant Güzelyan ve Theodore Visser bir grup Kamp Armenli öğrenciyle

Theodore Visser (sağda) ve eşi

Hrant Güzelyan (Hrant Dink Vakfı Arşivi'nden)

Kamp Armen bahçesi, arkada Kamp binası (Hrant Dink Vakfı Arşivi'nden)

Çocukeyi mezunlarından bir grup, en sağda Hrants Dink

Çocukeyi mezunlarından bir grup, ayakta en solda Hrants Güzelyan, soldan üçüncü sırada Hrants Dink, 1978

Nazar Dağlıyan (Amerika Ermeni Misyonerler Birliği Başkanı, 1984-1987), Hrant Güzelyan ve
Pastör Dr. Giragos Çopuryan (Amerika Ermeni Misyonerler Birliği yöneticisi, 1969-1987)

Pastör Robert Sarkisyan, Hrant Güzelyan ve Pastör Soğomon Nuyucukyan

Silopili öğrencilerin çocukları, Marsilya

Hrant Güzelyan, kitabının tanıtım toplantısında

ÇOCUKEVİ’NİN KAPANMA SEBEPLERİ

Türkiye’de ordu 12 Eylül 1980’de hükümeti devirdi, sert yöntemlere başvurdu. Ülkede süren hukuksuzluk, her gün işlenen yaklaşık 15 cinayet, banka soygunları vs. göz önüne alındığında, bu, halkın yaşam güven-cesi oldu. O süreçte, tüm şüphelilerin yakalanması emredilmişti. Bu, çalışmalarımın rahatsız olan Emniyet Müdürlüğü’nün beni tutuklayıp hesap görmesi için bir fırsattı.

Ülkedeki durum ve azınlıkların karşı karşıya olduğu zorluklar elimizi kolumuzu bağlıyordu. Örneğin, kilise yönetimi dört yılda bir yasalara uygun bir biçimde seçiliyor ve sonuç Belediye Başkanlığı tarafından onaylanıyordu. Son yıllarda yönetimi elde bulunduran kökten dinciler, biz yeni zorluklar çıkarıyorlardı. Artık seçim sonucunun İçişleri Bakanlığı’nca onaylanması gerekiyordu. Seçmenlerin ve seçilenlerin kilise çevresindeki semtlerde ikamet etmeleri emrediliyordu. Ama buradaki evler zamanla iş yerine dönüşmüş, semt sakinleri ise uzak semtlere yerleşmişlerdi. Seçimler onaylanmıyor, onaylanmadığı için de resmiyet kazanamıyordu. Bizler, bu sebeple, karşılaştığımız zorluklarla ilgilenmesi için bir avukata vekâlet bile veremezdik. Şikâyetle bulundum. Emniyet Müdürlüğü’nde, İçişleri Bakanlığı’na bir dilekçe verebileceğim söylendi. Onlara seçim komisyonu olarak 21 kişilik bir liste oluşturamadığımızı yazdım. Bu listedeki isimler

arasından yedi tanesi seçilecekti. Ancak bu kişiler hem dürüst ve iyi bir geçmişe sahip olmalılar, hem de kiliseye yakın semtlerde oturmalıydı. İtirazı sunduğumda, Valilik bana yeni bir seçim yapılmadığı takdirde eskinin geçerli olacağına dair bir belge verdi. Fakat bu durum hoşuma gitmemişti. Onlar seçimi yenilemem için ısrar ediyorlardı, bense oralı olmuyordum. Çünkü amaçları, uzun vadede, yapılacak seçimi onaylamak ve kilise binasını “Cemaatiniz yok” bahanesiyle, dolaylı yoldan Vakıflar Müdürlüğü’nün yetkisi altına almaktı.

1980 baharında Fransa’ya gidip Çocukeyi’ni yeni yönetime bırakmaya karar vermiştim. Hrant Dink’i de müteveli heyetine girmesi ve Kamp’ın faaliyetlerini sürdürmesi için ikna etmiştim.

Sahsi bir taşınmazı Hrant Dink’e ve Tıbrevank’tan iki arkadaşına ödemeyi almadan satmışım. Parayı Aralık 1979’da ödeyeceklerine söz vermiş fakat denkleştiremeyince, hesabı Haziran’da kapatabileceklerini söylemişlerdi. Böylelikle o yılı da Türkiye’de geçirdim. Kamp’ın müdürlüğüne devam ettim. Ordu yönetime el koyunca yurtdışına çıkışlar yasaklandı, yollar kapandı.

O süre zarfında çocukları farklı yerlere yerleştirdim. Pek çoğunun ailesi zaman içinde İstanbul’a yerleşmişti. Çocuklar okuldan sonra Çocukeyi’ne gelip derslerini çalışıyor, ama artık orada kalmıyorlardı.

25 Şubat 1981’de beş sivil polis kilisenin alt katında bulunan Çocukeyi’ne girdi. Ben yukardaki yazıhanemdeydim. Polisler beni sorunca, bir kız onları odama getirmiş. Emniyet Müdürlüğü’nden gelen polisler beni sorgulamaya başladılar. “Bu çocuklar burada ne yapıyorlar?” deyip çekmeceleri karıştırmaya başladılar. Sonra beni karakola götürüp içinde hâlihazırda altı kişinin bulunduğu tek kişilik bir zindana attılar. 21 gün içinde dört kez, gözlerim kapalı halde işkenceye tabi tutup sorguya çektiler. “Anadolu’nun yeşil ovalarında birbirleriyle oynayan Ermeni çocuklarıyla Türk çocuklarını neden birbirinden ayırdın? ASALA’ya katılmaları için yeni Türk düşmanları mı yetiştiriyorsun? 1915’te ne oldu? ‘Ani’ye gidip, oradaki 1001 kilisenin fotoğrafını çekeceğim, sonra o fotoğrafları dünyanın dört bir tarafına yollayacağım. Eskiden orada Ermeniler yaşırmış, günümüzde yaşayan Ermeniler onların mirasçıları’ demişsin” gibi iftiralar atıyorlardı. Dokuz sayfalık bir iddianame hazırlamışlardı. “Bunu oku, imzala, seni serbest bırakacağız, yoksa üç ay misafirimizsin” dediler. Beni ellerim kelepçeli halde, iki polis eşliğinde Selimiye Kışlası’na (Balyanlar tarafından inşa

edilen) götürdüler. Orada, bir yüzbaşı dosyamı inceleyerek “Bu çok kalın, okuması zaman alır” dedi, dosyayı bir binbaşıya yolladı. Binbaşı “Seni tutukluyorum, yani burada hapisanede kalacaksın. Yedi gün içinde bir avukat tutabilirsin” dedi.

Sekiz buçuk ay hapiste kaldım. Mektup yazmama izin verdiklerinde, elimde Hrant Dink’in adresi vardı. Öğretmenlerimizden de birine yazıp, Hristiyan Çocuklar Fonu’na bize yaptıkları bağışı kesmelerini yazmasını söyledim. Böylece, İstanbul Çocukeyi’ne son verildi.

12 Eylül (1980) 9, 12, 113
20 Kura Askerlik 32
6-7 Eylül 1955 25

A
ABD 23, 50, 63, 87, 88
ABD Çocuğu
Komisyonu 64
Ağos 18, 21, 92
Ağabaloğlu, Krikor 18
Ağasyan, Selbi 50
Ağavniyan, Mardiros
37, 66, 67
Ağırnas 31
Ağrı (Dağı), bkz.
Ararat (dağı)
Aharonyan, Hovhannes
15, 44, 50, 51, 55, 63

Alaattin (usta) 35
Ali Bey (aracı) 57
Allah 80
Almanca 38
Almanya 18, 90
Altunışık, Asım 38
Amasya 30, 31
American Board (of
Commissioners for
Foreign Missions)
[Amerikalı Yabancı
Misyön Görevlileri
Heyeti] 70, 75

Amerigayi Hay
Avedarançagan
İngaraksutyun
[Amerika Ermeni
Protestanlar
Derneği] 50

Amerika Ermeni
Misyonerler Birliği
15, 69, 70, 87, 95, 111
Amerika(lılar) 17, 42,
64, 68

Anadolu 9, 24, 34, 44,
45, 55, 66, 83, 84, 87,
91, 114

Ananya 79
Ani 30, 114

Ankara 34, 36, 42, 44,
45, 53, 56, 59, 60, 65
Antranik Paşa 37
Anuş, bkz. Beyleryan-
Güzelyan,
Hayganuş
Apikyan, Püzant 43, 56,
68

Apostolik 91
Araks, Hermon 61
Ararat (dağı) 66
Aridiri Marda 52
Arjantin 24
Armenaklar 61
Armenuhi(ler) 61, 102
Artinyan, Paruhi 88
ASALA 114
Aşot(şef) 35
Atatürk 34
Avrupa (Birliği) 25, 95
Avşar, Arşag 78, 79, 81,
83
Aynar 90, 93
Aziz (boğa) 69, 70

B
Badenagan Dun, bkz.
İstanbul Çocuğu
Bakkalyan, Samuel 87
Balat 70
Balyan, Masis 33
Balyanlar 114
Bandırma 68, 69
Barıyr Sevag 65
Baykar 94
Beaumont 88
Bedikyan, Antranik (A.)
15, 19, 63
Bedir, Okosdin 69, 70
Bektaş, Toma 75-77
Belediye Başkanlığı
(İstanbul) 113
Belediye, bkz. Tuzla
Belediyesi
Beyleryan-Güzelyan,
Hayganuş 17, 24, 92
Beyleryan, Hayganuş,
bkz. Beyleryan-
Güzelyan,
Hayganuş
Beyoğlu Kilisesi 62
Beyrut 13, 56, 57, 69, 94,
104
Beyrut Haygazyan
Koleji 55
Beyrut Körler Derneği
43, 70
Birinci Dünya Savaşı 17,
24, 34
Birleşik Devletler, bkz.
ABD
Boston 70
Braunschweig 70

Bulgar 74
Burla Biraderler 32

C
Canık, Krikor 90
Christian Children's Fund
[Hristiyan Çocuklar
Fonu] 15, 55, 95, 115
Cinişyan'ın Anısını
Yaşatma Vakfı 15,
70, 95
Cizre 73, 81
Cudi Dağı 97, 100
Çanakkale 17, 24
Çanaser 13, 88, 94
Çekmece 55
Çerkes 68, 69
Çerkes Ethem 69
Çerkezköy 69
Çince 35
Çirimsin, Vasil 37
Çocuk Yuvası 65, 70
Çocuğu, bkz. İstanbul
Çocuğu
Çolakyan, Hovhannes
94
Çopuryan, Giragos 69,
70, 87, 111
Çorum 49

D
Dadar 75, 77, 80
Dağılyan, Nazar 87, 111
Davutoğlu, Ahmet 10
Demirci Manuk 45
Demirci Minas 54
Demirci, Hayg 55
Demokrat Parti 28,
42, 59
Der Hagopyan, Aram
59
Dicle 79
Dimkov, Nikolay 37
Dink, Hrnt 18, 19, 21, 91,
92, 110, 114, 115
Dink, Rakel (Yağbasan)
12, 18, 91, 102
Divrik [Divriği] 17, 23, 24
Diyarbakır 53, 62, 70,
71, 73, 81, 89
Diyarbakır Kilisesi
(Ermeni) 70
Dökmeci Manoli 31
Dünya Kiliseler Birliği
81

E
Eğitim Bakanlığı 34, 81
Eğlenciyan, Mardiros
58
Eğlenciyan, Zohrab
57, 58
Eksan, Mete 75, 82, 83
Ekşlyan 31
Elmas (inek) 69
Emniyet Müdürlüğü
66, 69, 81, 113, 114
Ergan, Berç 50, 51, 56,
57
Ermeni Katolik Ruhani
Önderliği 94
Ermeni Patrikliği
(İstanbul) 55
Ermeni Protestan
Kilisesi Vakfı, bkz.
Gedikpaşa Ermeni
Protestan Kilisesi
(Vakfı)
Ermeni Soykırımı 13, 17
Ermeni Umumi Hayriye
Cemiyeti 15
Ermenice 13, 19, 31, 33,
42, 45, 55, 63, 64,
66, 84, 87-89, 94
Ermenilik 28, 29, 61, 84
Ermenistan 45, 82-84,
88
Ermenistan'ın Sesi, bkz.
Hayasdanı Goçnag
Erzincanlı 33
Erzurum 27, 28, 33-35,
37, 38

F
Ferdî(er) 32, 33
Filipuçi (asker) 38, 39
Filor 89
Firuzköy 55
Fransa 18, 55, 91, 114
Fransız 69

G
Galata Surp Krikor
Lusavoriç Kilisesi 61
Garabed (Güzelyan) 17,
23, 24
Garabedian, Haygazun
44, 45, 61
gâvur(lar) 25, 32, 47, 68,
90
Gayrettepe Emniyet
Müdürlüğü 61

gayrimüslim 36
Gedikpaşa 11, 29, 66
Gedikpaşa Ermeni
Protestan Kilisesi
(Vakfı) 9, 10, 14, 17,
18, 42, 84, 91, 104,
107
Gedikpaşa Protestan
Okulu 83
Gedikpaşa Vakfı, bkz.
Gedikpaşa Ermeni
Protestan Kilisesi
(Vakfı)
Gedikpaşa Yetimhanesi,
bkz. İstanbul
Çocukkevi
Gemerek 44, 45, 53, 89,
90
Getronagan Korosu 61
Getronagan Lisesi 61
Gevrekyan, Sarkis 63
Geyveli 68
Gigi 53
Gobelyan, Yervant 56
Govdun 45
Göçmen Komisyonu
65, 66
Göközyan, Bernar
64, 88
Gülbenkian Vakfı, bkz.
Kalust Gülbenkian
Vakfı
Gülyerüz, Takvor 32
Gülhatır 89
Gülsatar, Yervant 62
Gürcü 33
Gürün 54
Güzelyan, Hrant 10, 13-
5, 17-19, 21, 24, 34,
35, 37, 47, 50, 53, 64,
67, 73, 100, 101, 105-
112
Güzelyan, Mihran 17, 23
Ğ
Ğazaryan, Baruyr
Rafayeli, bkz.
Baruyr Sevag
H
Hafik 45, 46
Hagopyan, Jan 91
Hagopyan, Yakub 30
Haleluşa 28
Halep 68
Halepliyen, Azad 87
Hamdi (yedek subay)
33
Hamo 75
Harpıtlıyan, Vahan 65
Hassana 74, 75, 77
Hatay 38, 53, 90
Hatun Hanım 66
Hayasdanı Goçnag 63
Haydarpaşa 11

Hayrserver Gençler
Derneği, bkz.
Paresirats
Yeridasartats
Miutyun
Haykian, Kevork 88
Haykian, Krikor 88
HayrMar 74
Hepşen, Onnik 33
Hetumyan, İsguhi 64
Hidr 77, 78
Hristiyan Çocuklar
Fonu, bkz. Christian
Children's Fund
Hristiyan(lar) 13-15, 23,
46, 55, 62, 66, 75, 76,
78, 81, 87, 95, 115
Hristiyanlık 18, 24, 61,
75, 81, 84
Hilal 94
Hilton Oteli 69
Holstein 69
Hovnanyan, Harutyun
33
Hrant Dink Vakfı 10, 109
Hranto, bkz. Güzelyan,
Hrant
Hursit Ağa 74, 75, 77,
80
I
İğdir 45
Irak 67
İrant, bkz. Güzelyan,
Hrant
İspürk 13
İstanoz, bkz. Stanoz
İ
İlyas Peygamber 58
İncil 14, 30, 37, 42, 44,
46, 55, 60, 66, 74,
76, 78-81, 91, 92
İngiliz(ce) 34, 38
İngiltere 18
İönü, İsmet 32, 34
İnsan Hakları Derneği
İstanbul Şubesi 12
İran 43
İsa (Mesih) 14, 19, 28,
46, 55, 65-67, 74, 76-
78, 80, 87
İskenderun 83
İstanbul Belediyesi
Konservatuarı
Korusu 18
İstanbul Çocukkevi 10,
11, 13-15, 18, 19, 51,
53, 63, 65, 68-70, 74,
84, 87, 91-94, 97,
103, 107, 114, 115
İstanbul Çocukkevi
Korusu 107
İstanbul Emniyet
Müdürlüğü 82

İstanbul(lu) 17, 18, 21,
24, 27, 29-31, 33-35,
44, 46, 54, 56, 95
İsviçreli Ermeni Dostları
(Derneği) 15, 30, 43,
56, 95
İsviçreli 49, 51, 63, 70
J
Jamanag 66
Japon 47
K
Kadıköy 56
Kadim (Eski Kilise),
bkz. Süryani Kadim
(Kilisesi)
Kalfayan Evi,
bkz. Kalfayan
Yetimhanesi
Kalfayan Yetimhanesi
51, 94
Kalfayan, Püzant 15, 50,
63
Kalust Gülbenkian
Vakfı 15, 51, 95
Kalustyan, Şinorhk 64,
65, 67, 68, 70, 73, 94
Kanatlı, Şükrü 37, 38
Karadenizli 33
Karagözyan
(Yetimhanesi) 42,
51, 62, 67
Karagözyan Evi,
bkz. Karagözyan
(Yetimhanesi)
Kars 30, 33, 35-37
Kars Kapısı 33
Kartal 3. Asliye Hukuk
Hâkimliği 9
Kasbaryan, bkz. Krikor
Kasuni, Yeğya S. 17
Kasuni, Yervant H.
13, 17
Katolik 35, 62, 91, 94
Kavafyan, Arşam 32
Kayseri 31, 44, 45, 53, 61
Kayseri Kilisesi (Ermeni)
44
Kazancı Yorgo 31
KÇAG (Kırsıdoneagan
Çanits Amarnayin
Getron, Hristiyan
Yaz Merkezi
Girişimi) 87
Keçiören 42
Keldanice 82
Khorhurd Khorin [Derin
Gizem] 28, 33
Kıbrıs 43
Kırıkkale 36
Kızılay 11
Kilikya 42
Kitab-ı Mukaddes
Şirketi 30, 44

Kitab-ı Mukaddes, bkz.
İncil
Krikor (Kasabyan) 38
Kudüs 46, 56
Kudüs Ruhban Okulu
66
Kur'an 80
Kurtarıcı, bkz. İsa
(Mesih)
Kutsal Kitap, bkz. İncil
Küpçü, Mikayel 49
Kürt(çe) 24, 30, 39, 66,
74-76, 78-82
Kürtçe İncil 78, 81
L
Langa 36
Latince 34
Laz 33, 82
Liceli 55
Lozan Antlaşması 45
Lozan Üniversitesi 32
Lübnan 43, 70, 87, 88,
90
M
Magar, Siragan 93
Magaryan, Vahram 33
Mahmutpaşa 47
Malakan 36
Malatya 53, 91
Mamigonyan Korosu 56
Mangıryan, Hayguhi 50
Mannik (maymun) 93
Manyan, Krikoris 93
Mardigyan, Verjin 27
Mardikyan, Diran 88
Mardin 71, 73
Marmara 43
Marsilya 13, 18, 87,
92, 112
Mayyan, Vahram 15, 51
Mayer, Karl 43
Medz Yeğern 84
Mehmet Ağa 78, 79
Mehmetçik 61
Merts Arevelki Hay
Avedarançagan
Yeğertsineru
Miutyun [Yakındoğu
Ermeni Protestan
Kilisesi Birliği]
43, 50
Mesih, bkz. İsa (Mesih)
Mihitarist (Rahipler
Topluluğu) 94
Mısır 43
Mıdyat 73
Mimar Sinan 31
Misyonerler Birliği, bkz.
Amerika Ermeni
Misyonerler Birliği
Modelci Dimitro 31
Molla Mehmet 24
Molokanizm 36

- Morakuyr, bkz.
Hetumyan, İsguhi
Muğlalı, Mustafa 37
Mungan, Vartan 92
Musadağlı 90
Muş 70, 83
Müslüman(laştırılma)
23, 69
Müsü Hagop 57
Müsü İstapan 47
- N
Nalband, Levon 90
New York Ermeni
Protestan Kilisesi
63
Nişan (Seyran) 45, 46
Nielson, Paul 44
Nirvan 79
Noel 58
Nor Zartonk 10
Nuri Baba (yedek
subay) 29, 30
Nuyucukyan, Soğomon
111
- O
Önnik (maymun) 93
Orbay, Kâzım 37
Ordu (askeriye) 114
Ordu (şehir) 29
Ortodoks 36, 74
Osman (asker) 32
Osmanlı 17, 25, 42
- Ö
Özbilek, Zeki 35
- P
Palandöken Dağı 33-35
Panper 87
Parekordzagan [Umumi
Hayriye Cemiyeti]
63
Paresirats Yeridasartats
Miutyun [Hayırsever
Gençler Derneği]
41, 56
Paris 88
Park kez Hayr im [Sana
ihtişam olsun Rab]
92
Parseğyan, Kevork 56
Paskalya 33, 56
Patrik, bkz. Kalustyan,
Şinorhk
Patrikhane (İstanbul
Ermeni) 42, 66, 67
Pavlus 83
Pehlivan Osman 32
Petrus 67
Polatlı 43
Polonyalı(lı) 32
Popov, Vaske 33, 36, 37
Protestan 42, 43, 62,
63, 66, 74-76
- Protestan Kiliseler
Birliği 63
Protestan Kilisesi 51
- R
Rab 28, 46, 66, 77, 87,
92
Radio Mika 32
Riggs, Elias 42
Riggs, Charles 42
Rihan 79
Romalılar 38
Romen 74
Rum 29, 31, 33, 35, 36,
38, 52, 57, 59
Rumca 29
Rupi 32
Rus Ortodoks Kilisesi
36
Rus(ya) 33-37
Rusça 37
- S
Safinaz (inek) 69
Safira 79
Sahakyan, Tanyel 87
Sahra Harp Malzeme
Depo ve
Tamirhanesi 31
Samatya Anarad
Hiğutyun Okulu 53
Samsun 60
Saraçoğlu, Şükrü 32
Sarkisyan, Robert 55,
111
Sasun(lu) 62, 66
Scot (müdür) 44
Selanik 43
Selimiye Kışlası 114
Seyran, Arusyak 45
Shellenberg, Hans 70
Simpat (Hrant
Güzelyan'ın yeğeni)
67
Sivaslıyan, Baykar 94
Silas 83
Silopi(lı) 67, 77-79, 83,
91, 97-101, 112
Simon Ahpar 89
Simonyan, Nubar 55, 56
Sincan 42
Sirkeci 11
Sivas 27-31, 37, 38, 45,
50, 53, 67, 90
Siyabend 74-77, 79-81
Sorbonne 38
Sovyet Ermenistanı 65
Soykırım, bkz. Ermeni
Soykırımı
Stanoz 42, 53
Steiner, Armin 56
Suriye 43, 67, 78, 79
Surp Haç Tıbrevank 55
Surp Nişan Manastırı
28
Surp Pırgıç Hastanesi
90
- Surp Surp [Kutsal
Kutsal] 28
Suryan, Yetvart 65
Süryani 30, 62, 73-76,
89, 91, 92
Süryani Kadim (Kilisesi)
74-76
- Ş
Şamliyan, Suren 43
Şinorhokyan (pastör)
94
Şirnak 77, 78, 81
Şikago 17, 24
Şikago Ermeni
Protestan Kilisesi
17, 27
Şikago Kilisesi, bkz.
Şikago Ermeni
Protestan Kilisesi
- T
Taksim 56
Talas Amerikan Koleji
44
Tanrı 13, 14, 23, 24, 28,
31, 46, 52, 55-57, 59,
60, 62, 66, 67, 70,
74-80, 83, 88, 91, 92,
94, 95
Tapu Dairesi 57
Tatyan 79
Tavuk Pazarı Nal
Fabrikası 34
Tek Mütevellî 42
Tıbrevank, bkz. Surp
Haç Tıbrevank
Tokat 29-31
Tokatlıyan, Giragos 70,
71, 73-75
Tovmasyan, Yetvart 15,
63, 64
Trakyalı 32
Tundayan, Papken 27,
29, 43, 49
Tuzla 9-12, 57-59, 68,
70, 103
Tuzla Belediyesi 10, 59
Tuzla Ermeni Çocuk
Kampı - Bir El Koyma
Öyküsü 12
Tuzla İstasyonu 11
Tuzla Ortaokulu 69
Tuzla Plajı 102
Tünel 69
Türk(iye) 10, 14, 18, 23,
25, 30-32, 34, 35, 42,
45, 46, 52, 54, 61, 62,
64, 67, 70, 75, 81, 82,
90, 92, 93, 95, 113,
114
Türkçe 25, 32, 44, 53,
68, 74, 75, 78, 81, 82,
89, 92
Türkleş(tir)mek 14, 23,
29, 46, 83, 84
- U
Urfalı 73
- Ü
Üçüncü Ordu (Sivas) 31,
37, 38
Ünay, Naci 32, 33, 37-39
Ürdün 56
Üsküdar Pazar Okulu
29
Üsküdar(lı) 38, 55
- V
Vakıflar (Genel
Müdürlüğü) 9, 53,
114
Vakıflıköy 53
Valilik (İstanbul) 114
Van Gölü 67
Varjabedyan, Boğos 56
Varlık Vergisi 32
Vart 63
Varto 70, 71, 77, 79, 81,
97
Varto Aşireti, bkz. Varto
Ermeni Aşireti
Varto Ermeni Aşireti 73,
76, 79, 97
Vartuhi, bkz. Gülhatır
89
Vaske, bkz. Popov,
Vaske
Vefa Oksijen ve Civata
Fabrikası 35
Visser, Theodore 15, 30,
31, 35, 43-46, 49, 51,
52, 54, 56, 63, 70,
107, 108
Whittler, Melvin 70, 75
- Y
Yahudi 24, 32, 59
Yakacık 56
Yakındoğu Ermeni
Protestan Kiliseleri
Birliği, bkz. Merts
Arevelki Hay
Avedarançagan
Yeğetsineru
Miutyun
Yarbay, bkz. Ünay, Naci
Yargıtay 9
Yaşar (sporcu) 68
Yenikent 42
Yozgat 54, 68
Yunan(ca) 34, 45
Yunanistan 43
Yunus Peygamber 90
Yünkes, Orhan 71, 73-
76, 78-84, 100
- Z
Zara 45, 46
Zohrab(köy) 33

İstanbul Çocukeyi ve Tuzla Çocuk Kampı (namıdiğer 'Kamp Armen'), Anadolu'dan İstanbul'a gelen kimsesiz, yoksul çocuklar için yalnızca birer yuva olmakla kalmamış, onlara, 'yitip gitme' tehlikesine karşı, hayata kimlikleriyle tutunup geleceğe yürüme imkânı sunmuştu. Elinizdeki kitap, Çocukeyi'nin ve Kamp Armen'in kuruluşundan kapatılışına uzanan çeyrek yüzyıllık bir süreci, bu özverili ve kolektif çabanın başmimarı olan Hrant Güzelyan'ın sade ve samimi üslubuyla aktarıyor. Güzelyan, 'artakalanların hikâyesi'ni anlattığı bu otobiyografik çalışmayla, Türkiye'nin yakın tarihinin gizli kalmış noktalarından birine ışık tutuyor.

Bazen, komşulardan bazıları yürüyüşe çıktıklarında, içeri girme hakları olmamasına rağmen grupça gelir, bize selam verme bahanesiyle kampı gezerlerdi. Genellikle "Bu çocuklar nereden geldiler?", "Burada Ermenice mi öğreniyorlar?" gibi sorular sorarlardı. Salonun demir kapısının üzerine, binanın tam alnına yerleştirdiğimiz o kocaman, rengârenk harflerle yazılmış tabelayı dikkatle incelerlerdi:

'ARMENAKLAR, ARMENUHİLER
KAMP ARMEN'E HOŞGELDİNİZ'

Bu satırları bir cumartesi günü, kartonlardan kestiğim harflerle hazırlamıştım. Ertesi sabah, Getronagan Korosu sahil yolundan kampa gelecekti. Koro üyeleri, salona doğru yürüdükleri sırada bu yazıyı göreceklerdi. O yazı senelerce orada durdu; ta ki Gayrettepe Emniyet Müdürlüğü binasında beş kişi, bana gözlerim kapalı halde işkence edene dek...

